

۵۱
فقه و
زندگی

احکام

کشاورزی

مصطفی کوهی

قم خیابان مصلاي قدس پلاک ۶۸۲
صندوق پستی ۱۵۸ ۳۷۱۶۵
تلفن ۴۱ - ۳۲۹۳۹۱۴۰

نام کتاب	فقه و زندگی (۵۱) احکام کشاورزی
تدوین	مصطفی کوهی
ویراستار	ابوالفضل علی دوست
ناشر	نشر معروف - قم
چاپ	نگارش - قم
نوبت چاپ	اول - ۱۳۹۵
تیراژ	۳۰۰۰
شابک	۹۷۸۶۰۰۶۶۱۲۷۲۰
قیمت	۴۰۰۰۰ ریال

سرشناسه: کوهی، مصطفی، ۱۳۶۷ -
 عنوان و نام پدیدآور: احکام کشاورزی / مصطفی کوهی؛ به سفارش ستاد امر به معروف
 و نهی از منکر، پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر.
 مشخصات نشر: قم: نشر معروف، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری: ۲۰۴ ص.
 شابک: ۰-۷۲-۶۶۱۲-۶۰۰-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: بالای عنوان: فقه و زندگی.
 عنوان دیگر: فقه و زندگی.
 موضوع: کشاورزی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
 موضوع: Agriculture -- Religious aspects -- Islam
 موضوع: کشاورزی در قرآن
 موضوع: Agriculture in the Qur'an
 موضوع: کشاورزی -- قوانین و مقررات (فقه)
 موضوع: Agricultural laws and legislation (Islamic law)
 شناسه افزوده: ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر، پژوهشکده امر به معروف و نهی
 از منکر
 رده‌بندی کنگره: ۳۱۳۹۵ الف/ک۹/۷/۲۲۳۲ BP
 رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۵
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۳۵۶۹۵۷

به سفارش:

ستاد امر به معروف و نهی از منکر
 پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر

فهرست مطالب

سخن پژوهشگرده ۱۱

فصل اول: کلیات

معرفی کشاورزی ۱۷

مراحل کشاورزی ۱۸

کاشت ۱۸

داشت ۱۹

برداشت ۱۹

اهمیت کشاورزی ۲۰

جایگاه کشاورزان ۲۴

تاریخچه کشاورزی ۲۸

اقسام کشاورزی ۳۷

۱. کشاورزی واجب ۳۷

۲. کشاورزی مستحب ۳۸

۳. کشاورزی حرام ۳۹

- استفتا..... ۳۹
- محصولات عمده کشاورزی ۴۰
- الف) محصولات غذایی ۴۰
 - ۱. غلات (گندم، برنج، جو و ذرت) ۴۰
 - ۲. حبوبات ۴۰
 - ۳. سبزیجات ۴۰
 - ۴. میوه جات ۴۰
- ب) نباتات و گیاهان عمده صنعتی ۴۱
 - ۱. پنبه ۴۱
 - ۲. چغندر قند ۴۲
 - ۳. نیشکر ۴۲
- آمار محصولات کشاورزی در کشور ۴۳
- سطح محصولات زراعی ۴۳
- میزان تولید ۴۴

فصل دوم

کشاورزی در قرآن کریم و روایات اسلامی

- کشاورزی در قرآن کریم ۴۵
- خصوصیات کشاورزی در روایات اسلامی ۴۸
 - ۱. گرانبهاترین گوهر نایاب ۴۸
 - ۲. کشاورزی سفره‌ای گسترده ۵۰
 - ۳. حلال‌ترین و پاکیزه‌ترین کارها ۵۱
 - ۴. بهترین ثروت ۵۱
 - ۵. صدقه بودن محصولات کشاورزی ۵۲

- آداب کشت و زرع ۵۲
۱. رو به قبله بودن ۵۳
۲. پرهیز از بذریاشی و میوه چینی در شب ۵۴

فصل سوم: عوامل رشد کشاورزی

- عوامل معنوی رشد کشاورزی ۵۶
۱. پرداخت زکات ۵۷
- الف) اهمیت پرداخت زکات ۵۹
- ب) احکام شرعی زکات ۵۹
- وجوب زکات غلّه ۵۹
- استفتا ۶۰
- شرایط وجوب زکات غلّه ۶۱
- مسئله ۶۱
- زمان وجوب زکات غلّه ۶۲
- مقدار زکات غلّه ۶۲
- کسر هزینه های کشت ۶۴
۲. انفاق ۶۴
۳. دعا ۶۶
- عوامل طبیعی رشد کشاورزی ۶۸
۱. خاک ۶۸
۲. آب ۷۰
- استفتا ۷۳
۳. خورشید ۷۵
۴. باران ۷۶
۵. رعایت الگوی کشت مناسب ۷۷

- دلائل کمی محصولات کشاورزی ۷۷
۱. گناه ۷۷
- استغفار عمومی، تنها راه نزول باران ۸۰
۲. آزمایش الاهی ۸۳
۳. کم فروشی ۸۳
۴. ترک امر به معروف و نهی از منکر ۸۴
۵. کمی اطلاعات و مدیریت ۸۵

فصل چهارم

روش نگهداری محصولات کشاورزی

- اهمیت و ضرورت نگهداری محصولات ۸۷
- روش نگهداری محصولات در قرآن کریم ۸۸
- انواع روش نگهداری محصولات کشاورزی ۸۹
۱. روش های سنتی ۹۰
- الف) نگهداری از طریق خشک کردن ۹۰
- ب) نگهداری مواد غذایی به روش چال کردن در خاک ۹۰
- ج) نگهداری مواد غذایی، داخل گاه یا گاه و شن ۹۱
- ه) نگهداری به طریقه جوشانیدن و غلیظ کردن ۹۱
- و) نگهداری مواد غذایی به روش آویزان کردن اغذیه به دیوار یا سقف ۹۱
- ز) نگهداری به وسیله سرکه ۹۲
- ح) نگهداری به وسیله نمک ۹۲
- ط) نگهداری با استفاده از انبارهای مناسب ۹۲
- ی) نگهداری با استفاده از شکر ۹۳
۲. روش صنعتی ۹۳

- ۹۴..... الف) سیلوی زمینی
- ۹۴..... ب) سیلوی سطحی
- ۹۴..... ج) سیلوی هوایی
- ۹۵..... مشکلات نگهداری محصولات کشاورزی

فصل پنجم: وظایف حکومت اسلامی

- ۹۶..... نیکی به کشاورزان
- ۹۷..... تخفیفات مالیاتی
- ۹۹..... به کارگماردن افراد امین و کارشناس
- ۹۹..... آموزش کشاورزان
- ۱۰۰..... خرید و قیمت گذاری مناسب
- ۱۰۲..... عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی
- ۱۰۳..... حمایت از صنایع بخش کشاورزی
- ۱۰۴..... اعطای وام بدون بهره
- ۱۰۴..... جبران خسارات
- ۱۰۵..... حمایت از تعاونی‌های بخش کشاورزی
- ۱۰۵..... نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی
- ۱۰۷..... ۱. تامین غذا
- ۱۰۸..... ۲. خود کفایی
- ۱۰۹..... ۳. اشتغال زایی
- ۱۱۰..... ۴. ارزآوری

فصل ششم: احکام کشاورزی

- ۱۱۱..... رعایت نوبت آب کشاورزی
- ۱۱۱..... • استفتا
- ۱۱۳..... حقّ ماژّه

- ۱۱۴ سدّ معبر
- ۱۱۵ ادای فریضهٔ روزه در روزهای گرم
- ۱۱۶ • استفتا
- ۱۱۸ زراعت در قبرستان
- ۱۱۸ • استفتا
- ۱۱۸ تربیت سگ
- ۱۱۸ خمس کشاورزی
- ۱۱۹ احکام خمس کشاورزی
- ۱۱۹ ۱. سال خمسی کشاورز
- ۱۲۰ • استفتا
- ۱۲۰ ۲. خمس زمین‌های کشاورزی
- ۱۲۱ • استفتا
- ۱۲۳ ۳. خمس باغداری
- ۱۲۴ ۴. خمس بذر
- ۱۲۵ ۵. خمس سود کشاورزی
- ۱۲۵ ۶. خمس ابزار و آلات کشاورزی
- ۱۲۶ مزارعه
- ۱۲۷ ۱. شرایط صحت مزارعه
- ۱۳۰ مساقات
- ۱۳۰ ۱. مساقات در اصطلاح
- ۱۳۰ ۲. شرایط مساقات
- ۱۳۱ ۳. صیغه مساقات
- ۱۳۱ خرید و فروش زرع و میوه‌ها
- ۱۳۴ غصب و تصرف مزارع دیگران
- ۱۳۷ ۱. غصب بذر و شاخه درخت
- ۱۳۸ ۲. غصب زمین‌های کشاورزی

۱۴۰.....	احتکار
۱۴۱.....	موارد احتکار
۱۴۲.....	شرایط احتکار
۱۴۳.....	مغارسه
۱۴۵.....	اجاره
۱۴۶.....	احیای موات
۱۴۶.....	۱. احیای زمین‌های موات
۱۴۷.....	۲. احیای نهرها و چاه‌ها
۱۴۷.....	شرایط احیا
۱۵۰.....	بیع مزابنه
۱۵۱.....	شراکت
۱۵۱.....	تدلیس در محصولات کشاورزی
۱۵۲.....	ارث زمین‌های کشاورزی
۱۵۲.....	• حکم ارث زوجه از زمین‌های کشاورزی
۱۵۲.....	شغل خرید و فروش گندم و جو

فصل هفتم: درختکاری و نهال کاری

۱۵۴.....	• استفتا
۱۵۴.....	فواید درختکاری
۱۵۶.....	۱. ایجاد سلامتی و آسایش
۱۵۶.....	۲. بهبود کیفیت آب و خاک و هوا
۱۵۷.....	۳. استفاده از میوه درختان
۱۵۷.....	درخت دارای محصول
۱۵۹.....	شیوه نهال کاری
۱۵۹.....	احکام قطع درختان
۱۶۱.....	• استفتا

کراهت فروش باغ ۱۶۴

فصل هشتم: موانع و مشکلات کشاورزی

۱. خشکسالی ۱۶۶

۲. کوچک بودن اراضی زراعی ۱۶۷

۳. بالا بودن هزینه تولید ۱۶۸

۴. پایین بودن قیمت محصولات کشاورزی ۱۶۹

راهکارها و پیشنهادها ۱۷۱

۱. اطلاع رسانی شفاف در بازار ۱۷۱

۲. استفاده از صنایع تبدیلی ۱۷۱

آفات محصولات کشاورزی ۱۷۲

استفاده از سموم و کودهای شیمیایی ۱۷۲

کشاورزی طبیعی ۱۷۴

فصل نهم: قوانین مدنی کشاورزی

قوانین آب در کشاورزی ۱۷۸

اراضی قابل واگذاری برای کشاورزی ۱۸۱

قوانین حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ ها ۱۸۳

کتابشناسی ۱۸۵

مقاله شناسی ۱۸۶

فهرست منابع ۱۸۷

سخن پژوهشکده

فقه و زندگی و سبک زندگی اسلامی
 اسلامی شدن زندگی اجتماعی در مرحله شناخت،
 مستلزم سه گام است:
 شناخت معروف و منکر در فعالیت های فردی و روابط
 انسان و خداوند عزّوجلّ؛
 شناخت معروف و منکر در حوزه روابط اجتماعی و
 معاملات اقتصادی؛
 شناخت معروف و منکر در روابط دولت و ملت.
 در گام اول فعالیت های فقهی، اخلاقی پژوهش های
 اخلاق مدار فراوانی توسط عالمان و محققان پدید آمده و
 اصلاح و تقویت روابط عبادی، عقیدتی و معرفتی انسان با
 خداوند متعال را مورد توجه قرار داده است.

گام دوم؛ یعنی شناخت معروف و منکر در روابط اجتماعی و معاملات اقتصادی، کاری است که با وجود برخی از آثار علمی و پژوهش‌های ارزشمند با نگاه تخصصی به هر صنف مورد توجه قرار نگرفته است. سلسله کتاب‌های «فقه و زندگی» به پژوهش و نگارش در حوزه اصناف خاص توجه دارد و بایدها و نبایدهای فقهی و اخلاقی و آداب اسلامی هر اتحادیه صنفی و دست‌اندرکاران مشاغل مختلف تولیدی، توزیعی، و خدماتی را محور پژوهش و نگارش و اطلاع‌رسانی خویش می‌داند.

گام سوم در شناخت معروف و منکر به روابط مردم و حکومت‌ها اختصاص دارد. اسلامی شدن روابط دولت و ملت بالاترین گام به سوی رضای خداوند متعال محسوب می‌شود و در سایه پیروی از رهبری الهی و تسلیم دولت و ملت در برابر قوانین قرآن و عترت امکان پذیر است.

در حدود سال‌های ۱۳۷۲ شمسی با آغاز فعالیت‌های ستاد امر به معروف و نهی از منکر طرح پژوهشی «فقه و زندگی» توسط جناب حجة الاسلام والمسلمین حاج شیخ محمد حسین فلاح زاده، پی‌ریزی شد. هدف طرح، تألیف و تدوین مجموعه کتاب‌هایی در زمینه آداب و احکام اسلامی برای اصناف و مشاغل گوناگون اقتصادی و بازاریان

کشور بود. با هماهنگی این دو نهاد فرهنگی تألیف حدود بیست جلد از این مجموعه در سال‌های آغاز کمک خوبی به بازاریان متدین در زمینه شناخت احکام شرعی و حلال و حرام مشاغل بشمار می‌رفت. اما مثل بسیاری دیگر از طرح‌ها این کار هم به دلایل مختلف ناتمام ماند و در زمینه احکام فقهی بسیاری اصناف اثری فراهم نیامد.

ضرورت اسلامی شدن بازار، علاقه بسیاری از کسبه محترم در بخش‌های تولید و توزیع و خدمات و پیگیری دبیر محترم ستاد امر به معروف و نهی از منکر حجة الاسلام والمسلمین زرگر دام عزه العالی سبب احیای مجدد این طرح پژوهشی کاربردی در سال ۱۳۹۳ ش شد و تألیف و تدوین کتبی دیگر در زمینه فقه اصناف در دستور کار پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر قرار گرفت.

در سال‌های آغازین، این پژوهش‌ها با هدایت و حمایت ستاد و نظارت علمی و فقهی برادران گرامی حجج اسلام محمد حسین فلاح زاده و محمود مهدی پور شکل گرفت و بیست و چند دفتر از آن فراهم آمد. اینک بار دیگر پس از حدود چهارده سال، این کار ناتمام و بر زمین مانده به توفیق الهی و نظارت جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای حاج سید محمد تقی علوی و همکاری گروهی از فضیای حوزه

علمیه قم در پژوهشکده امر به معروف پیگیری می‌شود. همیشه اصناف محترم و صاحبان مشاغل در انجام وظیفه خود نیاز به احکام و قوانین الهی دارند و لازم است معروف و منکرات صنفی را بشناسند. تحولات صنفی و دگرگونی‌ها در حوزه کسب و کار سبب می‌شود که احکام براساس نیازهای روز مورد بازنگری فقهی و علمی قرار گیرد و تفقه و اجتهاد جدید ضرورت یابد. از این رو بار دیگر با استفاده از فتاوی مراجع بزرگوار تقلید و قوانین مصوب شورای نگهبان موضوعات کار نشده در برنامه پژوهشی قرار گرفت و بیست اثر جدید تحقیق و تولید شد. عناوین پژوهش‌های سال ۱۳۹۳ ش بدین شرح است:

احکام صنف طلا و جواهر

احکام تلفن همراه

احکام بازی‌های رایانه‌ای

احکام صنف اتوبوس‌رانی

احکام صنف فرش و تابلو فرش

احکام صنف کیف و کفش (سراجان)

احکام صنف ماهی‌فروشان

احکام صنف ناشران

احکام صنف پوشاک

- احکام صنف نانوایان
- احکام صنف رایانه و اینترنت
- احکام صنف پرندگان و پرنده فروشان
- احکام صنف اغذیه فروشان
- احکام صنف پارک‌ها
- احکام عمومی کسب و کار
- احکام صنف قهوه‌خانه‌ها
- احکام صنف الکتریکی
- احکام صنف عطاری و دارو گیاهی
- احکام صنف لوازم صوتی و تصویری
- احکام بیمه‌ها

این دفتر از فقه و زندگی که با تلاش برادر گرامی حجة السلام و المسلمین مصطفی کوهی پدید آمده به احکام کشاورزی اختصاص یافته است و امیدواریم محققان و دست اندرکاران محترم با ارائه تجارب و مسائل شرعی خویش ما را در تکمیل این اثریاری کنند.

با درخواست توفیق از خداوند دانا و توانا و یاری محققان حوزوی و همراهی اصناف کشور، بسیج اصناف و مسئولان ستادهای امر به معروف، می‌توان به سوی اسلامی شدن بازار، آرامش روانی جامعه، کاهش جرم و تخلفات اقتصادی

و کسب رضای حضرت حق گام‌هایی بلندتر برداشت. امیدواریم با شناخت احکام الهی در تمام بخش‌ها و اجرای آن در زندگی فردی و اجتماعی و در سایه فقه ناب اسلامی و با هدایت حضرت بقیة الله عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى فَرَجَهُ الشَّرِيفَ، توحید و عدالت در سراسر عالم حاکم گردد. ان شاء الله.

قم پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر

خیابان سمیه کوچه ۱۲ پلاک ۳۵۵

fmaroof.ir

info@fmaroof.ir

فصل اوّل

کلیات

معرفی کشتاورزی

«کشاورزی» و «زراعت» فرایند کاشت، داشت و برداشت گیاهان می باشد. به طور کلی هدف از زراعت و تولید گیاهان زراعی مختلف، دستیابی به محصولات است که عموماً به منظورهای زیرکشت می شوند:

۱. تولید دانه به منظور تغذیه انسان و دام، مانند گندم،

جو و ذرت؛

۲. تولید و شاخ و برگ سبزی برای تغذیه دام، مانند یونجه،

شبدرو واسپرس؛^۱

۳. به دست آوردن ریشه، غده، برگ و گل گیاه به منظور تغذیه مانند چغندر قند هویج، کاهو و گل کلم؛

۴. تولید غده سیب زمینی برای تهیه نشاسته و ساقه نیشکر برای تولید شکر؛

۵. تولید گیاهان روغنی و لیفی برای تهیه مواد خام صنایع تبدیلی در کشاورزی. در هر صورت، عملیات برداشت از چیدن محصول تا نگهداری و انبار و ذخیره کردن محصولات را در بر می گیرد.

مراحل کشاورزی

مراحل کشاورزی و زراعت بدین شرح است:

کاشت

«کاشت» فرآیندهای مختلفی را شامل می باشد که رعایت فرآیندهای مورد نظر، موفقیت در کاشت را در پی خواهد داشت.

این فرآیندها عبارتند از:

۱. شخم و آماده سازی مکانیکی و فیزیکی؛

۱. نوعی خوراک برای حیوانات اهلی. خشک کرده آن را «بیده» می گویند (فرهنگ عمید).

۲. بذرپاشی یا کاشت و استقرار اولیه گیاهان؛
 ۳. آبیاری و زهکشی یا مدیریت آب و هوا در خاک؛
 ۴. مصرف کود و نهاده‌های غذایی مورد نیاز گیاهان؛
- پس، تهیه خاک و اقدامات فیزیکی مناسب، جزء اولین عوامل مدیریت متناسب آن به شمار می‌رود. انتخاب و توالی گیاهان سازگار یا کشت تناوبی از جنبه‌های مهم دیگر هستند. مهم‌ترین عملیات تهیه فیزیکی خاک توسط شخم صورت می‌گیرد.

داشت

به کلیه عملیاتی که در فاصله جوانه زنی بذرتا برداشت محصول انجام می‌گیرد، «داشت» گویند.

این عملیات، آبیاری، تنک کردن، وجین کردن، سله شکنی، خاک دادن پای بوته‌ها، کود دادن، مبارزه با حشرات و آفات، کنترل آفات و بیماری‌ها و مبارزه با علف‌های هرز را شامل می‌شوند.

برداشت

پس از اتمام دوره رشد و نمو گیاه، هنگام «برداشت» محصول فرا می‌رسد.

البته گیاهان را همیشه پس از پایان دوره رشد و رسیدگی کامل برداشت نمی‌کنند و زمان برداشت موقعی خواهد بود

که گیاه حداکثر ارزش کیفی و کمی را حاصل کرده، به عبارت دیگر، مرحله رسیدن فیزیولوژیک فرارسیده باشد. چنانچه برداشت محصول دیرتر انجام شود و در طی برداشت دقت کافی صورت نگیرد، معمولاً عملکرد محصول کاهش می‌یابد. پس از برداشت محصول نیز به علت ادامه برخی فعالیت‌های حیاتی در اندام‌های برداشت شده، مثل تنفس یا تبخیر آب، چنانچه محصول در شرایط نامناسبی نگهداری یا انبار شود، مقداری از مواد ذخیره، مواد آلی خود را از دست خواهد داد و حتی ممکن است مورد حمله آفات انباری و برخی بیماری‌های قارچی قرار گرفته، کمیت و کیفیت محصول دچار نقصان شود.

اهمیت کشاورزی

«کشاورزی»، یکی از منابع اصلی تغذیه انسان و یکی از اهرم‌های استقلال اقتصادی هر کشور است و استقلال سیاسی نیز تا حد فراوانی به آن وابسته است. از این رو، دین اسلام به کشاورزی اهمیت فراوانی داده و برای آن ارزش بالایی برشمرده است.

قرآن کریم در باب اهمیت زراعت و کشاورزی می‌فرماید:

[نشانه آن، این است که] هنگامی که روی بر می‌گردانند [و از نزد تو خارج می‌شوند]، در راه فساد

در زمین، کوشش می‌کنند، و زراعت‌ها و چهارپایان را نابود می‌سازند؛ [با این که می‌دانند] خدا فساد را دوست نمی‌دارد.^۱

طبق آیه مذکور، نابود ساختن کشاورزی، از بارزترین نوع فساد در زمین است.

علاوه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید:

از ظاهراین عبارت بر می‌آید که می‌خواهد جمله قبلی، یعنی فساد در زمین را بیان کند، و بفرماید فساد و افسادش به این است که حرث و نسل را نابود کند، و اگر نابود کردن حرث و نسل را بیان فساد قرار داده؛ برای این است که قوام نوع انسانی در بقای حیاتش به غذا و تولید مثل است. اگر غذا نخورد، می‌میرد، و اگر تولید مثل نکند، نسلش قطع می‌شود، و انسان در تامین غذایش به حرث، یعنی زراعت نیازمند است؛ چون غذای او یا حیوانی است و یا نباتی، و حیوان هم در زندگی و نموش به نبات نیازمند است. پس حرث که همان نبات باشد، اصل در زندگی بشر است، و بدین جهت، فساد در زمین را با اهلاک حرث و نسل بیان کرد. پس معنای این آیه این شد که او از راه نابود کردن حرث و نسل در زمین

۱. ﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ.﴾ (بقره/۲۰۵).

فساد می‌انگیزد و در نابودی انسان می‌کوشد^۱.
صاحب تفسیر نمونه در باب اهمیّت کشاورزی و
زراعت می‌نویسد:

دامداری و کشاورزی مهم‌ترین بخش تولید زندگی انسان را تشکیل می‌دهد؛ چرا که می‌دانیم پایه اصلی تغذیه در این دو قسمت نهفته شده، و به همین دلیل، رسیدن به حد خودکفایی در قسمت دامداری و کشاورزی نه تنها ضامن استقلال اقتصادی است که استقلال سیاسی نیز تا حد زیادی به آن مربوط است. بنا بر این، جای تعجب نیست که تمام ملت‌های دنیا کوشش می‌کنند که صنعت کشاورزی و دامداری خود را تا سر حد امکان توسعه دهند و از صنایع مدرن برای این توسعه کمک گیرند.

نیاز به این دو، تا آن حد اساسی است که گاه کشورهای به اصطلاح ابر قدرتی همچون روسیه برای رفع نیازمندی خود در این زمینه ناچار می‌شوند با دادن امتیازهای سیاسی دست نیاز خود را به سوی کشورهای که درست در قطب مخالفند دراز کنند و به همین جهت، در اسلام و تعلیمات حیات آفرین آن اهمیّت فوق العاده زیادی به مسئله دامداری و

۱. سیّد محمد حسین طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۱۴۴.

کشاورزی داده شده است و با استفاده از هر فرصت مسلمانان را تشویق به این دو نموده است.^۱

اهتمام نبی اکرم ﷺ به کشاورزی و درختکاری چنان است که به پیروان خود می فرمود:

اگر قیامت برپا شود و در دست یکی از شما نهالی باشد؛ اگر بتواند چنان کند که کمی پیش از قیامت آن را بکارد، باید بکارد.^۲

امام خمینی رحمته الله علیه در ضمن تاکید عام بر استقلال اقتصادی از طریق گسترش تولید، به ویژه تولیدات صنعتی با بهره گیری از آموزه های اسلامی، بر تولید محصولات کشاورزی، و بهبود وضعیت کشاورزان و تولید کنندگان بخش کشاورزی تأکیدی خاص داشتند؛ به طوری که در یکی از بیانات خود می فرمایند:

چقدر برای یک مملکتی عیب و سرشکستگی است که دستش را دراز کند طرف امریکا که گندم بده! کشکول گدایی اش را باز کند پیش دشمنش و از او بخواهد که رزقش را بدهد. چقدر برای ما

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۱۶۳.

۲. «إِنَّ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمُ الْفَسِيلَةُ فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ السَّاعَةُ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسْهَا.» (آقا حسین بروجردی، جامع احادیث الشیعه، ج ۲۳، ص ۹۵۸).

سرشکستگی دارد. تا این ملت بنایش را بر این نگذارد که کشاورزی را تقویت کند و بسازد به آن که خودش به دست می‌آورد؛ نمی‌توانیم استقلال پیدا کنیم^۱. رهبر معظم انقلاب، آیت الله خامنه‌ای در باب اهمیّت کشاورزی می‌فرماید:

دستگاه کشاورزی برای کشور ما بسیار مهم است؛ چون امنیت غذایی برای کشوری بزرگ، پرجمعیت و دارای هدف‌های بلند بسیار مهم است. لذا بخش کشاورزی و دامداری ما یک بخش ویژه و استثنایی است و همه باید برای آن تلاش کنند^۲.

جایگاه کشاورزان

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: کشاورزان گنجینه‌های مردم هستند. آنان دانه‌های پاکیزه را می‌کارند که خداوند تعالی از زمین می‌رویانند و بیرون می‌آورد و آنان در روز قیامت بهترین مقام را میان مردم و نزدیک‌ترین منزلت را [به خداوند] دارند و با عنوان "مبارک" خوانده می‌شوند^۳.

۱. امام خمینی ره، صحیفه نور، ج ۱۱، ص ۲۲۲

۲. آیت الله خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۲.

۳. «الرَّارِعُونَ كُنُوزُ الْأَنْسَامِ يَزْرَعُونَ طَيِّبًا أَخْرَجَهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

نیز آن حضرت فرمودند:

کشاورزان گنج‌های خدا در زمین هستند و در میان کارها، هیچ کاری نزد خدا از کشاورزی محبوب‌تر نیست و خداوند هیچ پیامبری را بر نینگیخت، مگر آن‌که کشاورز بود، به جز ادريس عليه السلام که خياط بود.^۱

گویا در زمان امام صادق عليه السلام عده‌ای بر این پندار بودند که کشاورزی امری مکروه است و در نتیجه از اشتغال به کشاورزی خودداری می‌نمودند. فردی نزد امام عليه السلام می‌آید و از حقیقت امر جويا می‌شود. ایشان در پاسخ به وی چنین می‌فرمایند:

کشاورزی و درختکاری کنید؛ به خدا سوگند کاری حلال‌تر و پاکیزه‌تر از آن نیست.^۲

کشاورزان مؤمن با کوشش و زحمات طاقت فرسا زمین‌های خشک را آباد می‌کنند و به آن طراوت و زیبایی می‌بخشند. ریشه‌های وابستگی را می‌خشکانند و برای

أَحْسَنُ النَّاسِ مَقَامًا وَأَقْرَبُهُمْ مَنْزِلَةً يُدْعَوْنَ الْمُبَارِكِينَ» (شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۱).

۱. «الزَّارِعُونَ كُنُوزُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَمَا فِي الْأَعْمَالِ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيَّ اللَّهُ مِنَ الزَّرَاعَةِ وَمَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا زَارِعًا إِلَّا إِدْرِيسَ (ع) فَإِنَّهُ كَانَ خَيَّاطًا» (شیخ طوسی، تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان)، ج ۶، ص ۳۸۴).

۲. شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۰.

کشورخویش استقلال به ارمغان می آورند. ناگفته نماند کشاورزان در عین حال که زحمت می کشند و محصولات کشاورزی تولید می کنند، باید رضای خدا را فراموش نکنند و حدود و حقوق الهی را در نظر داشته باشند. اگر خدای ناکرده از این امر سرپیچی کنند، ممکن است به بلای الهی دچار شوند و مورد تمسخر فرشتگان قرار گیرند.

روزی رسول گرامی اسلام ﷺ از جبرئیل پرسید: آیا فرشتگان نیز مانند انسان ها گریه می کنند و می خندند؟ جبرئیل عرض کرد: آری؛ در مواردی که می بیند و گاهی از روی شگفتی می خندند. یکی از مواردی که از روی شگفتی می خندند، وقتی است که کشاورزی را می بینند بیل به دست گرفته تا حدود مزرعه خویش را اصلاح کند و علف های هرز را ببرد؛ ولی هدفش آن است که مزرعه خویش را تغییر داده، بر زمینش بیفزاید. در این جا فرشتگان آسمان می خندند و می گویند: این همه زمین ها و باغ های زراعی تو را سیر نکرد، حالا این مقدار اندک سیرت خواهد کرد؟!^۱

پس اگر کشاورزان زحمت بکشند؛ حدّ و مرز خویش را نگه دارند و به همسایگان خود تجاوز نکنند، یا در مورد

۱. شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۱۵.

آبیاری و تقسیم بندی آن به یکدیگر ستم نورزند و هنگام برداشت، ضمن پرداخت زکات و حقوق الاهی، در مورد فقرا کوتاهی نکنند؛ مشمول رحمت بیکران خداوند خواهند شد. بی تردید یکی از خصوصیات بارز کار کشاورزی توجه کشاورز به عنایات خداوندی و داشتن توکل است.

محمد بن عطیه می گوید:

از حضرت امام صادق علیه السلام در باره معنای آیه **﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾** و توکل کنندگان، باید فقط بر خدا توکل کنند؛^۱ سوال شد؛ حضرت فرمود: آنها کشاورزانند.^۲

مبنای این توکل آن است که کشاورز وقتی نهالی را می نشاند یا تخمی در زمین می پاشد، منتظر نزول رحمت الاهی است و همیشه امیدوار است زراعتش سرسبز شده، از آفات محفوظ بماند. در نتیجه همیشه به یاد خداست.

جایگاه کشاورزان نزد پیشوایان دین و ائمه موصومین علیهم السلام چنان بالا است که پیامبر گرامی اسلام در آخرین لحظات عمر خویش به یاد کشاورزان بود و به امیرالمومنین، علی علیه السلام چنین سفارش کرد:

۱. ابراهیم/۱۲.

۲. عبد علی بن جمعه حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج ۲، ص ۲۳۰.

یا علی! لا تظلم الفلاحون بحضرتک؛ ای علی! کشاورزان
نباید در حضور تو مورد ستم قرار گیرند.^۱

تاریخچه کشاورزی

زراعت و کشاورزی، از اولین مشاغل انسان‌ها به شمار
می‌رود. ابن خلدون می‌گوید:

زراعت، قدیمی‌ترین صنعتی است که انسان برای به
دست آوردن غذا از آن استفاده کرده است.^۲

بر اساس احادیث اسلامی، شغل کشاورزی از زمان
حضرت آدم عَلَيْهِ السَّلَام آغاز شده است. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام در این
زمینه می‌فرماید:

خداوند تبارک و تعالی چون حضرت آدم را پایین آورد؛
او را امر کرد که کشت و زرع کند.^۳

نیز از آن حضرت آمده است:

آن روز که آدم ابوالبشر از بهشت به زمین رانده شد
و به غذا و آب نیاز پیدا کرد، با حضرت جبرئیل به
مشورت پرداخت و از او یاری طلبید. جبرئیل آدم

۱. شیخ حرّ عاملی، إثبات الهداة بالنصوص والمعجزات، ج ۳، ص ۲۴.

۲. ابن خلدون، مقدمه ابن خلدون، ص ۶۲.

۳. «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّا أَهْبَطَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَام أَمَرَهُ بِالْحَرْثِ وَالزَّرْعِ.» (شیخ کلینی،
الکافی، ج ۶ ص ۳۹۳).

راچنین راهنمایی کرد:

يَا آدَمُ! كُنْ حَرَّاثًا؛ ای آدم! [اگر می خواهی
نیازمندی های خود را برطرف کنی] به زراعت بپرداز.^۱
این گونه بود که پدر انسان ها اولین کشاورز روی زمین
شد. نه تنها حضرت آدم، بلکه اکثر پیامبران الهی به شغل
کشاورزی می پرداختند و روزی خود را از همین راه به دست
می آوردند.

روزی یکی از یاران امام صادق علیه السلام از ارزش کار
دهقانان پرسید: امام علیه السلام در پاسخ فرمود: همه
پیامبران الهی علیهم السلام، جز حضرت ادریس علیه السلام، از
راه کشاورزی امرار معاش می کردند؛ ولی حضرت
ادریس علیه السلام به کار خیاطی مشغول بود.

براساس این فرمایش امام صادق علیه السلام، انسان ها از اول
تاریخ با کشاورزی و زراعت آشنا بوده و بخش عمده ای از
روزی خود را از طریق کشاورزی کسب می کردند.

بی شک انتخاب این شغل برای پیامبران خدا، نشان
از رضایت خدا از کشاورزی دارد و گویای آن است که در
بالندگی روحی و معنوی خود آنان مؤثر بوده است.
کشاورزی از اولین شغل های عالم است که با کشف آن

۱. همان، ج ۵، ص ۲۶۰.

به ظهور تمدن کمک زیادی شد؛ چنان که جواهر لعل نهرو می‌نویسد:

کشف کشاورزی و به دست آوردن غذا از زمین، تغییر عظیمی در حیات بشر به وجود آورد. برای انسان خیلی آسان تر بود که به وسیله کشاورزی غذای خود را از زمین به دست آورد تا این که تمام وقت با اضطراب و نگرانی به دنبال شکار حیوانات باشد.^۱

بر اساس شواهد تاریخی، خاتم پیامبران، حضرت محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در فرصت‌های مختلف به کشاورزی و زراعت اقدام می‌کرد.

امامان معصوم ما نیز که وارثان انبیای الهی‌اند، از موقعیت‌های به دست آمده استفاده می‌کردند و به باغداری، درختکاری، گلکاری و ایجاد فضاهای سبز می‌پرداختند.

در زندگی پیشوایان دین و ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَام مواردی از اشتغال آنان به کشاورزی آمده است که از آن جمله است کاشتن درخت خرما به وسیله پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با همکاری سلمان فارسی^۲ که تفصیل آن در کتاب‌های سیره نقل شده و همچنین در حالات امیرالمومنین، علی عَلَيْهِ السَّلَام آمده است:

۱. مرتضی‌راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۱، ص ۳۹.

۲. سمهودی، وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی، ج ۳، ص ۹۹۲.

آن حضرت باغی در «ینبع»^۱ داشت و در آن جا با بیل کار می‌کرد و درخت می‌کاشت و در همان محل چشمه‌ای به وجود آورد که دارای آب شیرینی بود و آن را وقف مسافرین و حجاجی کرد که از آن محل عبور می‌کردند.^۲

جریان معروفی را «محمد بن منکدر» این‌گونه نقل می‌کند:

امام محمد باقر علیه السلام در هوای گرم در اطراف مدینه کار می‌کرد و غرق در عرق بود. به ایشان گفتم: اگر در این حال مرگ شما فرارسد، چه می‌کنید؟ حضرت فرمودند: «اگر من در این حال بمیرم، در حالی مرگ به سراغ من آمده است که مشغول طاعتی از طاعات خدا هستم».^۳

تشویق و ترغیب پیشوایان معصوم علیهم السلام به درختکاری، کشاورزی، بهسازی کشت و... تأثیر شگرفی بر جامعه اسلامی گذاشت و آثار ارزنده‌ای در پی داشت. این کلمات

۱. «ینبع» اسم محلی است در نزدیکی مدینه در سمت راست رضوی بر سر راه کسی که از مدینه به دریا برود و در آن جا چشمه‌های شیرینی وجود دارد. این محل در اختیار امام علی علیه السلام بود. (ابن عبدالحق، عبدالمومن بن عبدالحق، مراصد الاطلاع، ج ۳، ص ۱۴۸۵)
۲. شیخ عباس قمی، سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار، ج ۲، ص ۵۷۹.
۳. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۰.

نورانی، شور و شوقی وافر در میان مسلمانان پدید آورد و آنان را به پژوهش، تجربه‌اندوزی و بررسی گسترش کشاورزی، بهسازی کاشت، داشت و برداشت و اصلاح و توسعه انواع درختان و اداشت؛ بدان حد که انقلاب کشاورزی عظیمی در جوامع اسلامی پدید آمد و مسلمانان در پرتو سخنان گوهر بار حضرات معصومان علیهم‌السلام توانستند دانش ارزنده و سودمندی را در اختیار جهانیان قرار دهند.

با گسترش دامنه فتوحات اسلامی سرزمین‌های حاصل‌خیز بسیاری در اختیار مسلمانان قرار گرفت؛ بخصوص زمین‌های بصره و حیره و اراضی معروف به «سواد» و کلاً منطقه بین‌النهرین از لحاظ کشاورزی حائز اهمیت فراوان بود.

از آن جا که رونق و شکوفایی کشاورزی با آب و آبیاری رابطه تنگاتنگی دارد؛ مسلمانان از دیرباز به این موضوع عنایت خاصی داشته‌اند. در روایتی از رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آمده است:

هر کس درخت موز و یا درخت سدري را سیراب کند،
گویا مومن تشنه‌ای را سیراب کرده است.^۱

۱. « مَنْ سَقَى طَلْحَةً أَوْ سِدْرَةً فَكَأَنَّمَا سَقَى مُؤْمِنًا مِنْ ظَمِيٍّ » (شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۴۲).

آبیاری زراعت و باغ‌های میوه در میان مسلمانان برای خود قوانین مخصوص داشته است؛ به طوری که در بعضی شهرهای زراعتی، اداره مخصوص به نام «دیوان الماء» وجود داشته که آب باغ‌ها و زمین‌های زراعتی زیر نظر این اداره تقسیم می‌شد.

مسلمانان از نظر تولید انواع مختلف محصولات کشاورزی نه تنها خود کفا بودند، بلکه محصولات خود را به کشورهای مجاور نیز صادر می‌کردند و تمام امکانات خود را در کشت زمین‌ها و ایجاد باغ‌های میوه و فضای سبز به کار می‌بردند.

یکی از مورّخین می‌گوید:

در اطراف سمرقند به هر جا نگاه می‌کنیم، نقطه‌ای نیست که از آب و آبادانی و سبزی بی نصیب باشد. اگر دو ماه هم مسافت به طول انجامد، هرگز با بیابان روبه‌رو نمی‌شوید.^۱

در بین النهرین، عراق و سیستان، گندم و جو فراوانی به دست می‌آمد و در بسیاری از شهرها انگورهای متنوع به دست می‌آمد. همچنین میوه‌های گوناگونی، از قبیل سیب و گلابی و لیمو و نارنج و خرما و هلو و زرد آلو و انواع گل‌ها و

۱. مرتضی‌راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۳، ص ۷۸.

ریاحین در بسیاری از شهرها به عمل می‌آمد و هر شهری به میوه‌ای و گلی شهرت داشت.

ابومنصور ثعالبی در وصف سیب غزنه می‌گوید:

تُفاح غزنه نفاع ونفاح كانه الشهد والريحان والراح
سیب غزنه نافع و نفاع است، چنانستی که شهدی
است خوشبو و شرابی است گوارا.^۱

بر اثریورش مغول‌ها، باغبانی نیز از رونق افتاد و وضع بدین منوال بود تا آن‌که غازان خان تیموری در اوایل قرن هشتم هجری قمری به توسعه کشاورزی پرداخت. در قلمرو او انواع درختان میوه و سبزی‌ها در تمام نقاط کشت می‌شدند و باغبانی آن قدر رونق داشت که از اصفهان انواع میوه به هندوستان و آسیای صغیر و از کرمان خرما به سایر کشورها صادر می‌شد. در این دوره اقلید و سورمق، مرکز تولید برگه زردآلو و خراسان ناحیه با ارزشی برای پرورش انواع میوه به شمار می‌آمد. از زمان غازان خان حدود سال ۷۰۰ هجری قمری کتابی به نام «کتاب در علم فلاح» و زراعت که نویسنده آن ناشناس است باقی مانده که در سال ۱۳۲۳ هجری قمری توسط عبدالغفارخان نجم‌الدوله با چاپ سنگی منتشر شده است. در کتاب مورد

۱. محمد بن محمود قزوینی، آثار البلاد و اخبار العباد، ص ۴۲۹.

اشاره که دارای بخش‌های گوناگون است، درباره نگه‌داری بذرها، غلات و این‌که کدام درخت و گیاه از بذرمی‌روید و کدام را باید به صورت نهال کاشت و همچنین خواص انگور و دیگر درختان میوه‌دار و بی‌ثمر، انواع گیاهان تزئینی و کود صحبت شده و به هر گیاهی فصلی اختصاص یافته است. نویسنده در این کتاب، به مشاهدات، تجارب و امتحان خویش در قلمه زدن، پیوند زدن انواع درختان ثمردار و بی‌بهره و نیز بذرافشانی نهال‌کاری و غرس درختان اشاره کرده و چنین برمی‌آید که به‌شخصه آزمایش‌های زیادی در کشاورزی انجام داده است. دانشمندان این سرزمین در خلال مطالعه درباره ویژگی دارویی گیاهان، به‌امور کاملاً فنی می‌پرداختند و دستگاه‌هایی برای بهره‌برداری از آب تهیه دیدند که از آن جمله می‌توان چرخ‌چاه خودکار را نام برد.^۱

با آغاز فرمانروایی صفویان، بار دیگر کشاورزی در ایران رونق گرفت. هرچند با وجود تمام کوشش‌ها، حتی در زمان شاه عباس به رونق پیش از حمله مغول نرسید. در این دوره در تمام ایران درختان میوه، به‌ویژه زردآلو، به، انار، بادام و انگور کشت می‌شدند. کشت خرما در خوزستان،

۱. احمد صدر حاج سید جوادی، دائرة المعارف تشیع، ج ۱۴، ص ۸۲.

فارس، کرمان و سیستان انجام می‌شد و خرمای ایران به ویژه خرمای جهرم، بهترین خرمای جهان به شمار می‌آمد و مقدار فراوانی از آن به هندوستان صادر می‌شد. کشت مرکبات و زیتون در مازندران و خوزستان معمول بوده است. در این دوره، خرمای کرمان، پیاز خراسان، انار یزد و شیراز و نیز پرتقال مازندران به خارج صادر می‌شده است.

از زمان صفویان نیز کتاب‌های کشاورزی متعددی باقی مانده که مهم‌ترین آنها «ارشاد الزراعه» تالیف فاضل هروی در سال ۹۲۱ هجری قمری است که در سال ۱۳۲۳ هجری قمری توسط عبد الغفار خان نجم الدوله با چاپ سنگی منتشر گشته است.^۱

بعد از صفویان، هر کدام از حکمرانان بر حسب قدرت و ضعف خود آثاری بر روی کشاورزی ایران داشت که روی هم رفته آثار منفی بیش‌تر بود. نخستین جنبش به سوی کشاورزی نوین در زمان صدارت امیرکبیر به وجود آمد. او با وارد کردن انواع بذرهای اصلاح شده با کارشناسان خارجی قراردادهایی منعقد ساخت و کشاورزی ایران را به سوی پیشرفت حرکت داد. در اوایل قرن چهاردهم هجری قمری با تاسیس اولین مدرسه کشاورزی ایران به نام «مدرسه فلاح

۱. همان، ص ۸۲.

مظفری» و وارد کردن سیب زمینی و انواع نهال‌های میوه به خصوص سیب و گیلاس از خارج باغبانی ایران گسترش بیشتری یافت و سپس با ایجاد مدارس متوسطه، عالی و دانشکده‌های کشاورزی، موسسه اصلاح و تهیه بذر و نهال و غیره به وضع کنونی درآمد.

ایران در زمینه کشاورزی و باغداری، در خصوص برخی تولیدات دارای رتبه‌های بالایی است. بنا بر آمار سال ۲۰۰۷، این کشور در تولید خیار در جهان دارای مقام دوم؛ بادام، مقام چهارم؛ سیب، مقام پنجم؛ گیلاس، مقام سوم؛ انجیر، مقام سوم؛ پسته، مقام اول؛ طالبی، مقام چهارم؛ گردو، مقام چهارم؛ زردآلو، مقام دوم؛ خرما، مقام دوم؛ نخود، مقام چهارم و هندوانه، مقام پنجم می‌باشد.^۱

اقسام کشاورزی

کشاورزی را از منظر فقهی می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

۱. کشاورزی واجب

فقها و علمای اسلام در این زمینه می‌فرمایند:
کسب و کار و تلاش برای زندگی از طریق تجارت و

۱. همان.

زراعت (کشاورزی) و صنعت و مانند آن برای کسانی که مخارج همسر و فرزند خود را ندارند، واجب است. همچنین برای حفظ نظام و تأمین احتیاجات جامعه اسلامی.^۱

۲. کشاورزی مستحب

روایات فراوانی براستحباب کشاورزی دلالت دارد و انسان‌ها را به این کار دعوت کرده است؛ از جمله روایت محاسن از امیرالمومنین، علی عَلَيْهِ السَّلَامُ:

بر شماست که به تربیت گوسفند و کشاورزی بپردازید که رفت و آمد هر دو خیر و برکت است.^۲

علمای اسلام در باب استحباب کشاورزی می‌فرمایند: کسب و کار و تلاش برای زندگی از طریق تجارت و زراعت و صنعت و مانند آن برای کسانی که مخارج همسر و فرزند خود را ندارند، واجب است، همچنین برای حفظ نظام و تأمین احتیاجات جامعه اسلامی، و در غیر این صورت، مستحب مؤکد است؛ مخصوصاً برای کمک به فقرا و یا وسعت بخشیدن به زندگی

۱. آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل ص ۳۲۴، مسئله ۱۷۴۸.

۲. «عَلَيْكُمْ بِالْعَمِّ وَالْحَرْثِ فَإِنَّهُمَا يَغْدُونَ بِخَيْرٍ وَيُرْوَحَانِ بِخَيْرٍ» (برقی، المحاسن، ج ۲، ص ۶۴۳).

خانواده^۱.

بنابراین، فقهای شیعه، بر اساس روایت‌های متعددی که در باره فضیلت زراعت و کشاورزی نقل شده است، به مستحبی بودن شغل زراعت و کشاورزی حکم داده‌اند.^۲

۳. کشاورزی حرام

کشاورزی زمانی حرام است که کشاورز محصولی را به نیت استفاده حرام بکارد که به چند مورد اشاره می‌شود:

الف: کشت انگور و جوبه نیت ساختن شراب و قُفَّاع^۳؛

ب: کشت خشخاش برای به وجود آوردن مواد مخدر.

• استفتا

کاشت و پرورش گیاهانی از قبیل خشخاش، شاهدانه هندی و کویحا که از آنها تریاک، هروئین، مورفین و حشیش و کوکائین گرفته می‌شود چه حکمی دارد؟

جواب: کاشت و پرورش این نوع گیاهان که برخلاف مقررات نظام جمهوری اسلامی می‌باشد؛ جایز نیست.^۴

۱. آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل، ص ۳۲۴، مسئله ۱۷۴۸
 ۲. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروة الوثقی، ج ۵، ص ۲۸۷.
 ۳. آیت الله مکارم شیرازی، دائرة المعارف فقه مقارن، ص ۴۳۰.
 ۴. امام خمینی علیه السلام، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۲، ص ۱۰۱۷.

محصولات عمده کشاورزی

محصولات عمده کشاورزی، به دو قسم دسته بندی می شود:

الف) محصولات غذایی

۱. غلات (گندم، برنج، جو و ذرت)

۲. حبوبات

حبوبات شامل لوبیا، عدس، ماش، باقلا و غیره می باشد که در تمام کشور کم و بیش کشت می شود.

۳. سبزیجات

سبزیجات مانند کاهو، اسفناج، سیر، پیاز، هویج، گوجه فرنگی، تره، جعفری و نعناع؛ با توجه به تنوع آب و هوا در کشور، در بیشتر فصلهای سال، قابل کشت و بهره برداری است.

۴. میوه جات

شرایط آب و هوای کشور، جنس خاک و وسعت ایران؛ انواع گوناگون میوه در ایران به عمل می آید که عمده ترین آنها به این شرح است: پرتقال، نارنگی، سیب، زردآلو، بادام، قیسی، گلابی، آلو، گیلاس، شلیل، انجیر، انار، آلبالو، توت،

به وازگیل. طبق آمار ارائه شده، حدود هفتصد هزار هکتار اراضی ایران را درختان میوه پوشانده که محصول آن، دو میلیون تن برآورد می‌شود.

ب) نباتات و گیاهان عمده صنعتی

برخی از نباتات و گیاهان صنعتی عبارتند از:

۱. پنبه

«پنبه» از جمله کالاهای استراتژیکی محسوب می‌شود که دارای مصارف گوناگونی است. از الیاف پنبه، ماده اولیه صنایع نساجی؛ از پنبه دانه، ماده اولیه صنایع تولید کننده روغن گیاهی؛ از کنجاله پنبه، در دامداری‌ها و از ساقه بوته پنبه به عنوان مواد اولیه صنایع چوب استفاده می‌شود. از الیاف پنبه به دست آمده در واحدهای مختلف پتوبافی، حوله بافی، فرش ماشینی، قالببافی، کشبافی، ریسندگی، نساجی و... استفاده می‌شود.

کشت پنبه در ایران به سال‌ها قبل از میلاد برمی‌گردد که در گذشته به (پشم سفید) معروف بود.

از آن جا که این گیاه صنعتی در مناطق گرمسیری که درجه حرارت آن در تابستان بین ۲۵ تا ۳۰ درجه بالای صفر و دارای خاک رسی - شنی باشد، قابل رشد است؛

در بیشتر نواحی ایران قابل کشت می باشد.

۲. چغندر قند

ورود بذر چغندر به ایران تاریخ مشخصی ندارد؛ ولی آنچه مسلم است بیش از نیم قرن است این محصول که در ایران کشت می شود. نواحی نیمه خشک و خشک معتدل که باران سالانه آن حدود ۳۰۰ میلیمتر است و آب کافی برای آبیاری داشته باشد؛ بهترین مناطق کشت چغندر را تشکیل می دهد. در حال حاضر، چغندر قند در استان های خراسان، فارس، اصفهان، کرمانشاه، همدان و آذربایجان کشت می شود که حدود ۱۷۰ هزار هکتار زمین های مزروعی کشور را شامل می شود. استان خراسان با پانزده هزار هکتار زمین زیر کشت چغندر قند، در بین تولید کنندگان این محصول دارای مقام اول است.

۳. نیشکر

«نیشکر» از جمله نباتات صنعتی است که در نواحی (گرم و مرطوب) و (معتدل و مرطوب) کشت می شود. زراعت کشت نیشکر در ایران از زمان اشکانیان، به ویژه ساسانیان در خوزستان رواج پیدا کرد. استان خوزستان، رتبه اول تولید کنندگان نیشکر در ایران را

داراست که با تأسیس کارخانه تصفیه نیشکر در هفت تپه، تولیدات روزانه شکر رو به فزونی می باشد.^۱

آمار محصولات کشاورزی در کشور

سطح محصولات زراعی

در سال زراعی ۱۳۹۲-۱۳۹۳، سطح محصولات زراعی ۱۱,۸۴ میلیون هکتار بوده که سطح مربوط به غلات ۲۱, ۷۲ درصد، حبوبات ۶,۹۴ درصد، محصولات صنعتی ۲۱, ۴ درصد، سبزیجات ۴,۲۳ درصد، محصولات جالیزی ۹۲, ۲ درصد، نباتات علوفه ای ۸, ۶۱ و سایر محصولات ۰, ۸۶ درصد بوده است که بیشترین سطح مربوط به گندم ۵۱, ۲۰ درصد، جو ۱۴, ۴۷ درصد، یونجه ۵, ۴۱ درصد، شلتوک ۴, ۵۵ درصد، نخود ۴, ۴۶ درصد و ذرت دانه ای ۱, ۹۷ درصد بوده است. یعنی ۸۲ درصد از سطح برداشت محصولات زراعی متعلق به محصول مزبور است.^۲

۱. مرکز تحقیقات اسلامی سپاه، جغرافیای سیاسی اقتصادی ایران، ص ۸۹.
 ۲. کریم احمدی، آمارنامه کشاورزی سال ۱۳۹۳، وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه ریزی و اقتصادی، مرکز فناوری اطلاعات و ارتباطات.

میزان تولید

در سال زراعی ۹۲-۹۳ تقریباً ۷۴,۰۷ میلیون تن از انواع محصولات زراعی تولید شده است که غلات ۲۳,۷۰ درصد، حبوبات ۰,۸۳ درصد، محصولات صنعتی ۰,۲ درصد، ۱۶ درصد، سبزیجات ۲۱,۸۷ درصد، محصولات جالیزی ۱۲,۵۰ درصد، نباتات علوفه ای ۲۴,۸۹ درصد و سایر محصولات ۰,۱۹ درصد بوده است که بیشترین تولید مربوط به گندم ۱۴,۲۸ درصد، ذرت علوفه ای ۱۳,۲۴ درصد، نیشکر ۸,۸۹ درصد، گوجه فرنگی ۸,۴۳ درصد، یونجه ۸,۸ درصد، سیب زمینی ۶,۷۳ درصد، چغندر قند ۶,۳۹ درصد، هندوانه ۵,۴۱ درصد و جو ۳,۹۹ درصد بوده است. بنابراین، بالغ بر ۷۵ درصد از کل تولیدات زراعی مربوط به ۹ محصول عنوان شده می باشد.

در این سال زراعی، استان خوزستان با ۸,۸۵ درصد در سطح برداشت محصولات زراعی، بیشترین سطح برداشت شده را نسبت به استانهای دیگر به خود اختصاص داده است و استانهای کرمانشاه با ۶,۸۷ درصد در رتبه های بعدی قرار گرفته اند. کمترین سطح محصولات زراعی با ۰,۳۶ درصد به استان البرز متعلق بوده است.

فصل دوم

کشاورزی در قرآن کریم
ورویات اسلامی

کشاورزی در قرآن کریم

قرآن کریم بالحن تشویق آمیزی از موضوع کشت و زرع سخن به میان آورده و منافع آن را، اعم از منافع غذایی و پوششی برمی شمرد. قرآن مجید در سوره هود، با اشاره به آفرینش زمین و نعمت های فراوانی که خداوند متعال در اختیار انسان قرار داده است، انسان ها را به آباد کردن زمین فرمان داده است و می فرماید:

﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾؛ اوست

که شما را از زمین پدید آورد و خواست که آبادانش
دارید.^۱

حضرت علی علیه السلام در تفسیر این آیه شریفه می فرماید:

خداوند سبحان مردم را به آبادانی امر کرده است تا
این مطلب سبب گذران زندگی شان شود؛ به این نحو
که از زمین، دانه ها و ثمره ها و نظیر آنها از اموری که
خداوند برای مَمَر زندگی قرار داده است؛ بپروید.^۲

نکته کلیدی و اساسی این است که براساس آموزه های
قرآن کریم، خداوند، خود را زارع و رویاننده گیاهان و
محصولات کشاورزی معرفی کرده و انسان ها را به تدبّر در
این مسئله فراخوانده است و می فرماید:

﴿أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ﴾؛ آیا شما آن را
می رویانید یا ما می رویانیم؟^۳

صاحب تفسیر نمونه در شرح آیه مذکور می نویسد:

این، خداوند است که در درون دانه يك سلول زنده
بسیار كوچك آفریده که وقتی در محیط مساعد قرار

۱. هود/۶۱.

۲. «فَأَعْلَمْنَا سُبْحَانَهُ أَنَّهُ قَدْ أَمَرَهُمْ بِالْعِمَارَةِ لِيَكُونَ ذَلِكَ سَبَبًا لِمَعَايِشِهِمْ بِمَا
يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ مِنَ الْحَبِّ وَالشَّمْرَاتِ وَمَا شَاكَلَ ذَلِكَ مِمَّا جَعَلَهُ اللَّهُ
مَعَايِشَ لِلْخَلْقِ.» (علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۰، ص ۴۷).

۳. واقعه/۶۴.

گرفت، در آغاز از مواد غذایی آماده در خود دانه استفاده می‌کند، جوانه می‌زند و ریشه می‌دواند. سپس با سرعت عجیبی از مواد غذایی زمین کمک می‌گیرد و دستگاه‌های عظیم و لابراتوارهای موجود در درون گیاه به کار می‌افتد و غوغایی برپا می‌کند. ساقه و شاخه و خوشه را می‌سازد و گاه از يك تخم صدها یا هزاران تخم برمی‌خیزد. دانشمندان می‌گویند: تشکیلاتی که در ساختمان يك گیاه به کار رفته از تشکیلات موجود در يك شهر عظیم صنعتی با کارخانه‌های متعددش شگفت‌انگیزتر و به مراتب پیچیده‌تر است.^۱

در یک آیه، حضرت ابراهیم از بی‌آب و علف بودن و عدم امکان کشاورزی در سرزمینی که خانواده خود را در آن جا ساکن کرده، شکوه می‌کند و زندگی در سرزمین بی‌گیاه و بدون کشاورزی را دشوار و همراه با مشکلات زیاد می‌داند و می‌فرماید:

پروردگارا! من بعضی از فرزندانم را در سرزمین بی‌آب و علفی، در کنار خانه‌ای که حرم توست، ساکن ساختم تا نماز را برپا دارند. تو دل‌های گروهی از مردم را متوجه آنها ساز؛ و از ثمرات به آنها روزی ده! شاید

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۲۵۰.

آنان شکر تو را به جای آورند.^۱

آیات مربوط به کشاورزی فراوان هستند و تفسیر و تبیین تمامی آنها مفصل و طولانی خواهد شد، اما به طور کلی از این آیات چنین برمی آید که کشاورزی و کشاورزان مورد عنایت خدای تعالی می باشند.

خصوصیات کشاورزی در روایات اسلامی

در مجامع حدیثی و منابع روایی، در باره کشاورزی و زراعت و باغداری، روایات فراوانی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَامُ ملاحظه می شود که در آنها به بیان فضایل و خصوصیات این کار توجه شده است. در ادامه به طور خلاصه به چند خصوصیت کشاورزی اشاره می شود:

۱. گرانبهارترین گوهر نایاب

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود:

الْكِيمِيَاءُ الْأَكْبَرُ الزَّرَاعَةُ؛ زراعت، گرانبهارترین گوهر نایاب است.^۲

۱. «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ» (ابراهیم/۳۷).

۲. شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۱.

به راستی چرا پیشوایان مذهب، این همه در مورد کشاورزی تاکید کرده اند؟ شاید تاکید ایشان به این دلیل باشد که ادامه حیات و زندگی انسان‌ها به تغذیه وابسته است و تغذیه نیز در گرو کار کشاورزی است. نه تنها زندگی «فردی»، بلکه زندگی «اجتماعی» ملت نیز به چگونگی تولیدات و محصولات کشاورزی آن جامعه وابسته است. جامعه‌ای که بخواهد مستقل و آزاد زندگی کند و سرنوشت خودش را با دست خود رقم بزند، باید در زمینه کشاورزی استقلال داشته و بتواند محصولات مورد نیازش را خودش تولید کند؛ زیرا خود کفایی و استقلال هر ملت در گرو پیشرفت تولیدات کشاورزی آن ملت است. رسیدن به اهداف عالی معنوی و مقامات بلند عرفانی نیز در گرو تامین نیازهای جسمانی انسان است. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

بار خدایا! به نان ما برکت عنایت فرما و فاصله‌ای میان ما و آن ایجاد نفرما. اگر نان نباشد، ما نمی‌توانیم روزه بگیریم، نماز بخوانیم و واجبات الهی را به جای آوریم.^۱

۱. «بَارِكْ لَنَا فِي الْخُبْزِ وَلَا تَفْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ فَلَوْلَا الْخُبْزُ مَا صَلَّيْنَا وَلَا صُمْنَا وَ لَا أَدَّيْنَا فَرَايَضَ رَبِّنَا.» (همان، ص ۷۳).

بر اساس این نکات کشاورزی مهمترین عامل پیشرفت هر جامعه است و مردمی که نتوانند نان سفره خویش را تامین کنند، هرگز روی خوشبختی و استقلال نخواهند دید. امیرالمومنین، علی عَلَيْهِ السَّلَام فرمود:

از رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سوال شد: کدام ثروت بهتر است؟ فرمود: زراعتی که صاحبش آن را با دست خود کشته و شایسته اش نموده و به هنگام درو زکات آن را پرداخته است.^۱

۲. کشاورزی سفره‌ای گسترده

کشاورزی فرایند تولید محصولاتی است که به مصرف تمام افراد جامعه می‌رسد و هرکس از آن بهره‌ای می‌برد. در واقع زراعت سفره‌ای گسترده است که علاوه بر انسان‌ها، حیوانات آسمان و زمین از آن بهره‌مند می‌شوند. امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام در این مورد از پدر بزرگوارش چنین نقل می‌کند:

کشاورزی، بهترین کارهاست: دانه را می‌کاری و نیکوکار و بدکار، از آن می‌خورند: نیکوکار، هر مقدار که چیزی بخورد، برای تو آمرزش می‌طلبد، و بدکار، هر آنچه او از آن می‌خورد، لعنتش می‌کند و چارپایان و

۱. «سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْمَالِ خَيْرٌ؟ قَالَ: الزَّرْعُ زَرْعَهُ صَاحِبُهُ، وَأَصْلَحُهُ، وَ أَدَى حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ.» (همان، ج ۱۰، ص ۳۷۲).

پرنندگان هم از آن می خورند.^۱

۳. حلال ترین و پاکیزه ترین کارها

امام صادق ع حلال ترین و پاکیزه ترین کارها را کشاورزی، درختکاری و باغداری می داند و می فرماید:
به کشاورزی و درخت کاری بپردازید! به خدای سوگند در کارهای جسمی هیچ کاری سودمندتر و پاکیزه تر از این نیست که محیط زندگی و شهر خویش را سرسبز و پر طراوت سازید.^۲

۴. بهترین ثروت

چنان که گذشت، کشاورزی بزرگ ترین کیمیاست و خداوند متعال برای پیامبرانش از میان کارها، کشاورزی را انتخاب کرده است. انسان ها از روزگار قدیم به ارزش اقتصادی کشاورزی پی برده اند؛ چرا که کشاورزی است که توان برآورده نمودن بخش عظیمی از این نیازها را داراست؛ ضمن این که سرمایه اولیه آن جز آب و خاک نیست و هرگاه

۱. «خَيْرُ الْأَعْمَالِ زَرْعٌ يَزْرَعُهُ فَيَأْكُلُ مِنْهُ الْبُرُّ وَالْفَاجِرُ أَمَّا الْبُرُّ فَمَا أَكَلَ مِنْهُ وَ شَرِبَ يَسْتَعْفِرُ لَهُ وَأَمَّا الْفَاجِرُ فَمَا أَكَلَ مِنْهُ مِنْ شَيْءٍ يَلْعَنُهُ وَ تَأْكُلُ مِنْهُ السَّبَاعُ وَ الطَّيْرُ» (علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۰، ص ۶۹).

۲. «ارزَعُوا وَ اعْرِسُوا فَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَا عَمِلَ النَّاسُ عَمَلًا أَحَلَّ وَ لَا أُطِيبَ مِنْهُ» (شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۰).

تلاش و همت بشربدان افزوده شود، زمینه دست یابی به محصولات ارزشمند آن بیشتر فراهم است. این مطلب، بر همان سخن گهربار امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام مبتنی است که فرمود:

مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تَرَاباً ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ؛ هر کس آب و خاک داشته باشد و باز نیازمند باشد، از رحمت خداوند دور است.^۱

۵. صدقه بودن محصولات کشاورزی

پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود:

هیچ مسلمانی نیست که درختی را در زمین بنشانند یا زراعتی را کشت کند، و انسان یا پرنده یا چرنده‌ای از آن بخورد؛ مگر این که برای او صدقه‌ای محسوب شود.^۲

آداب کشت و زرع

اسلام، برای تمام مراحل کشاورزی و شیوه‌های آن آموزه‌های تربیتی و آموزشی دارد. در ادامه به برخی از آداب

۱. عبدالله بن جعفر حمیری، قرب الاسناد، ص ۱۱۵.

۲. « مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا يَأْكُلُ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ دَابَّةٌ أَوْ طَيْرٌ إِلَّا أَنْ يُكْتَبَ لَهُ صَدَقَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. » (آقا حسین بروجردی، جامع احادیث الشیعه، ج ۲۳، ص ۹۵۴).

کشت و زرع در اسلام اشاره می‌شود:

۱. رو به قبله بودن

امام صادق علیه السلام فرمود:

هر گاه خواستی زراعت کنی، مشتی از بذر را بگیر، رو به قبله بایست و سه بار بگو: «آیا آنچه را کشت می‌کنید، ملاحظه کرده‌اید؟ آیا شما آن را [بی یاری ما] می‌کارید، یا ماییم که زراعت می‌کنیم؟!» آن گاه سه بار می‌گویی: «بلکه خداست که می‌کارد.» سپس بگو: «خدایا! آن را دانه ای بابرکت قرار ده و به ما در آن، سلامت بخش!» آن گاه آن مشتی [بذر] را که در دست توست، به مزرعه بیفشان.^۱

آری! کشاورز باید از همان ابتدا به یاد داشته باشد که نتیجه کار وی، تنها و تنها در دست خداست و بدون خواست و اراده او امری محقق نخواهد گشت. به همین دلیل در روایات، یکی از مصادیق آیه **﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾**؛ و توکل کنندگان، باید فقط بر خدا توکل کنند؛^۲

۱. «إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَزْرَعَ زَرْعاً فَخُذْ قَبْضَةً مِنَ الْبَدْرِ وَاسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَقُلْ - أَفْرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ تَقُولُ بَلِ اللَّهُ الزَّارِعُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَبًّا مُبَارَكًا وَارْزُقْنَا فِيهِ السَّلَامَةَ ثُمَّ انْثُرِ الْقَبْضَةَ الَّتِي فِي يَدِكَ فِي الْفَرَّاحِ.» (شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۲).

کشاورزان عنوان شده‌اند.

در روایتی دیگر از صادق آل محمد علیه السلام چنین آمده است:

هرگاه خواستی بذریفشانی این دعا را بخوان:
 «اللَّهُمَّ قَدْ بَدَزْتُ وَ أَنْتَ الزَّارِعُ فَاجْعَلْهُ حَبًّا مُتْرَاكِمًا؛
 خدایا! من بذرافشاندیم؛ در حالی که تو رویاننده
 و به ثمر نشاننده‌ای. پس آن را دانه‌های انبوه و پر
 محصول قرار ده!»^۱.

۲. پرهیز از بذریاشی و میوه‌چینی در شب

در گذشته رسم بود که کشاورزان در روز بذریپاشند و در روز محصول برداشت نمایند تا سایرین متوجه شوند. این امر دو مزیت داشت: اول آن که سایرین متوجه می‌شدند محصول آنان آماده است و برای دریافت آن تسریع می‌نمودند. دوم این که اگر کسی نیازمند بود، نزد کشاورز و باغدار آمده و اندکی قوت برای خود و خانواده‌اش به عنوان صدقه از وی دریافت می‌کرد. در روایات نیز آثار و برکات فراوانی برای دادن صدقه به نیازمندان آورده شده است؛ لکن برخی از کشاورزان برای آن که مبادا کسی متوجه برداشت و کاشت محصول آنها شود و از آن‌ها درخواست کمک کند،

۱. شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۶۳.

شبانہ به این کار اقدام می کردند. این عمل، امری ناپسند از سوی امامان علیهم السلام دانسته شده و از یاران خویش خواسته اند، از این کار اجتناب ورزند. روایت زیر از امام صادق علیه السلام به خوبی موضع ائمه علیهم السلام را در این مسئله روشن می سازد:

امام صادق علیه السلام فرمود:

شبانہ میوه چینی، درو، قربانی و بذرافشانی نکن؛ چرا که اگر چنین کنی، قانع و معتر نزد تو نیابند. راوی گوید: پرسیدم قانع و معتر کیانند؟ فرمودند: قانع کسی است که به عطایت راضی می شود و معتر رهگذری است که از تو کمک می خواهد...^۱

۱. «لَا تَصْرِمُ بِاللَّيْلِ، وَلَا تَحْصُدُ بِاللَّيْلِ، وَلَا تُضَحِّ بِاللَّيْلِ، وَلَا تَبْدُرُ بِاللَّيْلِ؛ فَإِنَّكَ إِنْ تَفَعَّلَ، لَمْ يَأْتِكَ الْقَانِعُ وَالْمُعْتَرُّ فَقُلْتُ: مَا الْقَانِعُ وَالْمُعْتَرُّ؟ قَالَ: «الْقَانِعُ الَّذِي يَقْنَعُ بِمَا أُعْطِيَتْهُ، وَالْمُعْتَرُّ الَّذِي يَمْرُبُكَ، فَيَسْأَلُكَ...» (شیخ کلینی، کافی، ج ۳، ص ۵۶۵).

فصل سوم

عوامل رشد کشاورزی

دو عامل اساسی در رشد و توسعه محصولات کشاورزی وجود دارد که عبارتند از:

۱. عوامل معنوی؛

۲. عوامل طبیعی.

عوامل معنوی رشد کشاورزی

قرآن کریم اصلی ترین عامل نزول برکات الاهی را، ایمان و تقوای الاهی می داند و می فرماید:

﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ
مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ﴾؛ و اگر مردمی که در شهرها

و آبادی‌ها زندگی دارند، ایمان بیاورند و تقوا پیشه کنند؛ برکات آسمان و زمین را بر آنها می‌گشاییم.^۱

براساس آیه مذکور، بزرگ‌ترین عامل معنوی رشد و افزایش محصولات کشاورزی، ایمان و تقوای الهی است. در آیات قرآن کریم و روایات اسلامی به برخی از مصادیق پرهیزگاری که بر رشد و افزایش محصولات کشاورزی تأثیر دارد؛ اشاره شده که عبارتند از:

۱. پرداخت زکات

از جمله مسائل شرعی که در امر کشاورزی و زراعت مورد بحث قرار می‌گیرد، پرداخت زکات غلات (گندم، جو، خرما و کشمش) می‌باشد.

روایات فراوانی به این مقوله و دستاوردهای پرداخت زکات غلات بر محصولات کشاورزی پرداخته است.

امام باقر علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

الرَّكَاةُ تَزِيدُ فِي الرِّزْقِ، زکات موجب زیادی رزق و روزی می‌شود.^۲

نیز آن حضرت فرمود:

۱. اعراف/۹۶.

۲. شیخ طوسی، امالی، ص ۲۹۶.

در کتاب علی عَلَيْهِ السَّلَامُ دیدم که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمود: هرگاه مردم از پرداخت زکات خودداری کنند، زمین برکات خود از زراعت و میوه‌ها و معادن دریغ می‌ورزد.^۱ در خاطرات کودکی حضرت آیت الله العظمی سید محمود شاهرودی رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى می‌خوانیم:

کشاورزان منطقه [قلعه آقا عبدالله شاهرود] دو سال پیایی در بند ملخ‌ها گرفتار آمده بودند. آشکار شدن آثار این آفت در ماه‌های آغازین سال سوم، آنها را در نگرانی فرو برد. سران آبادی در سرای «سید علی» گرد هم آمدند تا راه‌های مبارزه با ملخ‌ها را بررسی نمایند. هریک از آنها به فراخور تجربه خویش راهی پیشنهاد کرده؛ درباره آن سخن گفتند. چون گفت‌وگوها به بن بست رسید، سید محمود یکباره برخاست و گفت: «همه به خداوند روی آورید و بر پرداخت زکات مالتان پیمان ببندید تا پروردگار آفت را از مزارعتان دور سازد و باران رحمت خویش را بر شما فرو ریزد.» این سخن بزرگ که از کودکی خردسال بعید می‌نمود، کشاورزان نگران را به خود آورد. همه پیمان بستند که اگر آفات از کشت زارشان دور شود و کشت‌هایشان به

۱. عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «وَجَدْنَا فِي كِتَابِ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِذَا مُنِعَتِ الزَّكَاةُ مَنَعَتِ الْأَرْضُ بَرَكَاتَهَا مِنَ الزَّرْعِ وَاللِّمَارِ وَالْمَعَادِنِ كُلِّهَا» (حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۵۱).

بار نشست، زکات پردازند و چنین شد.^۱

الف) اهمیت پرداخت زکات

دراهمیت پرداخت زکات، همین بس که اگر مسلمانان زکات اموال خویش را به طور صحیح و کامل پردازند، هیچ فرد فقیر و محرومی در سرتاسر کشور اسلامی باقی نخواهد ماند.

در حدیثی از امام صادق علیه السلام می خوانیم:

اگر همه مردم زکات اموال خود را پردازند، مسلمانی فقیر و نیازمند باقی نخواهد ماند... و مردم، فقیر، محتاج، گرسنه و برهنه نمی شوند؛ مگر به خاطر گناه ثروتمندان!^۲

ب) احکام شرعی زکات

• وجوب زکات غله

زکات غلات چهارگانه (گندم، جو، خرما و کشمش) از واجبات عبادی و اقتصادی است. از این رو، هنگام ادای آن، قصد تقرب به خدا شرط صحت ادای این واجب الاهی است.

۱. محمد مهدی فجری، یتیمان سرافراز، ص ۹۹.

۲. «لَوْ أَنَّ النَّاسَ أَدَّوْا الزَّكَاةَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ مَا بَقِيَ مُسْلِمٌ فَقِيْرًا مُحْتَاجًا... وَإِنَّ النَّاسَ مَا أَفْتَقَرُوا وَلَا أَحْتَاَجُوا وَلَا جَاعُوا وَلَا عَزُّوا إِلَّا بِذُنُوبِ الْأَعْيِيَاءِ» (ابن ابی جمهور، عوالی الثلثی، ج ۱، ص ۳۷۰).

و جوب پرداخت زکات غلات در دین اسلام از جمله فروعی است که تمام فرقه‌های اصلی اسلامی بر آن اتفاق نظر دارند.

زکات سایر غلات (برنج، نخود، عدس و ...) به عقیده فقهای شیعه مستحب است، نه واجب. در مقنعه شیخ مفید آمده است:

زکات سایر حبوباتی که از زمین می‌روید و قابل پیمانه است، به میزان یک دهم و یک بیستم، درست مانند زکات گندم و جو پرداخت می‌شود؛ ولی به عنوان مستحب مؤکد، نه واجب.^۱

«سُلت» که دانه‌ای است به نرمی گندم و خاصیت جو دارد، زکات ندارد؛ ولی زکات «عَلَس» که مثل گندم است و خوراک مردمان صنعا می‌باشد، بنابر احتیاط واجب باید داده شود.^۲

• استفتا

آیا پرداخت مالیات در نظام جمهوری اسلامی از وجوه شرعیّه کفایت می‌کند؟

جواب: مالیات مانند سایر هزینه‌های کسب و کار است

۱. علی اصغر مروارید، ینابیع الفقهیه، ج ۵، ص ۳۴.

۲. امام خمینی علیه السلام، توضیح المسائل، مسئله ۱۸۵۴.

و جای وجوه شرعیّه رانمی گیرد.^۱

• شرایط وجوب زکات غله

زکات در غلات چهارگانه (گندم، جو، خرما و کشمش) در صورتی واجب است که دو شرط ذیل فراهم باشد:
الف) رسیدن به نصاب: زکات گندم و جو و خرما و کشمش وقتی واجب می شود که به مقدار نصاب برسند و نصاب آنها ۲۸۸ من تبریز، ۴۵ مثقال کم است که ۸۴۷ کیلو و ۲۰۷ گرم می شود.^۲

• مسئله

اگر وزن گندم و جو و خرما و کشمش موقعی که تر است، به ۲۸۸ من، ۴۵ مثقال کم برسد و بعد از خشک شدن از این مقدار کمتر شود، زکات آن واجب نیست.^۳ ب) مالکیت: یعنی باید قبل از تعلق زکات به محصول، اصل درخت ها یا زراعت ملک شخص باشد و تحقق مالکیت، یا به واسطه کاشتن است، مانند کشت گندم و جو یا به وسیله نقل و انتقال، مثل خریدن و هدیه گرفتن

۱. آیت الله مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل با اضافات فراوان و استفتائات جدید، سوال ۳۷۰.

۲. امام خمینی رحمته الله علیه، توضیح المسائل، مسئله ۱۸۶۴.

۳. همان، مسئله ۱۸۷۱.

و مانند آن؛ مثل این که کسی درخت خرما و تاک را قبل از رسیدن خرما و انگور، بخرد. اگر تنها میوه را بر روی درخت، (بدون خود درخت) قبل از وقت تعلق زکات به آن بخرد، باز هم مالکیت تحقق پیدا می کند و بالتبع زکات به آن در صورت رسیدن به نصاب تعلق می گیرد.

● زمان وجوب زکات غله

بنابر قول مشهور فقیهان، زمان تعلق زکات به گندم و جو، هنگام بسته شدن دانه و به خرما هنگام زرد یا قرمز شدن و به انگور، هنگام غوره شدن آن است. مقابل مشهور، برخی زمان تعلق زکات را هنگام صدق عنوان گندم، جو، خرما و انگور دانسته اند.^۱

مسئله: اگر پیش از دادن زکات از انگور بعد از کشمش شدن، و خرما بعد از تمر شدن و جو و گندم بعد از صدق اسم (که زکات آنها واجب شده است) خود و عیالاتش بخورند، یا مثلاً به فقیر بدهد؛ باید زکات مقداری را که مصرف کرده است، بدهد.^۲

● مقدار زکات غله

مقدار زکات غلات در صورتی که محصول، با آب باران،

۱. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروه الوثقی، ج ۴، ص ۶۴.

۲. امام خمینی علیه السلام، توضیح المسائل، مسئله ۱۸۶۵.

نهر و مانند آن آبیاری شود؛ يك دهم و اگر با دلو، ریسمان، شترآب کش، دولاب، ماشین آلات و مانند آن آبیاری گردد؛ يك بیستم است و اگر به هر دو روش صورت گیرد؛ حکم روش بیشتر جاری است و در صورت تساوی دو روش؛ زکات آن يك دهم از نصف محصول و يك بیستم از نصف دیگر محصول خواهد بود.^۱

اگر شك کند که آبیاری با آب باران بوده، یا آبیاری به دلو، بیست يك براو واجب می شود.^۲

استفتای نخست: شخصی زمین زراعتی انگور دارد و نحوه آبرسانی این زمین چنین است که استخر بزرگی را ساخته اند و آب را از چشمه به داخل این استخر هدایت می کنند و بعد به وسیله لوله کشی به درختان آب رسانی می کنند. چنین اشخاصی باید زکات را یک بیستم حساب کنند، یا یک دهم؟

جواب: در فرض سوال، مقدار زکات یک دهم است.^۳
استفتای دوم: رروستای ما گندم بیشتر با آب چاه آبیاری می شود؛ البته تا عید با آب باران آبیاری می شود حکم زکات

۱. شیخ محمد حسن نجفی جواهری، جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۲۳۶ - ۲۳۸.

۲. آیت الله مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، مسئله ۱۸۷۷.

۳. سؤال تلفنی (۳۷۱۰۲۰۰۲۵) از دفتر آیت الله مکارم شیرازی.

ما چگونه است؟ مثلاً در ۴۰ تن گندم چقدر باید زکات داد؟
جواب: به نسبتی که با آب چاه آبیاری شده؛ یک بیستم
 و به نسبتی که با آب باران آبیاری شده؛ یک دهم. بنابراین،
 اگر نصف با آب باران آبیاری شده و نصف با آب چاه آبیاری
 شده باشد؛ زکات چهل تن گندم، سه تن گندم می‌شود.^۱

● کسر هزینه‌های کشت

مخارجی را که برای گندم و جو و خرما و انگور کرده
 است، حتی مقداری از قیمت اسباب و لباس را که به
 واسطه زراعت کم شده است، می‌تواند از حاصل کسر کند
 و چنانچه پیش از کم کردن اینها به ۲۸۸ من ۴۵ مثقال کم
 برسد، باید زکات باقی مانده آن را بدهد.^۲

۲. انفاق

از جمله مسائلی که موجب برکت و افزایش محصولات
 کشاورزی می‌شود، «انفاق» بخشی از محصولات در راه
 خداست.

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید:

ما آنها را آزمودیم؛ همان گونه که صاحبان باغ را

۱. آیت الله خامنه‌ای، زکات اموال، پایگاه اطلاع رسانی:

<http://farsi.khamenei.ir>

۲. امام خمینی علیه السلام، توضیح المسائل، مسئله ۱۸۸۰.

آزمایش کردیم؛ هنگامی که سوگند یاد کردند که میوه‌های باغ را صبحگاهان [دور از چشم مستمندان] بچینند و هیچ از آن استثنا نکنند؛ اما [شبانگاه] عذابی فراگیر بر [تمام] باغ آنها فرود آمد؛ در حالی که همه در خواب بودند، و آن باغ سرسبز همچون شب سیاه و ظلمانی شد! صبحگاهان یکدیگر را صدا زدند، که به سوی کشتزار و باغ خود حرکت کنید، اگر قصد چیدن میوه‌ها را دارید! آنها حرکت کردند؛ در حالی که آهسته با هم می‌گفتند: مواظب باشید امروز حتی يك فقیر بر شما وارد نشود! [آری] آنها صبحگاهان تصمیم داشتند که با قدرت از مستمندان جلوگیری کنند. هنگامی که (وارد باغ شدند و) آن را دیدند؛ گفتند: حَقًّا ما گمراهیم!^۱

خداوند در آیه مذکور، بحث انفاق در کشاورزی را مطرح و سرنوشت گروهی را بیان می‌کند که از محصولات باغ خود به فقرا انفاق نمی‌کردند؛ در نتیجه محصولات آنها از بین رفت؛ در حالی که اگر انفاق می‌کردند، خداوند به کشاورزی آن‌ها برکت می‌داد.

۱. ﴿إِنَّا بَلَوْنَا هُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ وَلَا يَسْتَئْتُونَ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ أَنْ ائْتُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ فَأَنْظَلْنَاهُمْ يَخَافَتُونَ أَنْ لَا يَدْخُلَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ...﴾ (قلم/۲۹، ۱۷).

۳. دعا

یکی از عوامل معنوی در افزایش برکات الاهی در محصولات کشاورزی، «دعا کردن» هنگام بذر افشانی است که در باب آداب کشت و زرع ذکر شد. در روایتی آمده است:

دعا برای دفع کرم‌هایی که خربزه و زراعت را می‌خورد، آن است که بر روی چهار نی یا چهار تکه کاغذ دعای زیر نوشته می‌شود و در چهار گوشه مزرعه بر روی چهار نی قرار داده می‌شود. آن دعا این است: ای کرم‌ها، ای جنبنده‌ها، حشرات و حیوانات! از این زمین و از این کشتزار به خرابه‌ها روید؛ همان‌گونه که یونس از شکم ماهی خارج شد. اگر بیرون نروید، شعله‌هایی از آتش یا سرب گداخته به سوی شما می‌فرستم و یاری نمی‌شوید!

«آیا کسانی را که از بیم مرگ از سرزمین خود خارج شدند، در حالی که هزاران نفر بودند، مشاهده نکردی؟ آن‌گاه خداوند به آنان گفت: بمیرید! پس مردند.»

«از آن بیرون رو که تو رانده شده‌ای!»

«پس از آن جا ترسان و منتظر بیرون رفت.»

«پاک و منزّه است کسی که شبانه بنده‌اش را از مسجد الحرام به مسجد الاقصی حرکت داد.»

«روزی که قیامت را مشاهده می‌کنند، گویا جز يك بعد از ظهر و یا پیش ازظهری [در دنیا] درنگ نکرده‌اند.»

«آنان را از باغ‌ها و چشمه‌ها و کشتزارها و جایگاه‌های زیبا و نیکو و نعمت‌هایی که در آن شادمان و خندان بودند، بیرون کردیم.»

«آسمان و زمین بر آنان گریه نکرد و به آنان فرصت داده نشد.»

«از آن جا فرود آی، تو نمی‌توانی در آن جا تکبر ورزی.»
بیرون رو؛ زیرا تو از خواران و ذلیلان هستی.»

«با حالت نکوهیده و رانده شده از آن جا بیرون رو.»
«حتماً سپاه‌یانی بر آنان فرود می‌آوریم که توان رویارویی با آن را نداشته باشند و آنان را از آن سرزمین با خواری و زبونی بیرون می‌کنیم»^۱.

۱. «رَقِیةُ الدُّودِ الَّذِیْ یَأْکُلُ الْمِبَاطِخَ وَ الزَّرْعَ یَکْتَسِبُ عَلٰی اَرْبَعِ قِصَبَاتٍ اَوْ اَرْبَعِ رِقَاعٍ وَ یَجْعَلُ عَلٰی اَرْبَعِ قِصَبَاتٍ فِی اَرْبَعِ جَوَانِبِ الْمِبْطِخَةِ اَوْ الزَّرْعِ اَیْهَا الدُّودُ اَیْهَا الدُّوَابُّ وَ الْهُوَامُ وَ الْحِیَوَانَاتُ اَخْرَجُوا مِنْ هَذِهِ الْاَرْضِ وَ الزَّرْعِ اِلٰی الْخَرَابِ کَمَا خَرَجَ ابْنُ مَتٰی مِنْ بَطْنِ الْحَوْتِ فَاِنْ لَمْ تَخْرُجُوا اَرْسَلْتُ عَلَیْکُمْ ﴿شُؤَاطٍ مِنْ نَارٍ وَ نَحَاسٍ فَلَا تَنْتَصِرْنَ﴾؛ ﴿اَلَمْ تَرَ اِلٰی الَّذِیْنَ خَرَجُوا مِنْ دِیَارِهِمْ وَ هُمْ اَلْوَفَّ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوْتُوا فَمَاتُوا﴾؛ ﴿فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّکَ رَجِیْمٌ فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا یَتَرَقَّبُ﴾؛ ﴿سُبْحَانَ الَّذِیْ اَسْرٰی بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلٰی الْمَسْجِدِ الْاَقْصٰی﴾؛ ﴿کَانَهُمْ یَوْمَ یُرَوْنَهَا لَمْ یَلْبَسُوْا اِلَّا عِشِیَّةً اَوْ صُحَاہَا﴾؛ ﴿فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عٰیوْنٍ وَ زُرُوْعٍ وَ مَقَامٍ کَرِیْمٍ.

عوامل طبیعی رشد کشاورزی

۱. خاک

خاک خوب و مناسب در کشاورزی و زمین مناسب باعث می شود، محصولات خوبی برداشت شود. خاک عنصری است که به ظاهری ارزش می نماید و بسیاری از آدمیان منزلت واقعی آن را درک نمی کنند؛ چرا که بی هیچ منتی در اختیار آنان نهاده شده است و هرگونه آنان بخواهند، در آن تصرف می کنند. اما حقیقت چیز دیگری است. خاک مایه همه چیزهایی است که نیاز انسان را بر می آورند. زیرا خاک بستر اصلی کشت و کار و ماده همه محصولات کشاورزی است. حیات سبزه ها، میوه ها، دانه ها و گیاهان از خاک است و از دامنه آن بر می خیزند. امام باقر علیه السلام از پدر بزرگوارشان نقل کرده که امیرالمومنین، علی علیه السلام پیوسته می فرمود:

و نَعْمَةٌ كَانُوا فِيهَا فَكَيْفَ هِيَ؟ «فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ»؛ «فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا»؛ «فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاعِرِينَ»؛ «اِخْرَجَ مِنْهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا»؛ «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَ لِنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَ هُمْ صَاغِرُونَ» (بروجردی، آقا حسین، عده ای از فضلاء، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع احادیث الشیعه)، ج ۲۳، ص ۹۷۵).

مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تُرَاباً ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللهُ؛ هر کس آب و خاکی داشته و با این حال نیازمند باشد، خداوند او را از رحمت خود دور می‌کند!^۱

این روایت افزون بر اشاره به اهمیت آب و خاک، نشان می‌دهد که خداوند بر آب و خاک برکات و آثاری نهاده که در صورت مدیریت درست دولت‌ها و استفاده بهینه از خاک؛ فقر و فلاکت از جامعه رخت بر خواهد بست. در فرمایش امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام به مفضل آمده است:

یکی از عناصر چهارگانه‌ای که خدای تعالی هر یک از آنها را به قدر و احتیاج و نیاز مردم آفریده، زمین است. فکر کن و ببین که آن را وسیع و پهناور قرار داده، تا برای مسکن و چراگاه و مزارع و تولید چوب و هیزم کافی باشد، و بشود از آن داروها و ریشه‌های گیاهی و معادن مفید استخراج کرد و از جمله حکمت‌های الهی آن است که سنگ از زمین خشک تراست. حال اگر تمام زمین سنگ بود، یا به اندازه سنگ سفت می‌بود، آیا گیاهی که حیات جانداران به آن است، در آن می‌رویید، یا این که شخم زدن و ساخت و ساز و کارهای ضروری دیگر بر روی آن امکان داشت؟!^۲

۱. حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، ص ۱۱۵.

۲. مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص ۱۳۷.

۲. آب

در قرآن کریم و روایات ائمه معصومین علیهم السلام مطالب فراوانی در باره سودمندی آب و سهم بی بدیل آن زندگی بشر و کشاورزی و سرسبزی زمین و در موارد بسیار دیگری آمده است.

آب، مایه حیات همه موجودات عالم^۱ و سیّد و آقای نوشیدنی های دنیا و آخرت^۲ است. زمین به وسیله آب احیا می گردد و آب موجودات زنده را به تحرک^۳ درمی آورد. همه نباتات و گیاهان نتیجه آب اند. ساقه ها، برگ ها، دانه ها، خوشه ای خرما، باغ های انگور، زیتون و انار، همه از ثمره های آب است.^۴

آب نه تنها برای رشد گیاهان و نباتات، که برای طهارت و پاکی انسان و دور کردن پلیدی ها نیز می باشد. از آب به

۱. انبیاء/۳۰.

۲. قال علی علیه السلام: «الماء سیّد الشراب فی الدنیا و الآخرة.» (شیخ لینی، کافی، ج ۶، ص ۳۸۰).

۳. «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ» (بقره/۲۲).

۴. «وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتٍ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ» (انعام/۹۹).

عنوان معجزه خداوند برای قوت قلب و ثبات قدم در طریق الاهی یاد شده است.^۱ از آب، روزی انسان فراهم می‌گردد. قسمت اعظم گیاهان و بدن جانوران را آب تشکیل می‌دهد. برای تشکیل يك گرم توده گیاهی از نوع شاخه و برگ، که بیرون از خاک واقع شده، به ۲۵۰ تا ۱۰۰۰ گرم آب احتیاج است.^۲

امام صادق علیه السلام در ضمن توصیه‌های خود به مفضل می‌فرماید:

بدان ای مفضل! در رأس معاش و حیات انسان، نان و آب قرار دارد. بنگر چگونه در این دو تدبیر شده است. نیاز انسان به آب بیش از نیازش به نان است. بدین دلیل که مقاومت انسان در برابر گرسنگی، بیش از قدرت او در مقابل تشنگی است. موارد نیاز انسان به آب، بیش از نان می‌باشد؛ زیرا انسان به منظور آشامیدن، وضو، غسل و شست‌وشوی لباس، سیراب کردن حیوانات و کشت و زرع، از آن استفاده می‌کند...^۳

۱. «وَيُنزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْسَ الشَّيْطَانِ وَ لِيُبْرِيطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ» (انفال/۱۱).

۲. کردوانی، پرویز، منابع و مسائل آب در ایران، ج ۱، ص ۲۲.

۳. علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۳، ص ۸۶.

در کشوری مانند ایران، بارندگی کافی نیست و باید از منابع آب زمینی و زیرزمینی، حداکثر استفاده را نمود و از هدر رفتن آب جلوگیری به عمل آورد؛ یعنی تا حد توان، از خروج آب شیرین به خارج از مرزهای جغرافیایی کشور، سرازیر شدن آن به آب شور دریاها یا نفوذ آب در کویرها قبل از استفاده، جلوگیری کرد. ترویج فرهنگ استفاده صحیح از آب در میان عموم مردم و به ویژه قشر کشاورز و جلوگیری از هدر رفتن آب رودخانه‌ها به فاضلاب‌ها، می‌تواند نقش مهمی در بهبود امر کشاورزی داشته باشد.

یکی از اصلی‌ترین عوامل کم آبی در ایران، آبیاری غرقابی^۱ است که موجب هدر رفتن آب زیادی می‌شود. تحقیقات و مطالعات مختلف گویای آن است که در بخش کشاورزی، آب به شکل‌های مختلف و به میزان

۱. آبیاری غرقابی (کرتی): یکی از روش‌های معمول آبیاری گیاهان، آبیاری به روش کرتی است. در این روش مزرعه به قطعات مختلف تقسیم و به طور جداگانه تسطیح می‌شود. سپس دور تا دور هر قطعه با خاک، دیواره کوتاهی (مرز) ایجاد می‌گردد. پس از این‌که کرت آماده شد، عملیات کاشت محصول و آبیاری در آن انجام خواهد شد. برای آبیاری هر قطعه آب را تا ارتفاع معینی وارد کرت می‌کنند. آب موجود در کرت تا نفوذ کامل باقی می‌ماند. گاهی پس از نفوذ مقدار مشخصی آب، بقیه آن را از کرت خارج می‌کنند.

زیادی تلف می‌شود؛ به نحوی که بازده کل آبیاری در کشور بین ۳۵ تا ۴۰ درصد تغییر می‌کند. این وضعیت پر مخاطره گوشزد و تاکید جدی بر ضرورت مدیریت و بهره‌وری بهتر از منابع موجود است؛ به خصوص این‌که استفاده از روش رایج آبیاری غرقابی باعث هدر رفت ۷۰ درصد آب مصرفی می‌شود.

همچنین به دلیل استفاده نکردن از سیستم‌های نوین آبیاری، به ازای مصرف یک متر مکعب در بخش کشاورزی بین ۵۰۰ تا ۷۰۰ گرم محصولات کشاورزی تولید می‌شود که این میزان با استفاده از سیستم‌های نوین آبیاری به ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ گرم قابل افزایش است. بنابراین، برای جبران کم‌آبی در بخش کشاورزی که بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مصرف‌کننده آب است، تغییر الگوی کشت، بهبود راندمان آبیاری و افزایش بهره‌وری امری ضروری است.

• استفتا

نخست: بسیاری از کشاورزان بر اثر کم‌آبی، از فاضلاب برای آبیاری استفاده می‌کنند؛ آیا این کار خلاف شرع است؟
 جواب: خیر؛ اگر منع قانونی نداشته باشد، خلاف شرع نیست. این‌که محصولات کاشته شده با فاضلاب آبیاری شود یا کود نجس پای آنها ریخته شود، موجب نجس شدن

محصولات کاشته شده نمی شود؛ به خاطر آن که استحاله صورت می گیرد و این آب تغییر وضعیت می دهد. بنابراین، میوه یا دیگر محصولات پاک است و مشکلی ندارد.^۱

استفتای دوم: استفاده از آب های زیرزمینی برای مصارف صنعتی و کشاورزی چه حکمی دارد؟

جواب: هر کسی نباید فقط به مدت و محیط زندگی خودش نگاه کند. این گونه نباشد که مثلاً یک نفر بگوید که من فقط در این مزرعه زندگی می کنم و تا پنجاه شصت سال دیگر هم زنده هستم و کارهایم را جوری انجام می دهم که به این شصت سال و این زمین خودم لطمه ای وارد نشود و کاری هم به مصالح دیگران و آیندگان ندارم. ممکن است این فرد چاهی حفر کند که برای او مفید باشد؛ اما با این کار به منابع طبیعی لطمه می زند؛ سفره های آب زیرزمینی از بین می رود، یا سطح آب ها پایین می رود یا به قنات هایی که شاید هزاران سال مزارع را آبیاری می کرده و جزء برکات کشور ما هست، آسیب وارد می شود. با توجه به این مسائل مسئولین آمدند قانون وضع کرده اند. بنابراین، استفاده از آب های زیرزمینی در جاهایی که منع قانونی وجود دارد یا در

۱. آیت الله خامنه ای، پاسخ به سؤالات شرعی مخاطبان درباره احکام محیط زیست، سوال ۹، پایگاه اطلاع رسانی <http://farsi.khamenei.ir>.

جاهایی که ملک شخصی دیگران است، جایز نیست؛ اما اگر مجوز قانونی گرفته‌اید یا ملک شخصی خودتان هست و منع قانونی هم ندارد، اشکال ندارد.^۱

استفتای سوم: آیا استفاده از روش‌های آبیاری تحت فشار و قطره‌ای واجب است؟

جواب: واجب نیست؛ ولی در صورت امکان اولویت دارد.^۲

۳. خورشید

امروزه اثبات شده که تاثیر حرکت خورشید بر رشد و نمو گیاهان، امری واضح و غیر قابل انکار می‌باشد. امام صادق علیه السلام قرن‌ها پیش فرموده است:

در بلندی و کوتاهی حرکت خورشید تفکر کن و ببین چگونه از این تغییر و حرکت‌ها، فصل‌های چهارگانه به وجود می‌آید و تدبیر خدای حکیم ظاهر می‌گردد. پس در زمستان، گرما و حرارت درون درختان و گیاهان پنهان می‌ماند، تا ماده اصلی میوه‌ها در آنها به وجود آید و در هوا غلظتی ایجاد می‌شود که بر اثر آن، ابرو باران تولید می‌گردد و در بهار موادی

۱. همان، سوال ۱۰.

۲. آیت الله مکارم شیرازی، استفتای اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۹۹.

که در درختان ایجاد شده بود، شکوفه می‌کنند و به حرکت در می‌آیند و گل‌ها می‌رویند و در تابستان از شدت گرمای هوا، میوه‌ها می‌رسند. حال در این نوع از گردش خورشید تفکر کن که از آن ماه‌ها و برج‌های دوازده گانه ایجاد می‌شود و چون چرخش خورشید تمام شود، سال به پایان می‌رسد و در این مقدار از حرکت خورشید غلات و میوه‌ها می‌رسند و کارشان تمام می‌شود و باز در سال بعد رشد، نمو و نمای خود را از سر می‌گیرند.^۱

۴. باران

یکی از اساسی‌ترین عوامل رشد محصولات کشاورزی، باران است.

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید:

﴿يُنَبِّتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالتَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ
وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛
خداوند با آن [آب باران] برای شما زراعت و زیتون و
نخل و انگور می‌رویاند، و از همه میوه‌ها، مسلماً در
این نشانه روشنی است برای گروهی که می‌اندیشند.^۲

۱. مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص ۱۱۰.

۲. نحل/ ۱۱.

۵. رعایت الگوی کشت مناسب

هر محصول در شرایط اقلیمی خاص خود، از عملکرد بالاتری برخوردار است و اگر الگوی کشت بر اساس استعداد منطقه تعیین شود، به دلیل سازگاری محیطی و کاهش قیمت تمام شده محصول، می‌توان به رشد پایدار در این بخش نزدیک شد.

برای دستیابی به الگوی بهینه کشت مواردی چون دما، رطوبت، بارندگی، نوع خاک از لحاظ بافت و مواد مغذی، عمق خاک، موجودی منابع تولید مانند ذخایر آب، سطح و سرعت پیشرفت تکنولوژی و بازار و قیمت محصول موثرند.

دلایل کمی محصولات کشاورزی

عوامل مختلفی موجب شده که در زمان‌های مختلف، کشاورزی با مشکل روبه‌رو شود. مروری بر آیات و روایات گویای آن است که عوامل گوناگونی در این زمینه دخالت دارند که توجه به آنها ضروری است:

۱. گناه

«ارتکاب گناه» یکی از عوامل خشکسالی و نباریدن باران، نزول بلا و آفات، و تغییر در نعمت‌های الهی است؛ چنان‌که قرآن کریم در آیات بسیاری، پیوند روشنی میان

مسائل معنوی و مادی برقرار می‌سازد و استغفار از گناه و بازگشت به سوی خدا را مایه آبادانی، خرمی، طراوت، سرسبزی و اضافه شدن نیرویی بر نیروها معرفی کرده است. این حقیقت در بسیاری از آیات قرآن به چشم می‌خورد، از جمله در سوره نوح از زبان این پیامبر بزرگ می‌خوانیم:

به آنها گفتم از گناهان خود در پیشگاه پروردگارتان استغفار کنید که او آمرزنده است، تا باران آسمان را پشت سر هم بر شما فرو ریزد و شما را با اموال و فرزندان کمک بخشد و باغ‌ها و نهرها برای شما قرار دهد.^۱

جالب توجه این‌که در روایات اسلامی چنین می‌خوانیم: ربیع بن صبیح می‌گوید:

نزد حسن^۲ بودم؛ مردی از در وارد شد و از خشکسالی آبادی اش شکایت کرد. حسن به او گفت: استغفار کن. دیگری آمد از فقر شکایت کرد؛ به او نیز گفت: استغفار کن. سومی آمد و به او گفت: دعا کن خداوند

۱. «فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا» (نوح/۱۲.۹).

۲. مترجم می‌گوید: خدا رحمت کند ابوعلی را که روایت مذکور را از ربیع بن صبیح از حسن نقل کرده؛ ولی بیان نکرده که این کدام حسن است: حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام و یا حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و یا حسن دیگر است.

پسری به من بدهد. به او نیز گفتم: استغفار کن. ربیع می‌گوید [من تعجب کردم] و به او گفتم هر کس نزد تو می‌آید و مشکلی دارد و تقاضای نعمتی، به او همین دستور را می‌دهی و به همه می‌گویی از خدا طلب آمرزش کنید!

وی در جواب من گفت: آنچه را گفتم از پیش خود نگفتم. من این مطلب را از کلام خدا که از پیامبرش نوح حکایت می‌کند، استفاده کردم و سپس آیات سوره نوح را که ذکر شد، تلاوت کرد.^۱

ابو حمزه می‌گوید: از امام باقر ع چنین شنیدم:

هیچ سالی کم بارش تراز سال دیگر نیست؛ بلکه خداوند باران را هر جا که خواهد می‌باراند. [اما] هر گاه مردمی مرتکب گناهان شوند، خداوند عز و جلّ بارانی را که برای آنان مقدر کرده بود، از ایشان باز دارد.^۲

بر اساس این روایات، یکی از بزرگ‌ترین عوامل دور شدن از رحمت الاهی و عدم نزول رحمت خداوند از آسمان، گناه

۱. فضل بن حسن طبرسی، ترجمه مجمع البیان، ج ۲۵، ص ۳۳۶.

۲. «إِنَّهُ مَا مِنْ سَنَةٍ أَقَلَّ مَطْرًا مِنْ سَنَةٍ، وَلَكِنَّ اللَّهَ يَضَعُهُ حَيْثُ يَشَاءُ، إِنْ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ إِذَا عَمِلَ قَوْمٌ بِالْمَعَاصِي صَرَفَ عَنْهُمْ مَا كَانَ قَدَّرَ لَهُمْ مِنَ الْمَطَرِ» (محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۴، ص ۲۸۷، حدیث ۶۸۵۱).

کردن افراد آن منطقه است و همان‌گونه که در روایت امام باقر علیه السلام آمده است، سهمیه باران هر سال با سال‌های دیگر تفاوتی نمی‌کند و هر مقدار باران که سال‌های قبل از آسمان فرود می‌آمده است، در این سال و سال‌های بعد نازل خواهد شد؛ اما چه می‌شود که در یک منطقه، سال‌های قبل و فور باران بوده؛ اما سال‌هاست دستخوش قحطی و خشکسالی است؟ پاسخ آن را از روایات مذکور خواهیم یافت و آن ارتکاب گناه است.

استغفار عمومی، تنها راه نزول باران

با توجه به مفاد روایات بیان شده، مبنی بر این‌که علت مهم قحطی و خشکسالی از نگاه اهل بیت علیهم السلام مسئله گناه است؛ برای بازگرداندن نعمت‌ها و برکات الهی چه باید کرد؟

شایسته است در پاسخ به این سوال نیز از قرآن و روایات استفاده کنیم.

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید:

و ای قوم من! از پروردگارتان طلب آمرزش کنید؛ سپس به سوی او بازگردید، تا [باران] آسمان را پی در پی بر شما بفرستد؛ و نیرویی بر نیرویتان بیفزاید! و

گناهکارانه، روی [از حق] بر نتابید!^۱

امیرالمومنین علیه السلام در خطبه ۱۴۳ نهج البلاغه که به خطبه «استسقا» (طلب باران) شهرت دارد، به طور کلی تمام بلاها و گرفتاری های آدمی را برگرفته از گناه دانسته و تنها عامل بازگشت برکات و رحمت های خداوند را استغفار و توبه از گناه می داند و می فرماید:

«خداوند، بندگان خود را که گناه کارند با کمبود میوه ها و جلوگیری از نزول برکات و بستن در گنج های خیرات، آزمایش می کند؛ برای آنکه توبه کننده ای بازگردد، و گناهکار، دل از معصیت بکند و پند گیرنده پند گیرد و بازدارنده، راه نافرمانی را بر بندگان خدا ببندد و همانا خدا استغفار و آمرزش خواستن را وسیله دائمی فرو ریختن روزی و موجب رحمت آفریدگان قرار داد و فرمود: "از پروردگار خود آمرزش بخواهید، که آمرزنده است. برکات خود را از آسمان بر شما فرو می بارد و با بخشش اموال فراوان و فرزندان، شما را یاری می دهد و باغستان ها و نهرهای پر آب در اختیار شما می گذارد." پس رحمت خدا بر آن کس که به استقبال توبه رود و از گناهان خود پوزش طلبد!^۲

۱. «وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ» (هود/۵۲).

۲. سید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳، ص ۲۶۳.

بنابراین، استغفار و توبه عمومی از گناه، می‌تواند باران‌های رحمت را بازگرداند و منطقه را از قحطی و خشکسالی برهاند؛ اما اگر جرم و گناه رواج پیدا کند، خداوند باران را از آن‌ها گرفته، به جای آن باده‌ها و طوفان‌های شدید می‌فرستد.

با توجه به مطالب مذکور، شاید این سؤال در ذهن مخاطبان ایجاد شده باشد که آیا هر جا باران فراوان بیارد، نشانه این است که مردم آن منطقه دیندار و با تقوا هستند؟ در حالی که سراغ داریم مکان‌هایی را که انواع ظلم و جنایت‌ها و فسق و فجورها در آن رخ می‌دهد؛ اما در طول سال باران‌های فراوانی در آن جا می‌بارد.

برای پاسخ دادن به این سوال از بیان نورانی حضرت امیر علیه السلام در حکمت ۲۵ نهج البلاغه استفاده می‌شود که می‌فرماید:

ای فرزند آدم! چون بینی که خداوند سبحان نعمت‌هایش را پی در پی به سوی تو می‌فرستد؛ در حالی که او را نافرمانی می‌کنی؛ از وی بر حذر باش!^۱

نیز در حکمت ۱۱۶ می‌فرماید:

۱. «يَا أَيُّهَا آدَمُ إِذَا رَأَيْتَ رَبَّكَ سُبْحَانَهُ يُتَابِعُ عَلَيْكَ نِعْمَهُ وَأَنْتَ تَعْصِيهِ فَاخْذَرْهُ» (محمد بن حسین، شریف رضی، نهج البلاغه (للصبحی صالح)، ص ۴۷۲).

بسا کسی که با احسان و بخشش [خداوند] به او کم
کم به عذاب و کیفر نزدیک شده باشد.^۱

۲. آزمایش الاهی

یکی از علل قحطی یا خشکسالی، امتحان الاهی است؛
چنان که در سوره بقره آمده است:

قطعاً همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی و کاهش
در مال‌ها و جان‌ها و میوه‌ها، آزمایش می‌کنیم و
بشارت ده به استقامت‌کنندگان!^۲

خداوند متعال، همه انسان‌ها را آزمایش می‌کند؛ اما
آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. گاهی کم شدن مال
و محصولات یا پیدا شدن خوف و ترس و سایر مشکلات، به
دلیل آزمایش الاهی است و گاه پرمحصولی و وفور نعمت.

۳. کم‌فروشی

یکی از گناهانی که به کبیره بودنش تصریح شده،
«کم‌فروشی» است. اصل حرمت این گناه، از منظر قرآن و
سنت و اجماع و عقل ثابت است

۱. همان، ص ۴۸۹.

۲. ﴿وَلْتَبْلُوْا نَفْسَكُمْ بِسَيِّئِ مِمَّنِ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ
الْتَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾ (بقره/۱۵۵).

از پیامبر گرامی اسلام ﷺ درباره پیامدهای این گناه کبیره چنین روایت شده است:

هرگاه پس از من زنا پدیدار شود، مرگ ناگهانی فراوان شود، و هرگاه از پیمانۀ و ترازو کم شود، خداوند آنان را به قحطی و کمی [خواربار و سایر وسایل زندگی] گرفتار می‌کند.^۱

امام باقر (ع) می‌فرماید:

از گناهانی که مانع نزول باران است، کم فروشی است که امیرالمومنین (ع) می‌فرماید: رسول خدا ﷺ فرموده است: هر زمان که فروشندگان در یک منطقه کم فروشی کنند، خداوند اهل آن جا را با خشکسالی و کمبود نعمت عذاب می‌کند.^۲

۴. ترک امر به معروف و نهی از منکر

یکی از عوامل کمی محصولات و قحطی، ترک فریضه امر به معروف و نهی از منکر است. از رسول خدا ﷺ چنین نقل شده است:

۱. «أَذَاظَهَرَ الزَّيْمَانُ مِنْ بَعْدِي كَثُرَ مَوْتُ الْفَجَاءَةِ، وَ إِذَا ظُفِفَ الْمِكْيَالُ وَالْمِيزَانُ أَخَذَهُمُ اللَّهُ بِالسِّنِينَ وَالنَّقْصِ...» (شیخ صدوق، ترجمه ثواب الاعمال، ترجمه محمد علی مجاهدی، ص ۶۳۹).

۲. شیخ صدوق، ترجمه ثواب الاعمال، ترجمه محمد علی مجاهدی، ص ۶۳۹.

مادام که اَمّت من امر به معروف و نهی از منکر کنند و در تقوا یاور هم باشند، در خیر و برکت قرار دارند؛ اما اگر چنین نکردند، برکات از آن‌ها جدا می‌شود و در آسمان و زمین هیچ‌کس به یاری آنان نمی‌آید.^۱

با توجه به این روایات، ترک امر به معروف و نهی از منکر نیز از جمله عوامل قحطی و خشکسالی محسوب می‌شود که متأسفانه در زمان ما نه تنها امر به معروف و نهی از منکر نمی‌شود که برعکس، ارزش‌ها به ضد ارزش و ضد ارزش‌ها به ارزش تبدیل شده و خیلی از افراد جامعه مقید به امر به معروف و نهی از منکر مقید نیستند و در جامعه‌ای که این دو فریضه ترک شود، خداوند بر آن غضب می‌کند و اهل آن را به قحطی و خشکسالی مبتلامی سازد و باران خود را از آنها گرفته و به جای آن، طوفان‌ها و گرد و خاک‌های شدید برای آنها می‌فرستد.

۵. کمی اطلاعات و مدیریت

البته نباید از نظر دور داشت که کمی اطلاعات کشاورزان از دانش‌های کشاورزی و عدم مدیریت صحیح نیز عامل مهمی برای کم محصولی می‌باشد. بنابراین، در زمان حاضر که کشت و زرع نیازمند استفاده از آلات و ابزار

۱. محمد بن محمد، شعیری، جامع الاخبار، ص ۱۲۹.

و روش‌هایی تازه است؛ لازم است کشاورزان، آنها را مورد استفاده قرار دهند و در کار با آنها مهارت پیدا کنند تا سال به سال محصول بهتر و با کیفیت‌تر به دست آورده و علاوه بر معاش خود و خانواده، دیگران را از آن بهره‌مند کنند.

فصل چهارم

روش نگهداری محصولات کشاورزی

اهمیت و ضرورت نگهداری محصولات

«انبارکردن» محصولات زراعتی اصلی مهم و ضروری برای نگهداری مواد غذایی و رساندن غذای های متنوع با کیفیت عالی برای استفاده بشر، است. بنابراین، انبارکردن محصولات به منظور استفاده در فصل های نامناسب سال، یا هنگام وقوع جنگ ها، خشکسالی ها، قحطی ها و برای مقابله با گرسنگی از زمان های بسیار قدیم در جوامع انسانی معمول بوده است.

اهمیت «انبار» در نگهداری محصولات کشاورزی امری بدیهی است؛ چرا که نگهداری محصولات کشاورزی برای

مدت طولانی برای انسان‌ها بدون ذخیره و انبار ناممکن است. با توجه به اهمیت موضوع، متأسفانه در کشور ما جایگاه‌های حفظ و نگهداری مواد غذایی مانند سردخانه‌ها، سیلوهای مجهز و انبارها، به صورت مناسب و کافی وجود ندارد. به همین سبب، بخش بزرگی از محصولات کشاورزی به وسیله عوامل گوناگونی همچون حشرات، جوندگان، میکروارگانیسم‌ها و شرایط نامناسب طبیعی مانند باد، باران و دمای زیاد ضایع می‌شوند. به یقین، با بهبود امکانات حفظ و نگهداری مواد غذایی در کشور، امکان تغذیه بهتر مردم فراهم خواهد شد.

بر پایه آمارهای موجود، به طور متوسط، ۳۵ درصد از محصولات کشاورزی در ایران در مراحل گوناگون ضایع می‌شود که این مقدار، غذای ۱۵ تا ۲۰ میلیون نفر از جمعیت کشور است. ضایعات کشاورزی در سه مرحله پیش از برداشت، برداشت، و پس از آن روی می‌دهد؛ ولی قسمت عمده ضایعات، به مراحل برداشت و پس از آن (تا مرحله مصرف) مربوط است.^۱

روش نگهداری محصولات در قرآن کریم

در قرآن کریم درباره چگونگی نگهداری محصولات

۱. حسین بافکار، هسته حیات، ص ۴۰.

کشاورزی چنین آمده است:

﴿قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ﴾؛ یوسف گفت: هفت سال با جدیت زراعت می‌کنید و آنچه را درو کردید، جز کمی که می‌خورید، در خوشه‌های خود باقی بگذارید [و ذخیره کنید].^۱

شیخ طوسی رحمته الله علیه در تفسیر آیه مذکور می‌نویسد: گفته شده یوسف عليه السلام از آن روی به آنان فرمان داد تا غلات را در خوشه نگهداری کرده و از این انبارش بهره بردند؛ به خاطر این که سوسک و شپش در سنبل نمی‌افتد و دانه‌ها فاسد نمی‌شود؛ گرچه مدت‌ها بر آن بگذرد؛ اما اگر دانه‌ها پاک شود و آنها را از خوشه‌ها در آورند، به سرعت فاسد می‌شود.^۲

انواع روش نگهداری محصولات کشاورزی

برای نگهداری محصولات کشاورزی دوروش وجود

دارد:

۱. یوسف/ ۴۷.

۲. شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۶، ص ۱۴۹.

۱. روش‌های سنتی

این روش‌ها عبارتند از:

الف) نگهداری از طریق خشک کردن

یکی از قدیمی‌ترین روش‌هایی که برای نگهداری سبزیجات و میوه جات به کار می‌رود، روش خشک کردن است. بشر این روش را از طبیعت کسب کرده است. رایج‌ترین روش خشک کردن اغذیه به طریقه سنتی استفاده از نور آفتاب و جریان هوا می‌باشد. روش‌های خشک کردن مواد غذایی با استفاده از آفتاب که به نام خشک کردن آفتابی مرسوم است، از دیرزمان در نقاط مختلف جهان معمول بوده و امروز نیز مقادیر زیادی از میوه‌ها با این روش خشک می‌شوند. در این روش میوه پس از آماده سازی در سینی‌های مخصوص گسترده شده، یا ممکن است مستقیماً روی قطعه زمینی که به این منظور آماده شده است، پهن و در آفتاب خشک شود. خشک کردن آفتابی ممکن است به صورت عملیات مقدماتی برای خشک کردن بعضی از میوه‌ها نظیر انگور انجام شود و عملیات تکمیلی با روش صنعتی انجام گیرد.

ب) نگهداری مواد غذایی به روش چال کردن در خاک

در این روش، در مناطق مختلف روستایی گودال‌هایی

حدوداً تا ۲ متر در زمین حفر می نمودند و میوه جاتی مانند انار و سیب و گلابی و یا سبزیجاتی مانند پیاز و سیب زمینی و چغندر را درگودال مذکور دفن و بدین ترتیب برای مدت های طولانی میوه جات و سبزیجات را نگهداری می کردند.

ج) نگهداری مواد غذایی، داخل کاه یا کاه و شن

در این روش میوه جات و سبزیجات، نظیر انار و سیب زمینی و چغندر و سیب و گلابی را در جایی تاریک و خشک و خنک بر بستری از کاه یا کاه و شن طوری قرار می دهند که میوه جات یا سبزیجات روی هم انباشته نشوند و بدین ترتیب آنها تا ماه ها سالم می مانند.

ه) نگهداری به طریقه جوشانیدن و غلیظ کردن

بعضی از محصولات کشاورزی را می توان با کمک جوشانیدن و غلیظ کردن برای مدتی نگهداری کرد. لواشک ها و انواع رب ها محصول این نوع نگهداری است.

و) نگهداری مواد غذایی به روش آویزان کردن اغذیه به

دیوار یا سقف

در این روش میوه جات، مانند انگور یا انجیر را به نخ هایی وصل و از سقف یا دیوار آویزان می نمایند و بدین

صورت انگور و یا میوه جاتی نظیر آن را برای ماه‌ها سالم نگهداری می‌کنند.

ز نگهداری به وسیله سرکه

یکی از راه‌های بسیار متداول در شهر و روستا نگهداری میوه‌ها و سبزی‌ها با استفاده از سرکه و تهیه ترشی می‌باشد.

ح) نگهداری به وسیله نمک

بسیاری از سبزیجات و میوه‌ها را می‌توان با استفاده از آب و نمک و سرکه برای مدت کوتاهی نگهداری کرد.

ط) نگهداری با استفاده از انبارهای مناسب

یکی از روش‌های بسیار مهم و متداول نگهداری مواد غذایی نگهداری آنها در انبار می‌باشد؛ انبارهایی که به طریق صحیح و علمی ساخته شده و به وسایل لازم مجهز است. این انبارها باید شرایط زیر را داشته باشند:

در برابر رطوبت غیر قابل نفوذ باشند؛

حرارت به آنها غیر قابل نفوذ باشد؛

در و پنجره‌های آن دارای تورهای سیمی باشند تا از نفوذ حشرات جلوگیری شود؛

دارای نور کافی باشند (نور غیر مستقیم) و در آنها تهویه

به خوبی انجام گیرد؛

قفسه بندی شده باشند و برای کنترل درجه حرارت و رطوبت وسایل لازم را داشته باشند؛ برای جلوگیری از فساد مواد غذایی، نباید آنها را روی هم انباشته کرد؛ بلکه آن‌ها را باید در طبقه بندی‌های مناسب قرار داد.

باید توجه داشت که گونی‌ها و کیسه‌های مواد غذایی را باید با فاصله‌ای معین روی هم یا در کنار هم قرار داد و از روی هم انباشته شدن مواد غذایی، به خصوص آنها که تنفس می‌کنند، مثل غلات، حبوبات و سبزیجات جلوگیری شود؛ زیرا به کیفیت آنها صدمه وارد می‌شود.

۱) نگهداری با استفاده از شکر

با افزودن شربت یا شکر به میوه و سبزی و پختن و رساندن آن به غلظت معینی می‌توان مربای آن میوه را تهیه کرد.

۲. روش صنعتی

«سیلوها»، مخازن نگهداری برخی از محصولات کشاورزی به صورت توده و بدون بسته بندی هستند. این مخازن باید دارای شرایطی باشند تا بتوانند کیفیت محصول را به نحو مطلوب حفظ کنند. سیلوها از نظر ساختمانی به سه گروه زمینی، سطحی و

هوایی تقسیم می شوند:

الف) سیلوی زمینی

این سیلوها در مناطقی که سطح سفره آب زیرزمینی در عمق بیش تر از ۶.۷ متری سطح زمین است در داخل زمین احداث می گردند. دیواره و بدنه این سیلوها می تواند بتونی یا خاکی باشند. سیلوهای زمینی خاکی به دلیل آلودگی محصول با خاک کمتر مورد استفاده قرار می گیرد. سیلوهای زمینی بتونی، رایج ترین نوع سیلو برای نگهداری محصولات علوفه ای هستند. عمق این سیلوها ۳.۲ متر و مقطع آن دوزنقه ای شکل است.

ب) سیلوی سطحی

این سیلوها در مناطقی که سفره آب زیرزمینی و رطوبت محیطی بالا است، به منظور نگهداری محصولات کشاورزی، به خصوص علوفه در سطح زمین ساخته می شوند. ابعاد این نوع سیلو، مانند سیلوی زمینی است و ارتفاع و دیواره ها به منظور تسهیل در تردد تراکتور شیب دار می باشد.

ج) سیلوی هوایی

ارتفاع این سیلوها بیشتر از ۳ متر است و جنس آنها از چوب یا فلز یا بتون می باشد. نوع بتونی آن معمولاً پر حجم

است و برای نگهداری غلات مورد استفاده قرار می‌گیرد.

مشکلات نگهداری محصولات کشاورزی

بیشتر فرآورده‌های کشاورزی فصلی هستند و پس از برداشت باید در انبارها و سیلوها نگهداری شوند. افزون بر آن، کشاورزان برای تامین نیاز خود به انبار کردن محصولات کشاورزی نیاز دارند. ضمن این که انبار کردن محصولات کشاورزی جهت برقراری تعادل در عرضه و تقاضا امری ضروری است. از طرفی با همه اقدام‌ها و فعالیت‌هایی که در کشورهای گوناگون برای توسعه اقتصادی و افزایش رشد کشاورزی به عمل می‌آید؛ مقدار زیادی از محصولات به علت نبود شرایط مناسب نگهداری از بین می‌روند و از این راه زیان‌های فراوانی به تولیدات کشاورزی وارد می‌شود و اغلب محصولات کشاورزان در زمان برداشت یا از بین رفته؛ یا این که خوراک دام می‌شود.

فصل پنجم

وظایف حکومت اسلامی

حکومت اسلامی در قبال کشاورزی و کشاورزان وظایفی دارد که به اختصار به آنها اشاره می‌شود:

نیکی به کشاورزان

حضرت رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به عنوان حاکم جامعه اسلامی، به کشاورزان توجه داشت و به حاکمان بعد از خود هم درباره کشاورزان سفارش کرد. آن حضرت خطاب به امیرالمومنین، علی عَلِيٌّ فرمود:

يا علي! مبادا در حکومت تو به کشاورزان ستم شود!

۱. «وَصَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا عَلِيًّا عِنْدَ وَفَاتِهِ فَقَالَ يَا عَلِيُّ لَا يُظْلَمُ الْفَلَّاحُونَ بِخَضْرَتِكَ» (شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعة

حضرت علی علیه السلام به کارگزارانش چنین می نوشت:
مسلمانان را به بیگاری نکشید و هر که بیش از حق
خود خواست به او ندهید؛ زیرا قصد تجاوز از حد خود
دارد.^۱

نیز از حضرت امام باقر علیه السلام چنین نقل شده است:
امیرالمؤمنین، علی علیه السلام به فرماندهان نظامی
می نوشت: «شما را به خدا مبادا کشاورزان از جانب
شما مورد ستم قرار گیرند!»^۲

تخفیفات مالیاتی

امیرالمؤمنین، علی علیه السلام در ترویج و توسعه کشاورزی
تلاش فراوان می نمود؛ و علاوه بر این که خود آن حضرت
کشاورزی نمونه بود، در برنامه دولتش کشاورزی در اولویت
قرار داشت و به استانداران و فرمانداران خود دستور داده بود
که از حال کشاورزان و خراج گزاران همیشه باخبر باشند.
هنگامی که مالک اشتر را به فرمانداری مصر برمی گزیند،
نامه بسیار مفصلی برای او نوشت و اصول و فرامین مهمی
را به او ابلاغ کرد. یکی از بندهای این نامه درباره دادن

۱. إلى تحصیل مسائل الشریعة، ج ۱۹، ص ۶۲).

۱. شیخ کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۸۴.

۲. حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الاسناد، ص ۱۳۸، حدیث ۴۸۹.

تخفیفات مالیاتی به کشاورزان در مواقع اضطراری است:

پس اگر مردم شکایت کردند، از سنگینی مالیات، یا آفت‌زدگی، یا خشک شدن آب چشمه‌ها، یا کمی باران، یا خراب شدن زمین در سیلاب‌ها، یا خشکسالی، در گرفتن مالیات به میزانی تخفیف ده تا امورشان سامان گیرد و هرگز تخفیف دادن در خراج، تو را نگران نسازد؛ زیرا آن، اندوخته‌ای است که در آبادانی شهرهای تو و آراستن ولایت‌های تو نقش دارد و رعیت، تو را می‌ستایند و تو از گسترش عدالت میان مردم خشنود خواهی شد و به افزایش قوت آنان تکیه خواهی کرد، بدانچه در نزدشان اندوختی و به آنان بخشیدی و با گسترش عدالت در بین مردم و مهربانی با رعیت، به آنان اطمینان خواهی داشت. آن‌گاه اگر در آینده کاری پیش آید و به عهده‌شان بگذاری، با شادمانی خواهند پذیرفت؛ زیرا عمران و آبادی، قدرت تحمل مردم را زیاد می‌کند. همانا ویرانی زمین به جهت تنگدستی کشاورزان است و تنگدستی کشاورزان، به جهت غارت اموال از طرف زمامدارانی است که به آینده حکومتشان اعتماد ندارند و از تاریخ گذشتگان عبرت نمی‌گیرند.^۱

۱. سید رضی، نهج البلاغه، نامه ۵۳.

به کار گماردن افراد امین و کارشناس

از دیگر برنامه‌های حکومت اسلامی که می‌تواند بر تولید محصولات کشاورزی موثر باشد، مسئولیت دادن به افراد کاردان و امین است تا امور کشاورزی را زیر نظر گرفته، تلاش و کوشش خویش را در جهت بهبود کشاورزی به کار گیرند. قرآن کریم دلیل پیشنهاد حضرت یوسف عَلَيْهِ السَّلَام برای سرپرستی امور کشاورزی را کاردانی و آگاهی او در مسائل داند و می‌فرماید:

﴿قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ﴾
 [یوسف] گفت: مرا سرپرست خزان سرزمین [مصر] قرار ده، که نگهدارنده و آگاهم!

آموزش کشاورزان

یکی از مهم‌ترین وظایف دولت در قبال کشاورزان، آموزش رایگان مسائل کشاورزی به کشاورزان است. طراحی برنامه‌های ویژه آموزش کشاورزان، مرحله‌ای مهم در جریان آموزش برای توسعه است. این برنامه‌های آموزشی، از جایی که کشاورزان هستند شروع می‌گردد؛ یعنی روستاها. چنین برنامه‌هایی بر مبنای علاقه‌ها و نیازهای

ویژه فعلی کشاورزان استوار است. واحد درسی برای آموزش و یادگیری بزرگ سالان، در بیش تر موارد باید نوآوری یا تغییر در یکی از عملیات ویژه کشاورزی باشد. آموزش هریک از عملیات نوین یا تغییری که در شیوه کار پیشنهاد می‌گردد، باید از لحاظ فنی استوار باشد و از لحاظ اقتصادی، سودآور به شمار آید.

خرید و قیمت گذاری مناسب

کشاورزان باید در قبال زحمتی که می‌کشند و محصولاتی که تولید می‌کنند، سود منصفانه‌ای عایدشان شود تا بتوانند با انگیزه بهتر، به تولید بیش تر برسند و در این راه گام‌های بلندتری بردارند. این قشر تولیدکننده از آسیب پذیرترین قشرهای جامعه تولیدی به شمار می‌روند و مسئولیت دولت و وزارت متولی این بخش در مقابل آنها بسیار سنگین است؛ چرا که از طرفی تولیدکننده حیاتی‌ترین نیاز جامعه هستند. از طرف دیگر، به دلایل متعدد، توان فروش محصولاتشان را به موقع و به قیمت مناسب ندارند و تا امروز سود سرشار محصولاتشان نصیب دلان می‌شد؛ چون محصولات کشاورزی فساد پذیر است و مثل بسیاری از کالاها و محصولات دیگر نمی‌توان آنها را در هر شرایطی انبار کرد. غالب کشاورزان گرچه تولید کنندگان خوبی

هستند؛ بازاریاب و اقتصاد دان نیستند و در دنیای پیچیده امروز و شگردهای بازار، به حمایت همه جانبه توسط دولت نیاز دارند. حتی اگر از شیوه‌های فروش و بازاریابی مطلع باشند، ممکن است فروش بعضی از محصولات به دلیل هزینه‌های زیاد، مقرون به صرفه نباشد.

اگر قیمت‌های محصولات کشاورزی را که از کشاورز خریداری می‌شود، نسبت به همین محصولات بازار داخلی (مغازه‌ها) مقایسه کنیم، ملاحظه می‌کنیم که چقدر کشاورز مغبون واقع شده و یکی از دلایل عمده آن نقش پر رنگ واسطه‌ها و واسطه‌گری و دلال بازی است.

اگر بتوان باراهکارهای مناسب این فاصله فاحش قیمت محصول سرزمزعه تا قیمت آن در بازار را کم کرد، دولت بزرگ‌ترین کمک و حمایت را در حق کشاورزان صورت داده است. کم کردن واسطه‌ها و دلالان سود کشاورز را افزایش می‌دهد، بدون این‌که دولت متحمل هزینه‌ای شود.

در قوانین جمهوری اسلامی ایران این مسئله بدین شرح آمده است:

«ماده واحد - به منظور حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید و جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و ضرر و زیان کشاورزان،

دولت موظف است همه ساله خرید محصولات اساسی کشاورزی (گندم، برنج، جو، ذرت، چغندر، پنبه و ش، دانه های روغنی، چای، سیب زمینی، پیاز و حبوبات) را تضمین نموده و حداقل قیمت خرید تضمینی را اعلام و نسبت به خرید آنها از طریق واحدهای ذیربط اقدام نماید.

تبصره ۱: وزارت کشاورزی موظف است همه ساله قیمت خرید تضمینی محصولات فوق الذکر را با رعایت هزینه های واقعی تولید و در یک واحد بهره برداری متعارف و حفظ رابطه مبادله در داخل و خارج بخش کشاورزی تعیین و حداکثر تا آخر تیر ماه به هیأت دولت تقدیم نماید.

تبصره ۲: دولت موظف است قیمت های مصوبه مزبور را قبل از آغاز هر سال زراعی (آخر شهریور ماه) از طریق رسانه های عمومی اعلان نماید.

تبصره ۳: دولت موظف است ضرر و زیان احتمالی موضوع این قانون را از منابع مالی خود تأمین نماید.^۱

عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی

از جمله وظایف حکومت در قبال کشاورزی و کشاورزان، عدم واردات بی رویه محصولات کشاورزی از خارج است.

۱. مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، قانون تضمین خرید محصولات

اساسی کشاورزی، پایگاه اطلاع رسانی <http://rc.majlis.ir>

حضرت آیت الله خامنه‌ای در این زمینه می‌فرماید:

باید در سیاست‌های واردات بازنگاری جدی شود و از واردات، به‌ویژه محصولات زراعی و باغی و واردات کالاهایی که در آن مزیت تولید داریم، پرهیز شود.^۱

استفتا: آیا واردات محصولات کشاورزی در زمان برداشت که به ضرر برای کشاورزی منجر می‌شود، جایز است؟

پاسخ: دولت باید کاری کند که ضرری متوجه کشاورزان نشود و کشاورزان نیز نباید در صورت عدم واردات، قیمت محصول را مرتب بالا ببرند.^۲

حمایت از صنایع بخش کشاورزی

یکی از وظایف دولت در بخش کشاورزی، توسعه صنایع بخش کشاورزی و حمایت از آن است. در قانون به این مسئله تصریح شده است.

ماده ۸: توسعه و حمایت از صنایع کوچک تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی و صنایع روستایی در چارچوب سیاست‌های صنعتی کشور به عهده وزارت جهاد کشاورزی می‌باشد. مصادیق این صنایع توسط هیأت وزیران تعیین

۱. آیت الله خامنه‌ای، دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیأت دولت با رهبر انقلاب، ۱۳۹۰/۰۶/۰۶.

۲. آیت الله مکارم شیرازی، استفتای اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۰۹۹.

خواهد شد.

تبصره: به منظور افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی موظف است با اتخاذ سیاست‌های حمایتی و تشویقی زمینه توسعه و ارتقای فن‌آوری در تولید ماشین‌آلات و ادوات مورد استفاده در بخش کشاورزی را فراهم سازد.^۱

اعطای وام بدون بهره

اعطای وام بدون بهره به کشاورزان می‌تواند در رشد و پیشرفت کشاورزی و رسیدن به خودکفایی نقش اساسی داشته باشد. به همین دلیل دولت باید به کشاورزان و کارگاه‌های تولیدی محصولات کشاورزی وام بدون بهره عطا کند تا جامعه در محصولات کشاورزی به خودکفایی برسد.

جبران خسارات

از جمله وظایف حکومت در زمینه کشاورزی، جبران خسارات سرمازدگی، آفات، سیل زدگی و... است. از

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون تشکیل وزارت جهاد

کشاورزی، تاریخ تصویب ۱۳۷۹/۱۰/۰۶، پایگاه اطلاع‌رسانی // <http://>

آن جا که برخی از محصولات کشاورزی، سریع دچار خسارت می شوند و باعث زیان به کشاورزان می شود، دولت می تواند با جبران خسارات کشاورزان وضعیت محصولات کشاورزی را در جامعه بهبود دهد.

حمایت از تعاونی های بخش کشاورزی

براساس ماده ۷۲، وزارت جهاد کشاورزی موظف است ضمن پیش بینی تمهیدات مناسب برای تسهیل در دسترسی تعاونی ها به زمین، با برنامه ریزی جامع، از تشکیل و فعالیت کلیه تعاونی های زیرمجموعه بخش کشاورزی و تعاونی های توسعه روستایی و کشت و صنعت در مقیاس بزرگ، در قالب تعاونی های فراگیر ملی یا متعارف حمایت لازم را به عمل آورد و جهت دسترسی تعاونی ها به بازارهای نهایی حذف واسطه های غیرضروری با وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی همکاری لازم را بنماید.^۱

نقش کشاورزی در توسعه اقتصادی

کشاورزی را به عنوان نیروی محرکه رشد اقتصادی در مراحل اولیه توسعه دانسته اند و در مراحل بعدی رشد هم برای بخش کشاورزی حداقل پنج نقش عمده (تامین درآمد،

۱. همان.

ایجاد اشتغال، تامین غذا، ایجاد بازار و ارز آوری) رادر تغییر ساختار اقتصاد قائل هستند. به لحاظ خصوصیات عدم وابستگی بخش کشاورزی به خارج و فراهم بودن امکانات و منبع داخلی، حرکت اولیه رشد اقتصادی می تواند از بخش کشاورزی باشد؛ به طوری که ممکن است چنین اولویتی برای بخش های دیگر و در مراحل اولیه فراهم نباشد. بخش کشاورزی معمولاً با هر بخش دیگری به صورت رقابتی عمل نمی کند، بلکه رشد آن، می تواند مکمل رشد بخش های دیگر باشد. توجه دقیق تر به اکثر عواملی که مورد استفاده بخش کشاورزی است، می تواند رقیب نبودن رشد این بخش را با رشد سایر بخش ها توجیه نماید.

نمی توان از اقتدار و استقلال ملی يك ملت سخن به میان آورد و در عین حال به سهولت از کنار نقش منحصر به فرد و با اهمیت بخش کشاورزی گذر کرد. بخش کشاورزی در جهت اعتلای استقلال و خودکفایی کشور، پیشگام جریان توسعه بوده و بی جهت نیست که در نزد صاحبان خرد، به واسطه توانمندی های بالفعل و بالقوه این بخش، بخش مذکور به عنوان تکیه گاه اقتصاد ملی قلمداد می گردد.

به طور کلی، از دیدگاه توسعه اقتصادی، نقش کشاورزی

به دلیل کمک آن به پیشبرد جریان رشد و توسعه، نمایان تر است. بخش کشاورزی در جریان رشد و توسعه اقتصادی، چند وظیفه مهم و اساسی بر عهده دارد که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. تامین غذا

یکی از مشکلات اساسی بشر، در جهان امروز، تامین نیازهای غذایی است؛ به گونه‌ای که امنیت غذایی، یکی از اهداف مهم دولت‌هاست. از وظایف اصلی کشاورزی در هر کشوری تامین نیازهای غذایی آن جامعه است. اهمیت تامین غذا به تنهایی می‌تواند مبنای استراتژی توسعه اقتصادی باشد.

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید:

﴿كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ﴾؛ مانند آبی است که [به صورت برف و باران] از آسمان فرو ریختیم که به سبب آن، گیاهان زمین از آنچه مردم و چهارپایان از آن می‌خورند...^۱

ناامنی غذایی، وجهه بین‌المللی هر نظام سیاسی

را تخریب می‌کند و با وابسته کردن آن به خارج باعث ضربه‌پذیری سیاسی اش می‌شود و معناداری ارزش‌های حیاتی ملی را نزد افرادی که مشمول آن هستند، کاهش می‌دهد و در نتیجه امنیت ملی آن نظام را به مخاطره می‌اندازد. براین اساس، باید به محور اصلی تامین امنیت غذایی که کشاورزی می‌باشد، اهمیت داده شود.

۲. خود کفایی

رشد کشاورزی در جامعه موجب «خودکفایی» جامعه اسلامی در محصولات کشاورزی خواهد بود و خود کفایی جامعه نیز موجب عزت و استقلال اقتصادی کشور خواهد شد.

در اصل ۴۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، کشاورزی و توسعه آن یکی از عوامل اصلی رسیدن به خودکفایی و استقلال اقتصادی است.^۱

امام خمینی رحمته‌الله علیه در این زمینه می‌فرماید:

کشاورزی که یکی از امور مهم مملکت ماست و ما باید صادر کنیم محصولات خودمان را به خارج. این طور نباشد که ما باز هم گرفتار باشیم و دستمان پیش

۱. <http://parliran.ir>. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۴۳،

خارجی‌ها دراز باشد؛ برای این‌که نان به ما بدهید. این برای مملکتی، اولاً يك مملکت اسلامی عاراست که دستش را دراز کند طرف آمریکا که شما نان ما را بدهید؛ حالا بفروشید به ما؛ این يك عاری است برای ما. ما باید خودکفا شویم در همه چیز، من جمله در قضیه کشاورزی. ایران يك مملکتی است که کشاورزی او کشاورزی غنی‌ای باید باشد؛ ایران یکی از استان‌هایش می‌تواند مال خودش را کفاف بدهد و مابقی صادر شود.^۱

کشور عزیز ما از سرزمین‌های بسیار وسیع کشاورزی برخوردار می‌باشد؛ اما در رژیم ستمشاهی پهلوی بر اثر نفوذ استعمارگران و سیاست‌های غلط حاکمان، کشاورزی از صحنه خارج گردیده بود و سرزمین‌های وسیعی از بهترین زمین‌های حاصل‌خیز با تبدیل شدن به ساختمان‌ها و ویلاها به جایی رسید که کشور ما با توان بهره‌دهی نان چندین کشور، خود محتاج بیگانگان گردید!

۳. اشتغال زایی

تولید و صدور محصولات کشاورزی، جنبه اشتغال‌زایی دارد و توسعه فعالیت‌های مربوط به تولید و صدور این

۱. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۱۰، ص ۶۱-۶۰.

محصولات، سبب رشد و شکوفایی بیش‌تر در اقتصاد ملی می‌شود.

۴. ارزش آوری

تأمین ارزش خارجی برای وارد کردن کالاهای سرمایه‌ای، از راه افزایش صادرات، عرضه مواد خام مورد نیاز صنعت و کمک به توسعه فعالیت‌های تولیدی از دیگر مواردی است که توسعه کشاورزی در آن‌ها نقشی به‌سزا دارد.

صدور محصولات کشاورزی، برای به دست آوردن ارزش خارجی، در مقایسه با صدور مواد خام معدنی و زیرزمینی، با مشکلات بیش‌تری همراه است؛ ولی با صرفه‌تراست؛ زیرا اولاً، محصولات کشاورزی جزو منابع تجدید شونده است؛ لذا یک منبع دائمی و تمام ناشدنی برای تأمین ارزش به‌شمار می‌رود؛ ثانیاً، تولید و صدور محصولات کشاورزی جنبه اشتغال‌زایی بیش‌تری دارد و توسعه فعالیت‌های مربوط به تولید و صدور این محصولات، باعث رشد و شکوفایی بیشتر در اقتصاد ملی می‌گردد.^۱

۱. صادق سید نژاد، تولید ملی، کار و سرمایه از منظر آموزه‌های دینی، ص ۱۰۵.

فصل نهم

احکام کشاورزی

رعایت نوبت آب کشاورزی

• استفتا

استفتای نخست: آب رودخانه در روستا برای آبیاری زمین‌ها به نوبت صورت می‌گیرد. اگر کسی بدون رعایت نوبت از آن استفاده کند، آیا اشکال دارد؟
 جواب: اشکال دارد و جایز نیست.^۱

استفتای دوم: زراعتی که با آب غیرنوبتی در مسئله قبل رشد یافته است، چه حکمی دارد؟

۱. آیت الله فاضل لنکرانی، جامع المسائل، ج ۱، ص ۳۷۶، سوال ۱۴۱۴.

جواب: حاصل آن زراعت حرام نیست.^۱
 استفتای سوم: آیا کشاورزان می‌توانند حق آب خود را بفروشند؟

جواب: حق فروش را در قسمتی که ذی حق هستند، دارند.^۲

استفتای چهارم: آب رودخانه‌ای از قدیم بین کشاورزان تقسیم می‌شده است؛ آیا این تقسیم حقی برای آنها ایجاد می‌کند؛ به طوری که دیگران حق استفاده از آب رودخانه را نداشته باشند؟

جواب: حق برای کشاورزان ایجاد کرده است؛ ولی به اندازه نیاز و احتیاج و نسبت به مازاد حقی ندارند.^۳

استفتای پنجم: کسی که پول برق چاه را نمی‌دهد، آبیاری با آن به چه صورت است؟

جواب: هرگونه استفاده غیرقانونی از این انشعابات جایز نیست، مگر این که با اداره مربوط مصالحه نمایند.^۴

۱. همان، سوال ۱۴۱۵.

۲. همان، سؤال ۱۴۱۶.

۳. همان، سوال ۱۴۱۹.

۴. آیت الله مکارم شیرازی، سوال اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۰۵۱.

حقّ مازّه

تصرف در مال دیگران حرام است؛ اما مواردی از این حکم مستثناست؛ از جمله «حقّ مازّه» می باشد که به معنای حق رهگذر بر درخت میوه یا زراعت در خوردن از آن است.

حق مازّه به معنای خوردن از میوه درخت، زراعت و سبزی ها برای کسی است که به طور اتفاقی از کنار آنها عبور می کند و بنا بر مشهور (بلکه با ادعای اجماع) با شرایط زیر جایز است:

۱. منجر به افساد نگردد؛ بدین معنا رهگذر که شاخه درخت و ساقه گیاه و زراعت را نشکند، به قدر متعارف بخورد و خوردن در حدی نباشد که بر محصول باغ و مزرعه تأثیر چشمگیر بگذارد. بنابراین، چنانچه چند نفر از يك جا - هر چند اندك - بخورند و خوردن آنان نمود داشته باشد و افساد به شمار رود، جایز نخواهد بود.

۲. عبور اتفاقی باشد. بنابراین، اگر از ابتدا به قصد خوردن میوه درختی از آن جا بگذرد، خوردن جایز نیست. برخی این شرط را پذیرفته و خوردن را هر چند با قصد آن از ابتدا جایز دانسته اند.

۳. به خوردن بسنده کند و چیزی از محصول را با خود

نبرد.

۴. باغ و زراعت فاقد دیوار و در باشد.
- بنابراین، بالا رفتن از دیوار و گشودن در باغ و مانند آن تصرف در ملك دیگری محسوب می‌گردد و جایز نیست؛ مگر آن‌که شاخهٔ درخت بیرون از دیوار باشد، که در این صورت خوردن از میوهٔ آن جایز است.
۵. بنابراین قول برخی، علم یا ظن به ناخشنودی صاحب باغ یا مزرعه نداشته باشد.
۶. به قول برخی، میوه و محصول چیده نشده باشد.^۱

سَدِّ مَعْبَر

گاهی مشاهده می‌شود در راه‌هایی که از قدیم الایام محل رفت آمد افراد و حیوانات بوده، مانند راه‌های عبور عشایر در بیلاق و قشلاق و نیز راه‌هایی که بین زمین‌هایی واقع شده که الان ارزش فراوانی یافته است؛ برخی افراد سود جو سدِّ معبر می‌کنند و باعث اذیت کشاورزان می‌شوند.

بر اساس روایات اسلامی، کسانی که در مسیر مردم مانعی ایجاد می‌کنند، سرزنش شده‌اند. پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند:

سه گروهند که بر اثر کار خود، از سوی خداوند لعنت

۱. سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام، ج ۳،

شده‌اند: ۱. کسانی که اماکن عمومی، سایه بان‌ها و محل پیاده شدن مسافران را آلوده کنند؛ ۲. کسانی که آب عمومی [آب نوبتی] را غصب کنند؛ ۳. کسانی که سدّ معبر کرده، مانع عبور عابران شوند.^۱

ادای فریضهٔ روزه در روزهای گرم

یکی از دستورات خداوند به انسان‌ها، روزه داری است تا در سایه آن، انسان بتواند از هرگونه فساد و بیماری مصون بماند و بارهانیدن خود از دام‌های شیطان، خود را در مسیر انبیا و ائمه علیهم‌السلام قرار دهد. قرآن این دستور را این گونه بیان می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾؛ ای افرادی که ایمان آورده‌اید! روزه بر شما نوشته شده؛ همان‌گونه که بر کسانی که قبل از شما بودند نوشته شد؛ تا پرهیزکار شوید.^۲

بسیاری از کشاورزان با حلول ماه رمضان، حتی در گرمای تابستان روزه می‌گیرند. امام جعفر صادق علیه‌السلام در ثواب روزه داری در روز گرم می‌فرماید:

۱. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۲۵.

۲. بقره/۱۸۳.

هرکس که در روز گرم [تابستان] برای رضای خدا روزه بگیرد و دچار تشنگی شود، خداوند بزرگ هزار فرشته را می‌گمارد تا چهره او را نوازش دهند و او را [به سعادت دنیا و آخرت] بشارت دهند...^۱

• استفتا

استفتای نخست: من کارگرم و در روی کمباین کشاورزی کار می‌کنم. گندم‌های این منطقه در این فصل رسیده و درو آنها با ماه مبارک رمضان مصادف می‌باشد و کار کردن در مزرعه با کمباین که همراه با گرد و غبار می‌باشد، باعث باطل شدن روزه می‌شود و اگر گندم برای بعد از ماه رمضان گذارده شود، فاسد می‌شود. تکلیف روزه کارگران کمباین چه می‌شود؟

جواب: در صورت امکان باید خود را حفظ کنند و روزه بگیرند و اگر ممکن نیست و حتماً گرد و غبار غلیظ به حلق فرو می‌رود و باید کار کنند؛ معذورند و به همان حال روزه را بگیرند و بعد قضا کنند.^۲

۱. «مَنْ صَامَ لِلَّهِ عَزَّوَجَلَّ يَوْمًا فِي شِدَّةِ الْحَرِّ فَأَصَابَهُ ظَمًا وَكَلَّ اللَّهُ بِهِ أَلْفَ مَلَكٍ يَمْسَحُونَ وَجْهَهُ وَيُبَشِّرُونَهُ حَتَّى إِذَا أَفْطَرَ قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ لَهُ مَا أَطْلَبَ رِيحَكَ وَرَوْحَكَ مَلَائِكَتِي أَشْهَدُوا أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُ» (شیخ کلینی، کافی، ج ۴، ص ۶۴).

۲. امام خمینی، استفتائات، ج ۱، ص ۳۱۰، سوال ۲۲.

استفتای دوم: در بعضی از روزهای گرم ماه مبارک رمضان، يك کشاورز نوبت آبیاری دارد در هوای گرم تابستان، آبیاری با حالت روزه تقریباً غیر ممکن است؛ یعنی طوری است که اگر شخص روزه باشد لطمه به زراعت و یا لطمه به سلامتی می زند. آیا این شخص می تواند روزه آن روز را افطار کند و قضای آن را بعداً بگیرد؟

جواب: اگر می تواند کار را ترك کند، باید روزه بگیرد و اگر نمی تواند هر وقت به حرج افتاد، می تواند افطار نماید؛ ولی تا در حرج واقع نشده، نباید روزه را باطل کند.^۱

استفتای سوم: ماه مبارک رمضان که مصادف است با فصل درو، و درو کردن با دهان روزه خیلی مشکل است و معمولاً نمی توانند روزه بگیرند؛ زیرا درو گندم یا جو عقب می ماند و در نتیجه محصول از بین می رود؛ امام در این مورد چه دستور می فرمایند؟

جواب: در صورتی که بتوانند روزه بگیرند؛ و لو این که برای درو کمک بگیرند، یا در شب کار کنند باید روزه بگیرند و اگر ممکن نباشد، باید روزه بگیرند و اگر در بین روز، روزه برای آنها حرجی شد بعد از آن می توانند افطار کنند.^۲

۱. همان، ص ۳۱۹، سوال ۴۷.

۲. همان، سوال ۴۸.

زراعت در قبرستان

• استفتا

زراعت و کشاورزی در قبرستان بعد از آن که اکثر آن مندرس شده باشد، چه حکمی دارد؟
جواب: احوط آن است که تا اثری از بعضی قبور باشد زراعت و غیر زراعت در آن نکنند.^۱

تربیت سگ

نگهداری توله سگ جهت تربیت آن برای امور مباح همچون نگهبانی از گله، زراعت و باغ جایز است.^۲

خمس کشاورزی

یکی از واجبات مهم مالی در اسلام پرداخت «خمس» است که از فروع دین و جزء عبادات شمرده می شود. از این رو باید به قصد قربت انجام گیرد. تمام مذاهب اسلامی (شیعه و سنی) در اصل وجوب خمس اتفاق نظر

۱. مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، بیست و پنج رساله فارسی، ص ۶۱۴.

۲. سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص ۴۳۸.

دارند. تنها اختلاف میان آنان، موارد و مصارف آن است.^۱
آیه ۴۱ سوره انفال در خصوص خمس می‌باشد:

بدانید هر غنیمتی که به دست شما می‌رسد، يك پنجم آن برای خدا و پیامبر و اهل بیت او و یتیمان و مستمندان و واماندگان در راه [از آنها] می‌باشد، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل، روز درگیری دو گروه [با ایمان و بی ایمان]: روز جنگ بدر نازل کردیم، ایمان آورده‌اید؛ و خداوند بر هر چیزی توانا است.^۲

احکام خمس کشاورزی

۱. سال خمسی کشاورز

ابتدای سال خمسی با تعیین از جانب مکلف مشخص نمی‌شود، بلکه امری واقعی است؛ بدین شکل که برای کسی که شغل او کاسبی است با شروع کاسبی؛ برای کشاورز با رسیدن وقت برداشت محصول و برای کارگر و کارمند با دستیابی به اولین درآمد، آغاز می‌شود. حساب

۱. آیت الله خوئی،، مستند العروة الوثقی، کتاب الخمس، ص ۹.
۲. ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَ
الْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا
يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

سر سال خمسی و محاسبه درآمد سالانه، واجب مستقلى نیست؛ بلکه راهی برای شناخت مقدار خمس است و وقتی محاسبه واجب می شود که بداند خمسی به او تعلق گرفته؛ ولی مقدار آن را نمی داند و اگر از منفعت کسب چیزی نزد او نماند و همه آن در مؤونه زندگی مصرف شود، خمس هیچ کدام از آنها بر او واجب نیست.^۱

• استفتا

چنانچه محصول کشاورزی پس از سال خمسی به دست می آید، تکلیف کشاورز نسبت به ادای خمس زراعت چیست؟

جواب: محصولاتى که پس از سال خمسی به دست می آید، جزو درآمد سال آینده محسوب است که در آن سال در زاید بر مؤونه خمس دارد.^۲

۲. خمس زمین های کشاورزی

به عقیده برخی از فقها، اگر گذران زندگی منوط به زمین کشاورزی باشد، خمس تعلق نمی گیرد و به عقیده برخی از فقها، در صورتی که با دادن خمس آنها بتواند زندگی خود را

۱. آیت الله خامنه ای، استفتائات، سوال ۱۰۱۷.

۲. آیت الله خامنه ای، احکام خمس، سوال ۵، سایت <http://farsi.khamenei.ir>

در حدّ شأن اداره کند، خمس دارد.^۱

آیت الله فاضل لنکرانی رحمته الله علیه در این زمینه می نویسد:

اگر باغ، برای استفاده خود و خانواده از میوه آن خریداری شده و مناسب با شأن او و در حدّ نیاز او باشد، خمس ندارد و اگر برای فروش میوه آن باشد، خمس دارد. ولی زمین زراعتی در حکم سرمایه است، و طبق احکام خمس سرمایه خمس دارد.^۲

• استفتا

استفتای نخست: حکم خمس زمین کشاورزی که بیست سال قبل با قیمت پایین خریداری شده و تاکنون که قیمت آن حدود دو هزار برابر شده و خمس آن پرداخت نشده، چیست؟

جواب: اگر زمین را با منافع کسب یا حقوق خود خریده است، خمس مبلغ پرداختی بابت قیمت زمین را ضامن است و با فرض تفاوت چشم گیر نسبت به قیمت فعلی، احوط مصالحه در مقدار تفاوت قیمت است.^۳

۱. معاونت آموزش و پژوهش، گزیده مناسک حج، ص ۹۱، مسئله ۱۴۱.

۲. آیت الله فاضل لنکرانی رحمته الله علیه، جامع المسائل، ج ۱، ص ۱۸۹، سوال ۷۵۲.

۳. آیت الله خامنه ای، احکام خمس، سوال ۵۱، سایت <http://farsi.khamenei.ir>

استفتای دوم: فردی است زمین مواتی را برای کشاورزی و امرار معاش خود آباد می‌کند و این زمین به دلیل آباد شدن بدون این‌که پولی خرج کند دارای ارزش می‌شود؛ خمس این زمین واجب است یا نه؟

جواب: بله باید خمس آن را بدهد.^۱

استفتای سوم: زمینی که سند آن را پدرم در زمان حیاتش به نام من کرده، بعد از فوتش به من ارث رسیده، با توجه به آن که پدرم در وصیت نامه‌اش قید نموده که خمس اموالش داده شود، آیا خمس آن بر من واجب است؟

جواب: اگر پدر شما در خصوص پرداخت خمس این زمین وصیتی کرده، اول باید به وصیت عمل شود و سپس آن زمین به ملک ورثه در می‌آید و چنانچه در زمان حیات، زمین مذکور را به شما تملیک کرده و شما هم آن را قبض کرده‌اید، در حالی که زمین متعلق خمس بوده؛ هبه درست است؛ ولی خمس آن مانند سایر دیون میت باید قبل از تقسیم ماترک پرداخت شود.^۲

استفتای چهارم: باغ پدری از طریق بخشش یا ارث به

۱. آیت الله لطف الله صافی گلپایگانی، جامع الاحکام، ج ۱، ص ۱۹۴، سوال ۶۷۱.

۲. آیت الله خامنه‌ای، احکام خمس، سوال ۹۹، <http://farsi.khamenei.ir>.

پسرش منتقل شده است؛ آن باغ هنگام هدیه یا انتقال به او بابت ارث، قیمت زیادی نداشت، ولی در حال حاضر قیمت آن با قیمت قبلی تفاوت زیادی کرده است؛ آیا به آن مقدار زیادی که بر اثر افزایش قیمت حاصل شده، خمس تعلق می‌گیرد؟

جواب: ارث و هبه و پول فروش آنها خمس ندارد، هرچند قیمت آنها افزایش یافته باشد؛ مگر این که نگهداری آن به قصد تجارت و زیاد شدن قیمت باشد که در این صورت، ارتفاع قیمت سوقیه اش پس از فروش بنا بر احتیاط واجب متعلق خمس است.^۱

۳. خمس باغداری

سوال نخست: اگر باغی به ارث به کسی برسد و او در آن باغ درخت‌هایی را غرس بنماید؛ آیا این درختان به محض غرس باید تخمیس شوند یا پس از مثمر شدن؟

جواب: در مورد سؤال، چنانچه به درختان غرس شده جهت استفاده از میوه آنها بر حسب متعارف خود و عائله اش حاجت داشته باشد، خمس ندارد؛ ولی اگر به منظور فروش میوه آنها غرس شده، باید نهال آنها سال اول تخمیس شود و بعد از تخمیس در سال اول، می‌توانند جهت تخمیس نمو

۱. همان، سوال ۱۰۰.

متصل آنها تا سال مثمر شدن صبر کنند.^۱

سوال دوم: باغی را احداث کرده، هم برای کسب و امرار معاش و هم استفاده شخصی از میوه‌های آن؛ آیا اصل درخت‌های میوه خمس دارد یا نه و آیا جزء رأس المال است یا نه؟

جواب: هر مقدار برای استفاده شخصی از میوه جات آن مورد نیاز باشد، خمس ندارد و مابقی خمس دارد.^۲

سوال سوم: اگر درخت بید و چنار و مانند این‌ها را بدون این‌که خمس آنها را بدهد، بفروشد؛ خمس را چه کسی باید بدهد: فروشنده یا خریدار؟

جواب: بر فروشنده و هم بر خریدار، اگر مطلع باشد ادای خمس آن واجب است.^۳

۴. خمس بذر

استفتای نخست: این جانب هر ساله مقدار مشخصی بذر گندم کشت می‌کنم؛ آیا هر سال باید خمس آن را بپردازم؟

جواب: در زاید بر مؤونه خمس دارد و مؤونه، آن مقدار

۱. همان، سوال ۶۷۳.

۲. همان، سوال ۶۷۶.

۳. همان، سوال ۶۷۹.

است که در زندگی به کشت آن نیاز دارید.^۱
استفتای دوم: کشاورزی با بذری که خمس آن را نپرداخته
 زراعت کرده است. پس از نمو، فقط به محصول خمس
 تعلق می‌گیرد، یا بایستی خمس بذرها نیز محاسبه کند؟
 پاسخ: خمس بذرها ضامن است و محصول زاید بر
 مؤونه سال نیز خمس دارد.^۲

۵. خمس سود کشاورزی

استفتا: سود پولی که از کشاورزی به دست آمده، آیا
 متعلق خمس است؟
جواب: اگر زائد بر مؤونه سال باشد، خمس دارد.^۳

۶. خمس ابزار و آلات کشاورزی

استفتا: آیا به ابزار و آلات کشاورزی همچون تراکتور و
 کمپاین خمس تعلق می‌گیرد؟
آیت الله خامنه ای در جواب می‌فرماید:
 اگر با پول درآمد خریداری شده باشند، متعلق خمس

۱. آیت الله بهجت، استفتائات، سوال ۲۰۹.

۲. آیت الله خامنه، احکام خمس، پایگاه اطلاع رسانی <http://farsi.khamenei.ir>.

۳. آیت الله شیخ حسین مظاهری، استفتائات، ص ۲۰۱.

هستند.^۱

آیت الله مکارم شیرازی در جواب استفتای مذکور می‌فرماید:

سرمایه خمس دارد؛ مگر سرمایه‌ای که اگر خمس آن را، هرچند به صورت تدریجی بدهد، با بقیه آن، زندگی او در حد آبرو و شوئونش اداره نمی‌شود. بنابراین، اگر با پرداخت خمس آن، لطمه‌ای به کار او نمی‌خورد، باید خمس آن را بدهد؛ خواه این سرمایه سرمایه تجارت باشد یا زمین و آب و ملک برای زراعت، یا ابزار کار.^۲

مزارعه

«مزارعه» بروزن مفاعله، در لغت از ریشه «زرع»، به معنای با «همدیگر کاشتن» می‌باشد و در اصطلاح «عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین، زمینی را برای مدت معینی به طرف دیگر می‌دهد که در آن زراعت کند و حاصل را تقسیم کنند. مالک زمین را مزارع و کسی را که زراعت می‌کند، عامل می‌گویند».

۱. آیت الله خامنه‌ای، استفتای اینترنتی، شماره استفتاء: ۸۲۰۴۶۶۸۲۰۴۶

۲f420fa4af2e210c71f

۲. آیت الله مکارم شیرازی، استفتای اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۳۱۱۰۱۴۴.

۱. شرایط صحت مزارعه

درستی مزارعه به چند شرط زیر مشروط است:
نخست: وجود ایجاب و قبولی که رضایت دو طرف را بر بستن قرارداد مزارعه نشان دهند؛ زیرا رکن اساسی هر قرارداد تراضی می باشد.

استفاده از هر عبارتی که رضایت دو طرف را در ایجاب و قبول مزارعه نشان دهد، کافی است. نیز «معاطات» یا «بستن عملی قرارداد»؛ یعنی واگذاری زمین به کشاورز برای زراعت و تحویل گرفتن زمین از سوی وی نیز برای صحت مزارعه کافی است.

دوم: اهلیت داشتن دو طرف شامل بلوغ، عقل، اختیار و همچنین ممنوع نبودن از تصرف در اموال به دلیل سفاهت و یا ورشکستگی.

سوم: اشتراك دو طرف در محصول. بنابراین، اختصاص تمام محصول به یکی از دو طرف صحیح نمی باشد.

چهارم: اشتراك دو طرف در تمام محصول و یا در تمام گونه های محصول؛ بدین معنی که مثلاً گونه ای از محصول به یکی از دو طرف و گونه ای دیگر به طرف دوم اختصاص نیابد، یا این که یکی، محصولات برداشت شده در ابتدای فصل و دیگری محصولات پایان فصل را به خود اختصاص ندهد.

پنجم: قابلیت زمین مورد مزارعه برای کشاورزی؛ هر چند این قابلیت پس از اصلاح آن زمین به وجود آید. پس زمین‌های شوره زار غیر قابل کشت و زمین‌هایی که هر چند گاه زیر آب می‌روند و همین امر آنها را غیر قابل کشت می‌کند، یا زمین‌هایی که نه از راه کندن چاه و نه از راه کشیدن آبراه‌ها و نه از راه امید بستن به باران‌های فصلی نتوان به آنها آب رسانید. نمی‌توانند مورد مزارعه قرار گیرند.

ششم: جزئیات قرارداد مزارعه، باید تماماً معلوم باشند، تا شائبه هیچ ابهام در متن قرارداد که به نزاعی منجر گردد، باقی نماند. روشن بودن قرارداد و از میان رفتن هرگونه شائبه ابهام با رعایت موارد زیر محقق می‌شود:

الف) تعیین مدت مزارعه به چند ماه معین و یا چند سال مشخص، یا به گونه‌ای که عرفاً غرر یا ابهامی نابخشودنی در مزارعه باقی نماند. بنابراین، اگر این گونه توافق شود که طرف اول زمین را در اختیار طرف دوم قرار می‌دهد، تا هر چه می‌تواند در هر فصل زراعی در آن کشاورزی کند و نیمی از محصول را به او بدهد؛ به طوری که شائبه‌های غرر و ابهام از میان برداشته شوند، مزارعه درست خواهد بود.

ب) تعیین سهم دو طرف به صورت کسری؛ مثلاً نصف یا ثلث و یا به صورت درصدی: بیست درصد، چهل درصد

و مانند اینها؛ در غیر این صورت مزارعه باطل خواهد بود.
 ج) تعیین محصولی که باید در زمین کشت شود، اینکه مثلاً گندم باشد، جو باشد، سبزیجات باشد، یا حبوبات. اگر خواست‌ها، با تفاوت محصولات کشت شده، متفاوت شوند، یا عدم تعیین محصولات، در صورتی که این عدم تعیین، شائبه به وجود آمدن ابهام و غرر و یا زیانی بزرگ را به همراه داشته باشد؛ مزارعه باطل خواهد بود؛ در غیر این صورت، مزارعه درست است.

د) تعیین زمین و مساحت آن؛ لذا اگر زمین مورد قرارداد در میان چند قطعه مردّد باشد و یا مساحت آن به درستی تعیین نشده باشد، و این امر موجب غرر شود؛ قرارداد مزارعه باطل خواهد بود.

ه) تعیین دقیق طرفی که باید هزینه‌های گوناگون: بذر، ماشین‌آلات و دیگر هزینه‌های مربوط به زراعت را متقبل شود. به عبارت دیگر باید دو طرف دقیقاً تعیین کنند که هزینه‌ها برگردن صاحب زمین است، یا کشاورز، و یا این که هزینه‌ها به نسبتی مشخص بین دو طرف تقسیم می‌شوند.^۱

۱. سید محمد تقی مدرسی، احکام معاملات، ج ۱، ص ۳۶۲، ۳۶۳.

مساقات

۱. مساقات در اصطلاح

حضرت امام خمینی رحمته الله علیه «مساقات» را این گونه تعریف کرده اند:

اگر انسان با کسی به این قسم معامله کند که درخت های میوه ای را که میوه آن مال خود او است، یا اختیار میوه های آن با او است تا مدت معینی به آن کس واگذار کند که تربیت نماید و آب دهد و (در مقابل) به مقداری که قرار می گذارند از میوه آن بردارد؛ این معامله را «مساقات» می گویند.^۱

۲. شرایط مساقات

شرایط مساقات عبارتند از:

- الف) مالک و باغدار باید بالغ و عاقل باشند؛
- ب) کسی آنها را به این کار مجبور نکرده باشد؛
- ج) از تصرف در مال خود ممنوع نباشند؛
- د) مدت مساقات باید معلوم باشد و اگر ابتدای آن را معین کنند و آخر آن را موقعی قرار دهند که حاصل آن سال به دست می آید، صحیح است؛
- ه) باید سهم هر کدام به صورت نصف یا ثلث حاصل

۱. امام خمینی، توضیح المسائل، ص ۳۰۵، مسئله ۲۲۳۸.

و مانند آن باشد. بنا براین، اگر قرار بگذارند که مثلاً یک تُن از میوه، مال صاحب باغ و بقیّه مال کسی است که کار می‌کند؛ معامله باطل است؛

و) باید قرار داد معامله را پیش از ظاهر شدن میوه بگذارند و اگر بعد از ظاهر شدن میوه و پیش از رسیدن آن قرار بگذارند؛ چنانچه کارهایی مانند آبیاری و سمپاشی که برای پرورش میوه لازم است، باقی مانده باشد؛ مساقات صحیح است؛ و گرنه اشکال دارد و اگر فقط احتیاج به کارهایی مانند چیدن میوه و نگهداری آن باشد قرار داد آنها صحیح است، ولی مساقات نیست.^۱

۳. صیغه مساقات

در معامله مساقات لازم نیست صیغه بخوانند، بلکه اگر صاحب درخت به قصد مساقات آن را واگذار کند و کسی که کار می‌کند به همین قصد تحویل بگیرد؛ معامله صحیح است.^۲

خرید و فروش زرع و میوه ها

۱. فروش میوه‌ای که گُل آن ریخته و دانه بسته به طوری

۱. آیت الله ناصر مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۶۹، مسئله ۲۲۴۱.

۲. امام خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۶۸، مسئله ۲۲۴۰.

که معمولاً دیگر از آفت گذشته باشد، پیش از چیدن صحیح است و نیز فروختن غوره بردخت اشکال ندارد.^۱

۲. اگر بخواهند میوه‌ای را که بردخت است، پیش از آن که گُلش بریزد، بفروشند؛ باید چیزی که دارای مالیت و قابل فروش جداگانه و ملک فروشنده باشد، با آن ضمیمه نمایند.^۲

۳. اگر خوشه گندم و جورا بعد از آن که دانه بسته به چیز دیگری غیر گندم و جو بفروشند؛ اشکال ندارد.^۳

۴. فروش زرع بدون ریشه؛ یعنی به صورت سبزچین، چه زمان چیدن آن رسیده باشد و چه نرسیده باشد؛ به نحوی که باقی بماند تا سبزچین شود یا پیش از سبزچین شدن، جایز است. بنابراین، اگر کشت را بچیند و ریشه آن بار دیگر رشد کند و خوشه ببندد، خوشه مال فروشنده است و اگر خریدار آن را نچیند، مالک زمین می‌تواند او را برچیدن ملزم کند و یا ننگه دارد و اجرت بگیرد؛ ولی اگر ننگه داشت و رشد کرد تا خوشه بست؛ آن خوشه‌ها مال خریدار خواهد بود و صاحب زمین فقط می‌تواند درخواست اجرت نماید، و نیز

۱. همان، مسئله ۲۰۹۹.

۲. همان، مسئله ۲۱۰۰.

۳. همان، مسئله ۲۱۰۳.

در خریدن درخت خرما، حکم چنین است.^۱

۵. فروختن میوه‌ها روی درختان خرما و سایر درخت‌ها قبل از بروز و نمودار شدن آنها، يك سال بدون ضمیمه، جایز نیست.^۲

۶. میوه‌ای را که روی درخت خریداری کرده است، می‌تواند آن را به بیش از قیمت خرید، یا کمتر یا مساوی بفروشد، چه قبل از تحویل گرفتن باشد، یا بعد از آن.^۳

۷. فروختن خوشه قبل از نمودار شدنش و بسته شدن دانه‌اش جایز نیست و بعد از بسته شدن آن جایز است؛ چه دانه‌اش آشکار باشد مانند جو، یا پوشیده باشد مانند گندم، چه تنها (خوشه فروخته شود) یا با ساقه‌اش، سرپا (بفروشد) یا درو شده (باشد) و فروختن آن به دانه‌ای که از جنس خودش است به این‌که خوشه‌های گندم به گندم و خوشه‌های جوبه جو فروخته شود؛ بنابراین احتیاط جایز نیست و این معامله، «محاقله» نامیده می‌شود و در این‌که بیع محاقله شامل فروختن خوشه گندم به جو و خوشه

۱. کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل، ص ۳۶۳، مسئله ۱۵۷۵.

۲. امام خمینی رحمته‌الله علیه، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۴۴۷.

۳. کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل، ص ۳۶۳، مسئله ۱۵۷۳.

جوبه گندم شود، اشکال است؛ لیکن احتیاط ترك نشود؛ خصوصاً در مورد (فروش) خوشه جوبه گندم و اقوا آن است که این حکم در غیر گندم و جو مانند برنج و ذرت جاری نیست؛ اگر چه جریان حکم (در این ها) موافق احتیاط است؛ ولی اقوا آن است که بیع هر کدام از آنها به مقداری که از آن حاصل می شود، جایز نیست.^۱

غصب و تصرف مزارع دیگران

یکی از موضوعات مهم حقوقی، اموال و حقوق متعلق به آن است؛ زیرا در حقوق اسلام، اهمیت اموال و حقوق مالی افراد به منزله خون آنان محسوب شده و همان گونه که حفظ جان شخص لازم است، حفظ حقوق مالی او ضروری اعلام گردیده و شاید اشاره به این مهم باشد که قرآن می فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را به باطل [و از طرق نامشروع] نخورید؛ مگر این که تجارتی با رضایت شما انجام گیرد و خودکشی نکنید! خداوند

۱. امام خمینی رحمته الله علیه، تحریر الوسیلة، ج ۲، ص ۴۴۹، مسئله ۱۲.

نسبت به شما مهربان است.^۱

در این آیه، حفظ مال و رعایت احترام آن، بر حفظ جان و نفس مقدم بیان شده و ابتدا دستور به حفظ مال شده است، مبنی بر این که اموال خود را به اسباب باطل، یعنی اسبابی که قانونگذار آن را سبب انتقال مال از شخصی به شخص دیگر شناسایی نکرده یا مَمْلُک ندانسته، مبادله و تصرف نکنید و بعد اعلام گردیده که جان و نفس دیگران را نیز محترم بدانید و خود یا دیگری را نکشید. پس، همان گونه که پیامبر اسلام ﷺ اعلام کرده اند، خداوند، مال اشخاص را مانند خون آنان حرام کرده است.^۲ از این آیه شریفه نیز استفاده می شود که اهمیت حرمت مال در ردیف اهمیت حرمت نفس است و از اهمیت و حمایت حقوقی خاص برخوردار است. در نتیجه، از لحاظ حقوقی، رعایت حقوق مالی دیگران لازم است و این حقوق فقط به اسباب مَمْلُک صحیح می تواند از شخصی به شخص دیگر منتقل شود.

امام خمینی رحمته الله علیه در باب حرمت غصب اموال و حقوق دیگران می نویسد:

۱. نساء/ ۲۹.

۲. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَمَالَهُ وَعِرْضَهُ؛ خداوند خون و مال و آبروی مسلمان را بر دیگران حرام کرده» (علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۲۰۱).

«غصب» از گناهانی است که عقل و نقل، یعنی کتاب و سنت و اجماع بر حرمت آن اتفاق دارند و غصب از زشت‌ترین انواع ظلم است و ظلم چیزی است که عقل حکم به قباحت و زشتی آن می‌کند، و در حدیث نبوی آمده است که اگر کسی يك وجب از زمین را غصب کند، خدای متعال در قیامت آن را از هفت طبقه زمین طوق گردنش می‌کند و در حدیث دیگر آمده است: کسی که در يك وجب زمین به همسایه خود خیانت کند، خدای تعالی آن را طوق گردنش می‌کند از طبقه هفتم زمین تا در قیامت خدا را با این طوق دیدار کند، مگر آن که توبه کند و برگردد، و نیز در حدیثی دیگر آمده است: کسی که زمینی را بدون حق از دیگری بگیرد او را تکلیف می‌کنند به این‌که خاکش را تا روز محشر بدوش بگیرد و از کلام امیرالمؤمنین علیه السلام است که فرمود: سنگی غصبی در خانه گروگان ویرانی آن است یعنی تا آن خانه را ویران نسازد، رها نمی‌کند.^۱

بنابراین، طبق آیه مذکور و روایات اسلام غصب و تصرف نا به حق اموال دیگران امری مذموم، ناپسند و حرام است.

در ذیل به برخی از احکام غصب اموال در کشاورزی

۱. امام خمینی علیه السلام، تحریر الوسیله، کتاب غصب، ج ۲، ص ۱۷۲.

اشاره می شود:

۱. غصب بذر و شاخه درخت

سفتتای نخست: فردی با غصب چند هسته، یا دانه، یا بذر از دیگری آن را در ملکش کاشته، و آب داده، و پس از پرورش به درخت تبدیل کرده است. لطفاً بفرمایید که درخت ها و محصول آن متعلق به کیست؟ آیا غاصب فقط قیمت دانه ها را بدهکار است؟

جواب: او باید قیمت بذر را به صاحبش بپردازد؛ ولی زراعت و درخت مال اوست.^۱

استفتای دوم: اگر فردی، شاخه ای غصبی را به درخت خود پیوند زند، مالک میوه آن درخت، که از این شاخه پیوندی غصبی به دست می آید، چه کسی است؟
جواب: باید قیمت آن شاخه را به صاحبش برگرداند؛ و ثمره تعلق به صاحب درخت دارد.^۲

استفتای سوم: فردی قلمه، یا شاخه، یا ریشه ای از درخت غیر را غصب نموده، و در ملک خود می کارد. در صورتی که رشد کند و به درخت تبدیل شود، چه کسی مالک آن درخت و میوه اش می باشد؟

۱. آیت الله مکارم، استفتائات جدید، ج ۳، ص ۲۹۱، سوال ۷۷۱.

۲. همان، سوال ۷۷۴.

جواب: مالك آن صاحب درخت و قلمه است؛ مگر این که صاحب قلمه رضایت داشته باشد.^۱

استفتای چهارم: سیل، یا باد، بذر متعلق به فردی را به زمین شخص دیگری برده، و در آن جا روئیده است. گیاه روئیده شده و ثمره آن متعلق به چه کسی است؟

جواب: گیاه مذکور متعلق به صاحب بذر است؛ ولی باید مال الاجاره زمین را به صاحب زمین پردازد.^۲

۲. غصب زمین های کشاورزی

امام خمینی در باب حرمت غصب زمین کشاورزی می نویسد:

تصرف در اراضی دیگران، چه به طور کشت یا به طریق دیگر حرام است و توسعه کشت به طور غصب جایز نیست و باید از آن احتراز شود. غاصب باید فوراً زمین مغضوب را به صاحبش رد کند و صاحب زمین می تواند کشت او را حتی قبل از رسیدن موعد برداشت، از زمین خود تخلیه کند.^۳

اگر در زمینی که غصب کرده است، زراعت کند یا درخت بنشانند؛ زراعت و درخت و میوه آن مال خود اوست

۱. همان، سوال ۷۷۳.

۲. همان، سوال ۷۷۲.

۳. امام خمینی رحمته الله علیه، صحیفه نور، ج ۱۰، ص ۲۵۶.

و چنانچه صاحب زمین راضی نباشد که زراعت و درخت در زمین بماند، کسی که غصب کرده، باید فوراً زراعت یا درخت خود را اگر چه ضرر نماید، از زمین بکند و نیز باید اجاره زمین را در مدتی که زراعت و درخت در آن بوده به صاحب زمین بدهد و خرابی‌هایی را که در زمین پیدا شده است، درست کند؛ مثلاً جای درخت‌ها را پُر نماید و اگر به واسطه این‌ها قیمت زمین از اولش کمتر شود، باید تفاوت آن را هم بدهد و نمی‌تواند صاحب زمین را مجبور کند که زمین را به او بفروشد، یا اجاره دهد و نیز صاحب زمین نمی‌تواند او را مجبور کند که درخت یا زراعت را به او بفروشد.^۱

استفتای نخست: خرید زمین‌های کشاورزی از کشاورزان بدون رضایت آنها توسط زمین شهری یا نهاد دیگر چه صورت دارد؟

جواب: هیچ‌کس حق ندارد ملك شرعی دیگری را بدون رضایت او از او بگیرد و در فرض معامله مبلغ با توافق طرفین تعیین می‌شود و چنانچه به زور بگیرند، آن زمین غصبی است و نماز در آن اشکال دارد و هرگاه ضرورتی ایجاب کند که ملکی را برای مصلحت مسلمین از صاحبش بگیرند،

۱. امام خمینی رحمته الله علیه، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۵۴۷، مسئله ۲۵۵۶.

باید با او توافق کنند یا لاقبل قیمت عادلانه روز را بپردازند و اگر در مالکیت ملك اختلافی هست، باید به محاکم صالحه مراجعه شود.^۱

استفتای دوم: کسی که در ملك دیگری به طور غصب زراعت کرده، آیا مالك حق دارد قبل از برداشت زرع از او جلوگیری کند، یا باید صبر کند پس از برداشت محصول از غاصب خلع ید نماید؟

جواب: حق دارد.^۲

۳. چوپان، ضامن گوسفندان تلف شده نیست، مگر آن که کوتاهی کرده باشد؛ مانند آن که گوسفندان را در غیر مرتع تعیین شده بچراند، یا بیش از حد متعارف آنها را بزند. اگر گوسفندان به زراعت کسی خسارت وارد کنند، چوپان ضامن است، نه مالك.^۳

احتکار

«احتکار» آن است که کالایی که شدیداً مورد نیاز مردم است به انگیزه گران تر شدن از دسترس خریداران دور نگه

۱. آیت الله مکارم شیرازی، استفتائات جدید، ج ۳، ص ۱۵۰، سوال ۶۰۵.

۲. امام خمینی علیه السلام، استفتائات، ج ۲، ص ۵۶۲، سوال ۹۷.

۳. سید محمود هاشمی شاهرودی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام؛

ج ۳، ص ۱۸۶.

داشته شود؛ به طوری که مردم به واسطه این کار در سختی قرار گیرند. این عمل در سخنان پیشوایان دین علیهم السلام مورد تویخ شدید قرار گرفته و کسی که مرتکب این عمل می شود ملعون، خطاکار، خائن و در حد آدمکش به حساب آمده است.

موارد احتکار

بر اساس قول مشهور، احتکار تنها در گندم، جو، خرما، کشمش و روغن ثابت است. ثبوت آن در روغن زیتون و نمک اختلافی است؛ هر چند بسیاری از فقیهان، احتکار را در روغن زیتون ثابت دانسته اند. شکی نیست که احتکار اگر به قصد اضرار به مسلمانان صورت گیرد و یا موجب اختلال در نظام زندگی اجتماعی آنان شود، حرام است. البته نه به عنوان احتکار، بلکه به عنوان ثانوی که همان حرمت اضرار به مسلمانان یا حرمت ایجاد اختلال در نظام زندگی آنان است. از این جهت، در حرمت بین موارد ذکر شده و غیر آن فرقی نیست و هر نوع حبس کردن مواد غذایی و غیر غذایی را از چیزهایی که در زندگی به آن احتیاج است، می تواند شامل شود.^۱

۱. جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، فرهنگ
 فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۱، ص ۲۶۸.

شرایط احتکار

۱. انبار کردن مواد غذایی؛
 ۲. احتیاج داشتن مردم مسلمان به آن؛
 ۳. نبودن شخص دیگری که آن آذوقه را به اندازه کافی در اختیار مردم بگذارد؛
 ۴. انجام دادن این کار به انگیزه بالا رفتن قیمت کالا.^۱
- استفتای نخست: احتکار چه چیزهایی از نظر شرعی حرام است؟ آیا تعزیر مالی محکومان به نظر جناب عالی جایز است؟
- جواب: حرمت احتکار بر اساس آنچه در روایات آمده و نظر مشهور همان است؛ فقط در غلات چهارگانه و در روغن حیوانی و روغن نباتی است که طبقات مختلف جامعه به آن نیاز دارند؛ ولی حکومت اسلامی هنگامی که مصلحت عمومی اقتضا کند، حق دارد از احتکار سایر احتیاجات مردم هم جلوگیری کند و اجرای تعزیر مالی بر محکوم در صورتی که حاکم صلاح بداند، اشکال ندارد.^۲
- استفتای دوم: آیا کسی محصول (مانند گندم و جو) خود را به جهت افزایش قیمت در سیلونگهداری کند، احتکار

۱. نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج ۱، ص ۷۶.

۲. آیت الله خامنه ای، استفتائات، سوال ۱۴۶۸.

محسوب می شود؟

جواب: انبار کردن کالاهای ضروری و مورد نیاز مردم، به قصد آن که بتواند با قیمت بالاتر به فروش برساند، مشروط بر این که به اندازه کافی آن کالا در بازار وجود نداشته باشد؛ احتکار محسوب می شود.^۱

مغارسه

«مغارسه» این است که کسی زمین خود را برای درختکاری به کسی دیگر بدهد و قرار بگذارد که درخت های کاشته شده، میان آنان تقسیم شود.^۲

به عقیده برخی از فقهای امامیه مغارسه در شرع مقدّس اسلام، باطل است.

امام خمینی علیه السلام در باب مغارسه می نویسد:

اگر زمینی را به دیگری واگذار کند که در آن درخت بکارد و آنچه عمل می آید مال هر دو باشد، معامله باطل است. پس اگر درخت ها مال صاحب زمین بوده، بعد از تربیت هم مال اوست و باید مزد کسی که آنها را تربیت کرده، بدهد و اگر مال کسی بوده که آنها را تربیت کرده است، بعد از تربیت هم مال اوست و می تواند آنها را بکند؛ ولی باید گودال هایی را که به

۱. آیت الله مکارم شیرازی، سوال اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۵۲۴۰۰۵۱.

۲. نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج ۱، ص ۴۷.

واسطه کندن درخت‌ها پیدا شده، پر کند و اجاره زمین را از روزی که درخت‌ها را کاشته به صاحب زمین بدهد و مالک هم می‌تواند او را مجبور نماید که درخت‌ها را بکند و اگر به واسطه کندن درخت عیبی در آن پیدا شود، باید تفاوت قیمت آن را به صاحب درخت بدهد و نمی‌تواند او را مجبور کند که با اجاره یا بدون اجاره، درخت را در زمین باقی بگذارد.^۱

شهید اول در لمعه، بعد از بیان بطلان این عقد، چنین می‌فرماید:

مغارسه باطل است، به دلیل این که در آن ضرر و زیان است و برخلاف زرع در مزارعه، درخت ریشه‌دار است و برای میوه دادن به زمان طولانی نیاز است. به این جهت، از نظر تعیین اجل، تقسیم و شرایط دیگر دچار مشکل می‌شود.^۲

به عقیده برخی از فقها، مغارسه معامله‌ای صحیح است. حضرت آیت الله سیستانی در این زمینه می‌نویسد: مُغارسه آن است که زمینی را به دیگری واگذار کند که در آن درخت بکارد و آنچه عمل می‌آید، مال هر دو باشد؛ و این معامله صحیح است. هر چند احتیاط در

۱. امام خمینی رحمته الله علیه، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۷۳، مسئله ۲۲۵۱.

۲. شهید اول، محمد بن مکی، اللمة الدمشقیة فی فقه الامامیه، ص ۱۵۴.

ترك آن است؛ ولی برای رسیدن به نتیجه آن، می‌توان معامله‌ای انجام داد که بی‌اشکال صحیح است؛ مثلاً دو طرف به این نحو با هم صلح و سازش کنند، یا این‌که در نهال‌ها با هم شریک شوند؛ سپس باغبان، خود را به مالک زمین برای کاشتن و تربیت و آبیاری سهم او در مدّت زمانی معین به نصف منافع زمین در آن مدّت اجاره دهد.^۱

اجاره

«اجاره» عبارت است از قراردادی که طی آن منافع مال یا کار کسی در برابر اجرت معین به دیگری واگذار می‌شود.^۲ در این جا به برخی از مسائل شرعی اجاره زمین کشاورزی اشاره می‌شود:

۱. اجاره زمین برای زراعت و کشاورزی در صورتی که آبرسانی به آن ممکن نباشد، صحیح نیست؛ زیرا استیفای منفعت مقصود از زمین مورد اجاره - زراعت - بدون آبیاری ممکن نیست.^۳

۲. اگر زمینی را برای زراعت اجاره دهد و مال الاجاره را

۱. آیت الله سیستانی، توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۳۷۳، مسئله ۲۲۵۱.

۲. نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، ج ۱، ص ۸۱.

۳. موسسه دائرة المعارف فقه اسلامی، فقه اهل بیت (علیهم‌السلام)، ج ۶۳، ص ۴۰۹.

حاصل همان زمین، یا زمین دیگر که فعلاً موجود نیست، قرار دهد، و یا این که کلی در ذمه قرار دهد، مشروط به آن که از حاصل همان زمین پرداخت شود، اجاره صحیح نیست، و اگر حاصل زمین بالفعل موجود باشد، مانعی ندارد.^۱

احیای موات

به زمینی که بر اثر بی‌آبی یا آب گرفتگی یا نزار بودن و یا موانعی دیگر، آماده بهره‌برداری نیست، «موات» و به عملیات برطرف کردن موانع و آماده‌سازی آن برای بهره‌برداری، «احیا» گفته می‌شود.^۲

۱. احیای زمین‌های موات

زمین یا از زمین‌هایی است که هنگام پیروزی مسلمانان، با قهر و غلبه بر کفار، آباد بوده؛ یا از زمین‌های موات بوده است. در صورت دوم، موات بودن زمین یا اصلی است؛ یعنی در گذشته نیز آباد نبوده و یا آباد بودنش معلوم نیست، و یا عارضی است؛ یعنی پیشینه آبادی دارد.

۱. آیت الله سیستانی، توضیح المسائل، مسئله ۲۲۰۴.

۲. سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (علیهم‌السلام)، ج ۱،

۲. احیای نهرها و چاهها

کسی که نهر (جدول و جوی آب) یا چاهی احداث کند، با حصول شرایط، مالک آن می شود؛ لیکن در این که آب موجود در آن دورا نیز مالک می شود یا تنها حق اولویت استفاده از آن را پیدا می کند، اختلاف است. قول مشهور، حصول ملکیت برای احیا کننده است.

احیای نهر به کندن آن در زمین مباح و وصل کردن به منبع آب؛ به حدی که به آسانی آب در آن جریان یابد محقق می شود؛ و احیای چاه به حفر و آماده کردن آن برای گرد آمدن آب در آن؛ هر چند در وضعیت فعلی آب نداشته باشد.^۱

شرایط احیا

۱. در تصرف مسلمانی نباشد؛
۲. حریم جای آبادی، مانند باغ، خانه و راه نباشد؛
۳. جزء مشاعرو مکان هایی که در شرع برای عبادت قرار داده شده است، مانند سرزمین های عرفات، منا، و مشعر نباشد؛
۴. از زمین های واگذار شده از سوی رسول خدا ﷺ یا

۱. همان، ص ۲۸۸.

امام علیه السلام به افراد، نباشد؛

۵. تحجیر شده (سنگ چینی و مانند آن) توسط دیگری نباشد؛

۶. پیامبر یا امام، آن را برای خود یا دیگری قرق قرار نداده باشد؛

۷. اسلام (در این که اسلام، شرط تملک احیا کننده است و کافر به احیا، مالک نمی شود، یا این که کافر در صورت اذن امام به تملک از طریق احیا، مالک می شود یا نه؛ اختلاف است)؛

۸. نیت تملک (در این که نیت تملک به احیا، در حصول ملکیت شرط است یا نفس احیا موجب حصول ملکیت می شود؛ اختلاف است)؛

۹. مباشرت (در این که شرط تملک به احیا، اقدام خود شخص به عمل احیا است، یا اگر احیا توسط وکیل یا اجیر و یا نایب انجام شود نیز تملک حاصل می شود؛ اختلاف است. برخی در صورت دوم، بین اجیر و نایب و وکیل تفصیل داده اند؛ به این معنی که اگر اجیر زمینی را احیا کند، تملک برای مؤجر حاصل می گردد).^۱

استفتا: بعد از چندین سال زحمت، آبی از چاه برای

زراعت بیرون آورده‌ام؛ آیا این آب جزء انفال است یا متعلق به خودم؛ و آیا می‌توانم وقف کنم؟

جواب: با فرض این‌که محل چاه از اراضی موات بوده و به قصد تملك حيازت کرده و حفر چاه کرده‌اید، آن چاه متعلق به شما است و وقف آن مانع ندارد.^۱

طبق ماده ۱۴۳ قانون مدنی: «هرکس از اراضی موات و مباحه قسمتی را به قصد تملك احیا کند، مالك آن قسمت می‌شود»؛ ولی نباید احیاکننده در تصرفات خود موجب اضرار به حق صاحب حریم شود. در نتیجه احیای اراضی مزبور دو حق با یکدیگر جمع می‌شود: یکی حق مالکیت احیاکننده و دیگری حق حریم صاحب قنات و چاه آب. چنان‌که گذشت کندن قنات و ایجاد حریم در اراضی موات می‌نماید، نه در اراضی که قبلاً تملك شده است؛ زیرا پس از تملك هیچ حقی بر آن برقرار نمی‌گردد، مگر آن‌که به وسیله مالك، آن حق به دیگری داده شود. این است که هرگاه کسی در املاك شهری که غیر موات است چاهی برای آب خوردن یا زراعت بکند، هیچ‌گونه حق حریمی در املاك مجاور ایجاد نخواهد شد و همسایه نیز می‌تواند در

۱. آیت الله محمد فاضل لنکرانی، جامع المسائل (فارسی - فاضل)، ج ۱، ص ۳۶۷، سؤال ۱۳۹۷.

ملك خود چاه آب خوردن یا زراعت بکند، اگر چه فاصله بسیار کمی با چاه دیگر داشته باشد و از منبعی که چاه اول به وسیله مجاری زیرزمینی آب می‌گیرد، چاه دوم نیز آب بگیرد و موجب تقلیل آب چاه اول بشود.^۱

بیع مزابنه

«بیع مزابنه» در اصطلاح عبارت است از فروختن میوه موجود بر درخت خرما در برابر خرما.

تعریف مزابنه به آنچه در شناسه آمده، مشهور میان فقها است؛ لیکن برخی آن را به فروختن خرمای موجود بر درخت در برابر خرمای همان درخت تعریف کرده‌اند.^۲

امام خمینی رحمته‌الله علیه در حکم معامله مزابنه می‌فرماید:

ولی فروختن خرمای، روی درخت به خرما جایز نیست؛ چه از خرمای همان درخت باشد یا از خرمای دیگری که بر درخت است و یا در زمین قرار گرفته است و این معامله «مزابنه» نامیده می‌شود و احتیاط آن است که میوه درخت‌های دیگر - غیر درخت خرما - به خرما ملحق شود.^۳

۱. امامی، سید حسن، حقوق مدنی، ج ۱، ص ۱۲۳.

۲. سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم‌السلام، ج ۲، ص ۱۹۸.

۳. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ص ۴۹۹.

شراکت

استفتا: دو نفر زمینی را خریده‌اند و به مدت بیست سال است که به طور مشترك در آن زراعت می‌کنند؛ در حال حاضر یکی از آنان به فروش سهم خود به دیگران اقدام نموده است؛ آیا او چنین حقی را دارد یا آن که فقط شریک او حق خریدن آن را دارد؟ و آیا در صورتی که از فروش زمین به شریکش خودداری کند، شریک او حق اعتراض دارد؟

جواب: شریک حق ندارد شریک دیگر خود را به فروش سهم خود به او وادار نماید و در صورتی که آن را به دیگری هم بفروشد حق اعتراض ندارد؛ ولی بعد از انجام معامله بیع، در صورتی که همه شرایط حق شفعه در آن مورد وجود داشته باشد، می‌تواند اخذ به شفعه نماید.^۱

تدلیس در محصولات کشاورزی

استفتا: کالاهای کشاورزی برای فروش تدلیس می‌شود. این تذکر لازم است که بازار خواهان تدلیس کالا است و اگر تدلیس نکنیم جنس فروخته نمی‌شود. فروش آنها به صورتی که ذکر شد، چه حکمی دارد؟

جواب: اگر خریدار نداند، خیار فسخ دارد و اگر مشتری نتواند

۱. امام خمینی، توضیح المسائل، ج ۲، ص ۲۹۴.

تشخیص بدهد؛ فروشنده کار حرامی انجام داده است.^۱

ارث زمین های کشاورزی

استفتا: آیا اولاد اناث از زمین های مزروعی از قبیل قطعات و باغات و زمین های کشاورزی ارث می برند یا خیر؟
جواب: دخترها از زمین خانه و باغ و ملک مزروعی ارث می برند.^۲

• حکم ارث زوجه از زمین های کشاورزی

زن از تمام اموال منقول شوهر ارث می برد؛ ولی از زمین و قیمت آن ارث نمی برد؛ خواه زمین خانه باشد یا باغ، یا زمین زراعتی و مانند آن و نیز از خود هوایی ساختمان ارث نمی برد، مثل بنا و درخت؛ اما باید هوایی را قیمت کنند و از قیمت آن سهم ارث او را بدهند.^۳

شغل خرید و فروش گندم و جو

به عقیده فقهای اسلام، شغل خرید و فروش گندم و جو و مانند این ها، جزء مشاغل مکروه به حساب می آید.^۴

۱. آیت الله شیخ جواد تبریزی، استفتائات جدید، ج ۲، ص ۲۶۶، سوال ۱۱۵۲.
 ۲. آیت الله گلپایگانی، مجمع المسائل، ج ۳، ص ۱۸۶، سوال ۴۶.
 ۳. آیت الله مکارم شیرازی، توضیح المسائل مراجع، مسئله ۲۷۷۱.
 ۴. آیت الله سیستانی، توضیح المسائل، مسئله ۲۰۶۲.

فصل هفتم

درختکاری و نهال کاری

از جمله نعمت‌های خداوند که در قرآن کریم بسیار بر آن تأکید شده است، «درخت» است. درخت از گرانبهارترین آفریده‌های خداوند برای انسان است و به دلیل نقش حیاتی که در زندگی تمامی موجودات زنده به خصوص انسان‌ها دارا است؛ در اسلام مورد توجه خاص قرار گرفته است. درخت نماد آبادانی و شاخص سبزی و خرمی و مظهر زندگی و باعث تلطیف هوا و موجب آسایش و رفاه انسان، و صفا و پاکی طبیعت می‌باشد. به همین دلیل یکی از مواهب و نعمت‌های خداوند در آخرت و یکی از ویژگی‌های بهشت و رضوان حق تعالی که در آیات و روایات بارها به آن اشاره

شده است؛ درخت می باشد:

به کسانی که ایمان آورده، و کارهای شایسته انجام داده اند، بشارت ده که باغ‌هایی از بهشت برای آنهاست که نهرها از زیر درختانش جاری است. هر زمان که میوه‌ای از آن، به آنان داده شود، می‌گویند: این همان است که قبلاً به ما روزی داده شده بود. [ولی این‌ها چقدر از آنها بهتر و عالی تر است!] و میوه‌هایی که برای آنها آورده می‌شود، همه [از نظر خوبی و زیبایی] یکسانند و برای آنان همسرانی پاک و پاکیزه است و جاودانه در آن خواهند بود.^۱

• استفتا

آیا کاشت درخت، مستحب است؟

جواب: با توجه به روایات در این زمینه، این امر مستحب می باشد.^۲

فواید درختکاری

گیاهان و درختان، سهمی به سزا و نقشی بسیار مهم

۱. «وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنْتُمْ بِه مُتَشَابِهًا وَ لَهُمْ فِيهَا أَنْوَاعٌ مُطَهَّرَةٌ وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (بقره/۲۵).

۲. آیت الله مکارم شیرازی، استفتانات اینترنتی، کد رهگیری ۹۵۰۳۱۹۰۰۷۵.

در زندگی بشر دارند. تلطیف هوا، تعادل دمای محیط، محافظت از خاک و تأمین بخشی از مواد غذایی مورد نیاز انسان، اندکی از سودمندی های فراوان آنها است. اسلام مردمان را به تماشای گیاهان سرسبز و نگاه به مناظر جذاب آنها دعوت کرده است؛ چنان که در فرموده های معصومین علیهم السلام از تأثیر مثبت گیاهان بر جسم و جان آدمی روایاتی عنوان شده است.

امام صادق علیه السلام به مفضل می فرماید:

نگریستن به گل های رنگارنگ و درختان سرسبز و خرم، چنان لذتی به آدمی می بخشد که هیچ لذتی را با آن برابر نمی توان کرد.^۱

روایات و تجربه گویای آن هستند که هرگاه آدمی، به تماشای خرمی گیاهان و درختان سرسبز می نشیند، غرق در سرور و لذت می شود؛ روان وی آرام می گیرد و جاننش به تازگی و طراوت می گراید و تماشای آنها لذت بخش و شادی آفرین است.

محققین، درخت را از نظر تأثیر بر سلامت فردی اجتماعی و... دارای فواید بی شماری می دانند:

۱. «مَعَ مَا فِي النَّبَاتِ مِنَ التَّلَذُّذِ بِحُسْنِ مَنَظَرِهِ وَنَصَارَتِهِ الَّتِي لَا يُعَدُّ لَهَا شَيْءٌ مِنْ مَنَاطِرِ الْعَالَمِ وَمَلَاهِيهِ» (مفضل بن عمر، توحید مفضل، ص ۱۵۴).

۱. ایجاد سلامتی و آسایش

به گفته محققین، تأثیرات فیزیولوژیکی درختان بر محیط‌های شهری، بسیار حائز اهمیت می‌باشد. درختان در سلامتی و آسایش ساکنان شهرها سهم بزرگی دارند؛ زیرا با جذب گازهای سمی، از جمله گاز کربنیک و ساخت اکسیژن - که یکی از اساسی‌ترین نیازهای حیات انسان و حیوان است - باعث دوام حیات انسان و حیوان می‌شوند.^۱

۲. بهبود کیفیت آب و خاک و هوا

درختان موجب بازگشت آب به چرخه طبیعت شده و کیفیت خاک را بهبود می‌بخشند و قابلیت جذب مقادیر زیادی گرد و غبار را از اتمسفر دارا می‌باشند. درختان همیشه سبز، قادرند گرد و غبار و سایر آلودگی‌های موجود در هوا را بر روی سطح برگ خود جذب کنند. شست و شوی این مواد بر اثر بارندگی، به همراه خار و خاشاک و برگ درختان در فصل پاییز موجب افزایش حاصل خیزی خاک در دراز مدت می‌شود.^۲ طبق بررسی‌های دانشمندان، برخی درختان از خود موادی در هوا پخش می‌کنند که باعث از بین رفتن بسیاری از

۱. محمد خسروشاهی و شهاب‌الدین قوامی، هشدار، ص ۳۵.

۲. همان، ص ۳۶.

باکتری‌ها و قارچ‌های تک سلولی و برخی از حشرات مضرّ می‌شود.^۱

۳. استفاده از میوه درختان

افزون بر آنچه گفته شد، میوه بسیاری از درختان مورد استفاده انسان و حیوانات است؛ به طوری که می‌تواند بر سلامت تغذیه انسان و تأمین ویتامین‌های مورد نیاز آدمی تأثیر به‌سزایی داشته باشد.

درخت دارای محصول

گرچه درخت سبزه خودی خود دارای فواید بسیار می‌باشد؛ بزرگان دین برکاشت درخت دارای محصول تاکید بیشتری نموده‌اند. در اکثر آیات و روایات نیز از درختانی سخن به میان آمده است که دارای میوه می‌باشند؛ چنان که در قرآن از درختان انار، خرما^۲، انگور^۳ و... سخن به میان آمده است.

۱. همان، ص ۳۸.

۲. «فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ»؛ در آنها میوه‌های فراوان و درخت خرما و انار است (رحمن/ ۶۸).

۳. «وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ»؛ و در آن باغ‌هایی از نخل‌ها و انگورها قرار دادیم و چشمه‌هایی از آن جاری ساختیم (یس/ ۳۴).

رسول خدا ﷺ می فرماید:

هر کس درختی بنشانند و به ثمر بنشینند، خدا به اندازه‌ای که میوه از آن فراهم آید به او پاداش می‌دهد.^۱

نقل است که روزی انوشیروان از روستایی عبور می‌کرد. پیرمردی را دید که نهال گردو می‌نشانند. انوشیروان گفت: ای پیرزمانه! درخت نشانندن تو گذشته؛ زیرا تو پیرمرد ناتوانی و درخت گردو دیربار می‌دهد.

پیرمرد گفت: کسانی که پیش از ما بودند، درخت نشانند، ما خوردیم؛ ما هم می‌نشانیم، بعد از ما می‌خورند: به یک عمر در کشتزار جهان نخوردیم جز کشته دیگران کنونم مکافات را کار بند بکاریم تا دیگران برخوردارند

انوشیروان، او را آفرین گفت و کیسه‌ای زربه او داد. پیرمرد گفت: دیگران درخت می‌نشانند و چند سالی زحمت می‌کشند تا درختشان به بار بنشیند و حاصل بدهد، درخت من چه زود به بار نشست و حاصل داد! انوشیروان که از این جمله خوشش آمده بود کیسه زر دیگری به او داد و از آن جا

۱. «مَنْ غَرَسَ غَرْسًا فَأَثْمَرَأَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الثَّمَرَةِ» (محدث نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۳، ص ۴۶۰).

گذر کرد. پیرمرد گفت: برای هر درخت در هر سال یک مرتبه میوه است و من از درخت خود در یک ساعت، دو مرتبه بهره بردم و میوه چیدم.^۱

شیوه نهال کاری

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

برادرم، عیسی از شهری می گذشت؛ در حالی که میوه های باغ آنها آفت زده شده بود. مردم آن دیار نزد او شکوه بردند. او فرمود: آفت زدایی این ها به دست خودتان انجام می گیرد که نمی دانید. شما هنگام درخت کاری نخست پای نهال خاک می ریزید؛ در حالی که باید ابتدا آب بر ریشه های نهال بریزید سپس خاک بریزید تا کرم زده نشوند. پس آنان نهال کاری را به این سبک آغاز کردند و آفت زدایی شد.^۲

احکام قطع درختان

در منابع روایی اسلام، از قطع درختان به شدت منع شده است. اهمیت این مسئله به حدی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره به رزمندگان اسلام سفارش می نمود که در صورت پیروزی بر دشمن نکاتی را مورد نظر قرار دهند که

۱. برگرفته از دیوان حزین لاهیجی، مقدمه و تصحیح بیژن ترقی، ص ۵۶۳.

۲. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیات، ص ۵۵.

یکی از آنها پرهیز از قطع درختان بود. امام علی عَلَيْهِ السَّلَامُ نقل می‌فرماید:

هنگامی که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ گروهی را به جهاد می‌فرستاد، به آنان چنین رهنمود می‌داد: با نام خدا حرکت کنید ... مبادا به کشتن زنان، پیران و کودکان مبادرت نمایید. نیز از قطع درختان پرهیزید، مگر درختی مانع جنگ یا مانع بین شما و مشرکین باشد.^۱ این‌که آن بزرگوار پس از سفارش بر رعایت کودکان، زنان، و پیران، بر حفظ درختان و عدم قطع آنها در حین جنگ تاکید می‌فرماید؛ حکایت از اهمیت وجود درخت از دیدگاه اسلام است.

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ می‌فرماید:

درختان مثمر را قطع نکنید؛ چرا که خداوند عذاب را بر شما فرو خواهد فرستاد!^۲

۱. «انطلقوا بسم الله... لا تقتلوا وليدا طفلا ولا امرأة ولا شيئا كبيرا، ولا تغورن عينا ولا تعقرن شجرا الا شجر يمنعكم قتالا أو يحجز بينكم وبين المشركين» (متقی هندی، علاء‌الدین علی بن حسام، کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، ج ۴، ص ۴۷۸، ش ۱۱۴۲۵).

۲. «لَا تَقْطَعُوا الشَّجَرَ فَإِنَّ اللَّهَ عَلَيْكُمْ الْعَذَابَ صَبًّا» (شیخ کلینی، کافی، ج ۱۰، ص ۳۸۲).

• استفتا

استفتای نخست: آیا سوزاندن و قطع درختی که دارای جان و حیات است، موجب ضمان و گناه است؟

جواب: در صورتی که متعلق به دیگران باشد، ضمان دارد؛ در غیر این صورت، نوعی انحراف و کار حرامی است.^۱
استفتای دوم: آیا کاشتن درخت و گیاه در منزل یا مکان های عمومی دارای ثواب خاصی است؟

جواب: به طور کلی درخت کاشتن از نظر اسلام ثواب دارد. کاشتن گیاه هم به این معنا که یا فضا را سبز می کند یا هوا را تصفیه می کند یا گیاهانی است که ثمر می دهد؛ آن هم خوب است.

اما احکام ثانویه ای نیز هست که باید مراعات شود. آیا در هر جایی خوب است درخت بکاریم؟ اگر مکان عمومی بود، یا منزل خودمان بود، چگونه است؟ بنابراین، درست است که اصل درختکاری و کاشتن گیاه خوب است؛ اما حکم ثانویه هم در این جا مطرح است. اولاً باید در ملک خودمان باشد. در جاهای عمومی بدون اجازه نمی شود درخت کاشت. در ملک دیگران هم مجاز نیستیم که

۱. آیت الله مکارم شیرازی، اسنفتائات، پایگاه اطلاع رسانی // <http://makarem.ir>

درخت بکاریم؛ حتی ممکن است نوعی از درخت کاشتن در ملک شخصی هم اشکال داشته باشد؛ مثلاً فردی باغچه‌ای درست کرده؛ اما چون درست نساخته، این باغچه به ساختمان همسایه نم می‌دهد. این کار آزار به همسایه است. او نمی‌تواند به بهانه این که گفته‌اند درختکاری کنید تا هوا تصفیه شود، فضا سبز شود، شهر سرسبز باشد، به همسایه اش آزار برساند.^۱

استفتای سوم: ما در شمال کشور باغی داریم که در آن درختانی را می‌کاریم و پس از مدتی آنها را قطع کرده و چوب آنها را می‌فروشیم؛ آیا این کار جایز است؟

جواب: اولاً: در روایات داریم که اگر درختی را قطع کردید، به جای آن درخت دیگری بکارید. از منظر دین بنا بر این است که فضا و طبیعت باید با طراوت و سرسبز باشد. ثانیاً: قطع کردن درختانی که صرفاً از چوب آنها استفاده می‌شود؛ اگر درختان ملک شخصی خودمان باشد، یا اگر متعلق به دیگران است، با اجازه مالک باشد و همچنین منع قانونی هم برای این کار نباشد اشکال ندارد.

اما ممکن است باغی متعلق به یک شخص هم باشد؛

۱. آیت الله خامنه‌ای، احکام محیط زیست، مسئله ۱۳، پایگاه اطلاع رسانی

ولی قانون به طور کلی قطع درختان را ممنوع بکند؛ چرا که وجود آن درختان باعث سلامت هوای شهر می شود. بنابراین، اگر قانونی هست که بریدن درختان باغ ها قرار گرفته در داخل شهر را ممنوع کرده باشد؛ حتی اگر درختان این باغ درختان میوه هم نباشند، باید قانون مراعات شود و نباید تخلف کرد.^۱

استفتای چهارم: شکستن شاخه درختان چه حکمی دارد؟

بی جهت نباید شاخه درختان را شکست. اگر این درخت متعلق به مردم یا مثلاً اموال بیت المال است؛ این کار حرام است. اگر هم باغ شخصی ما است، گاهی اوقات شکستن یک شاخه درخت، اسراف یا از بین بردن بی جهت اموال است.

اما یک وقت است که شما درخت را هرس می کنید که آن هم کار اهل فن است برای این که درخت میوه بیشتری دهد؛ این اشکال ندارد.^۲

۱. همان، مسئله ۱۴.

۲. همان، مسئله ۱۶.

کراهت فروش باغ

فروش ملك، مانند زمین و خانه و باغ و آب، مکروه است؛ مگر این که ملك دیگری با آن پول بخرد.^۱
در این زمینه روایات متعددی وجود دارد که به چند مورد اشاره می شود:

۱. امام موسی کاظم علیه السلام فرمود:

پولی که از فروش باغ و زمین کشاورزی به دست می آید، از بین می رود؛ مگر آن که با پول آن باغ و زمین کشاورزی دیگری خریداری شود.^۲

۲. امام صادق علیه السلام فرمود:

شخصی که باغ و زمین کشاورزی می خرد، سود می برد و شخصی که آن را می فروشد، زیان می کند و مالش بی برکت می شود.^۳

۳. امام باقر علیه السلام فرمود:

در تورات نوشته شده است: شخصی که زمین و یا

۱. آیت الله شیخ جواد تبریزی، توضیح المسائل مراجع، مسئله ۲۰۸۲.

۲. «ثَمَنُ الْعَقَارِ مَمْحُوقٌ إِلَّا أَنْ يُجْعَلَ فِي عَقَارٍ مِثْلَهُ» (شیخ کلینی، الکافی، ج ۹، ص ۵۷۶).

۳. «مُشْتَرِي الْعُقْدَةِ مَرْزُوقٌ، وَبَائِعُهَا مَمْحُوقٌ» (همان، ص ۵۷۵).

آبی را می فروشد؛ اما به جای آن زمین و آب دیگری
نمی خرد؛ پولی را که به دست آورده است، از دست
می دهد.^۱

۱. «مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ أَنَّهُ مَنْ بَاعَ أَرْضاً أَوْ مَاءً، وَلَمْ يَصْعَهُ فِي أَرْضٍ وَمَاءٍ،
ذَهَبَ تَمَنُّهُ مَحَقًّا» (همان، ج ۹، ص ۵۷۵).

فصل هشتم

موانع و مشکلات کشاورزی

۱. خشکسالی

یکی از بزرگ‌ترین مشکلات کشاورزی، خشکسالی^۱ است.

در فصل سوم کتاب در این زمینه به طور تفصیل مطالب مربوط تشریح شد.

۱. «خشکسالی» عبارت است از وضع و حالت خشکسال بودن که بر اثر نباریدن باران یا کاهش بارش از زمین چیزی نروید، در نتیجه کم یابی و یا نایابی غلات و در نهایت قحطی و یا گرانی پیش آید (موسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، فرهنگ فقه فارسی، ج ۳، ص ۴۵۹).

۲. کوچک بودن اراضی زراعی

یکی از چالش‌های بزرگ کشاورزی در ایران که مانع تغییر روش کشاورزی و مدیریت صحیح آن برای رسیدن به استانداردهای کمی و کیفی جهانی می‌باشد؛ پراکندگی و کوچک شدن اراضی کشاورزی است.

۸۶ درصد تولیدکنندگان بخش کشاورزی را در ایران خرده مالکان تشکیل می‌دهند و در چهل سال گذشته، تعداد واحدهای تولیدی کشاورزی به بیش از دو برابر رسیده و اندازه زمین‌های آنها به یک سوم کاهش یافته است.

کوچک شدن اراضی کشاورزی پیامد منفی اقتصادی و سیاسی زیادی به دنبال دارد که از جمله آنها نبود امکان مدیریت و برنامه ریزی درست برای کاهش مصرف آب و انرژی و استفاده بهینه از خاک، نیروی انسانی و ماشین آلات است که نهایتاً به افزایش هزینه تولید و جلوگیری از تولید محصول با کیفیت مطلوب و استاندارد منجر می‌گردد.

امام خمینی علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند:

کشاورزی ما که تولیدش حتی تا ۲۳ سال پیش، اضافه بر احتیاجات داخلی مان بود و ما صادرکننده این مازاد بودیم، فعلاً از میان رفته است. مطابق ارقامی که نخست وزیر شاه در دو سال پیش به دست

داده است، ایران ۹۳ درصد از مواد غذایی مصرفی خود را وارد می‌کند و این است نتیجه به اصطلاح اصلاحات ارضی شاه!

اگر اراضی به همین صورت و پشت سرهم بر اساس قانون ارث تقسیم شود، اراضی عملاً به عنوان یک واحد اقتصادی توجیه اقتصادی نخواهد داشت و زمینه را برای کاهش تولید فراهم می‌کند که علاوه بر آن امنیت غذایی کشور نیز تهدید خواهد شد.

۳. بالا بودن هزینه تولید

از جمله مشکلات اساسی در کشاورزی، بالا بودن هزینه تولید است. برای رفع این مشکل باید با دادن تسهیلات و ایجاد مشوق‌هایی کشاورزان زحمتکش را به سمت تولید مکانیزه محصولات سوق داد. برای مثال با دادن وام کم بهره کشاورزان را جهت تغییر سیستم آبیاری از سنتی به آبیاری قطره‌ای و بارانی هدایت نمود تا ضمن کاهش هزینه و افزایش محصول، در مصرف آب صرفه جویی لازم صورت پذیرد. همچنین لازم است لوازم مورد نیاز کشاورزان بدون واسطه در اختیار آنها قرار گرفته تا مقداری از هزینه آنها کاهش یابد.

۱. امام خمینی، صحیفه نور، ج ۲، ص ۴۴.

۴. پایین بودن قیمت محصولات کشاورزی

یکی از بزرگ‌ترین مشکلات کشاورزی و کشاورزان، پایین بودن قیمت محصولات هنگام برداشت است. طی چند سال اخیر بارها دیده یا شنیده‌ایم که چند محصول خاص کشاورزی به دلیل پایین بودن قیمت پیشنهادی خریداران و یا هجمه عرضه کشاورزان و یا دلایل دیگر، حتی صرفه برداشت ندارند و کشاورز برای جلوگیری از زیان بیشتر به استحصال محصول خود نیز حاضر نیست و حجم عظیمی از چند محصول کشاورزی در زمین‌ها فاسد می‌شود و از بین می‌رود؛ اما همان محصول در چند ماه بعد به شدت اسیر تورم فزاینده شده و قیمت‌های چند برابری به خود می‌بیند. به راستی چالش اصلی این موضوع کجاست که تاکنون اقتصاد ما بارها از این سوراخ گزیده شده و دولت و بخش خصوصی نتوانسته راه حلی برای آن پیدا کند. البته این قضیه به ایران محدود نیست و حتی در متون اقتصادی به آن پرداخته شده و در علم اقتصاد به این قضیه، قضیه «تقاضای تار عنکبوتی» اطلاق می‌شود. مدل تقاضای تار عنکبوتی بیشتر در آن نوع محصولات کشاورزی دیده می‌شود که شرایط کشت مشابه دارند و به نوعی در

کشت، جایگزین یک دیگر هستند.

به نظر می‌رسد سیب زمینی و پیاز بهترین مثال در این حالت باشند. این مدل به گونه‌ای است که به دلیل پایین بودن اطلاع کشاورزان از بازار، قیمت فعلی محصول در سال جاری، میزان کشت در سال بعد را تعیین می‌کند؛ مثلاً در سالی که قیمت پیاز به دلیل بالا بودن عرضه رو به افول گذاشته، محصول جایگزین، یعنی سیب زمینی کشت می‌شود و به این دلیل که اغلب کشاورزان در این سال سیب زمینی کشت کردند، قیمت سیب زمینی در سال بعد کاهش می‌یابد و این دور و تسلسل‌ها، سال‌ها ادامه پیدا می‌کند. پیاز در سال ۱۳۹۴ هجری شمسی به همین سرنوشت دچار شد و در موقع برداشت قیمت سر مزرعه به ۷۰ تومان هم رسید که در نتیجه آن، اغلب کشاورزان محصول خود را برداشت نکردند و تنها پس از گذشت چند ماه به دلیل کاهش عرضه، قیمت پیاز به بالای ۱۰۰۰ تومان نیز رسیده است. کارشناسان اقتصادی عقیده دارند حل این قضیه نیز راهکارهای زیادی خواهد داشت که در ادامه به بررسی چند راهکار مهم جلوگیری از آن می‌پردازیم:

راهکارها و پیشنهادهای

۱. اطلاع رسانی شفاف در بازار

اولین اقدامی که دولت می‌تواند برای کاهش اثرعنکبوتی در اقتصاد کشاورزی انجام دهد، آموزش کشاورزان و ارائه اطلاعات شفاف به آنان است. به طور مثال، دولت در مراکز جهاد کشاورزی امکاناتی را مهیا سازد تا کشاورزان بتوانند با مراجعه به آن، از بازار محصولات کشاورزی آگاهی کسب کنند تا در دوره‌های بعدی به کشت محصولات پیروزند که تقاضای بیشتر و یا عرضه کم‌تر دارد و همچنین دولت با ارائه پیشنهاد، میزان تولید محصولات خاص کشاورزی را در کشور تعدیل کند.

۲. استفاده از صنایع تبدیلی

ایجاد «صنایع تبدیلی» محصولات کشاورزی به مواد قابل نگهداری نیز می‌تواند عامل بازدارنده نوسانات شدید قیمتی در بازار این محصولات باشد. این صنایع باید در کنار قطب‌های کشاورزی هر محصول احداث شود تا با کمترین هزینه حمل و همچنین کوتاه کردن حلقه‌های توزیع، بیشترین سود را عاید کشاورز کند و از طرفی با ایجاد گردش مالی در منطقه باعث اشتغال نیز بگردد. البته قبل از احداث این صنایع دولت می‌باید برای هر محصول، با توجه

به شرایط مناطق، قطب کشاورزی ایجاد کند و به نوعی هر منطقه را تک محصولی کند تا با ایجاد صرفه به مقیاس، قیمت تمام شده هر محصول کاهش پیدا کند.^۱

آفات محصولات کشاورزی

مشکلی که بسیاری از کشاورزان با آن مواجه هستند، وجود آفت‌هایی است که باعث از بین رفتن محصول کشاورزی می‌شوند. آفت کشاورزی حشرات و حیواناتی هستند که با حمله دسته جمعی و افزایش تعداد آنها به زمین کشاورزی باعث افت کیفیت و یا کمیت محصول کشاورزی می‌شوند.

استفاده از سموم و کودهای شیمیایی

یکی از بزرگ‌ترین موانع رشد، در کیفیت محصولات کشاورزی، استفاده از سموم و کودهای شیمیایی است. کودهای شیمیایی نهاده‌هایی هستند که برای جبران ضعف حاصلخیزی خاک و افزایش کمی و کیفی محصولات کشاورزی به کار می‌روند. تاریخچه اولین مصرف کودهای شیمیایی در کشور باره سال ۱۳۲۶ هجری

۱. مصطفی مصری پور، راهکارهایی برای جلوگیری از نوسانات شدید

محصولات کشاورزی، سایت econ.us.blogfa.com

شمسی برمی‌گردد که با اعتبارات سازمان برنامه، ۱۷۶ تن کود شیمیایی برای اولین بار به کشور وارد شده و مورد استفاده قرار گرفت. از آن تاریخ به بعد واردات مصرف کودهای شیمیایی فراز و نشیب‌های زیادی طی کرد. دریک دهه گذشته میزان مصرف کل کودهای شیمیایی در ایران از ۲/۴ میلیون تن در سال ۱۳۷۸، به ۳/۳ میلیون تن در سال ۱۳۸۷ افزایش یافته که حاکی از سیر تحول در تدارک و توزیع کودها است^۱.

مصرف غیر منطقی و بی رویه کودهای شیمیایی در مزرعه‌ها و باغ‌ها مهم‌ترین عامل شیوع سرطان معده در کشور محسوب می‌شود.

کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات، دو عامل اصلی شناخته شده در تخریب محیط زیست، آلوده کردن آب‌های آشامیدنی، رودخانه‌ها، سواحل دریاها و تولیدات کشاورزی و تهدید کننده حیات برخی از گیاهان و گل‌های وحشی و پرندگان و آبزیان و مضر سلامتی انسان است. از آثار منفی مصرف کودهای شیمیایی در کشاورزی، می‌توان

۱. مهتاب پورآتشی، ورود کودها و سموم شیمیایی به درون آب، علل عمده آلودگی آب‌ها در قرن حاضر، همایش ملی مباحث نوین در کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی ساوه.

به تغییر یافتن مزه و طعم، و درشت و بی قواره شدن میوه‌ها و سایر تولیدات کشاورزی و صیفی‌کاری‌ها اشاره کرد. براساس گزارش‌های سازمان بهداشت جهانی، سالانه صدها هزار سمپاش در سراسر جهان، بر اثر سمپاشی جان خود را از دست می‌دهند و یا آسیب جدی می‌بینند؛ در حالی که امکان استفاده از کودهای طبیعی و حیوانی که این پیامدهای منفی را ندارند؛ وجود دارد.

کشاورزی طبیعی

بهترین روش برای رشد در کیفیت محصولات کشاورزی، «کشاورزی طبیعی» می‌باشد. «کشاورزی طبیعی» (کشاورزی ارگانیک، زیستی یا آلی)، نوعی کشاورزی است که در تولید و فرآوری محصولات آن از کودهای شیمیایی، سموم، هورمون‌ها و دگرگونی‌ها و دستکاری‌های ژنتیکی استفاده نشود و همه مراحل تقویت زمین، کاشت و برداشت با استفاده از نهاده‌های طبیعی (همچون کود زیستی، کمپوست‌ها و حشرات سودمند) باشد.

در سیستم‌های تولید ارگانیک، از مصرف مواد

۱. دبیرسیاقی، منوچهر، در غرب چه می‌گذرد؟، ص ۱۴۸.

شیمیایی مصنوعی (مانند کودهای شیمیایی معدنی، آفت کش ها شیمیایی، هورمون ها، داروها و مواد افزودنی) در روند تولید جلوگیری شده و به جای آنها از جایگزین هایی مانند کودهای دامی، کمپوست ها و دیگر کودهای آلی، آفت کش های غیر شیمیایی مانند عصاره گیاهان، دشمنان طبیعی، و استراتژی های کنترل بیولوژیکی و نیز از روش های مدیریتی زراعی، فیزیکی و مکانیکی برای کنترل آفات، امراض و علف های هرز استفاده می شود. البته باید به این نکته توجه کرد که کشاورزی ارگانیک تنها به معنی عدم استفاده از کودها و آفت کش های شیمیایی در نظام های تولیدی نیست، بلکه در آنها رعایت استانداردهای بین المللی و ملی خاص تولیدات ارگانیک نیز ضروری می باشد. کشاورزی ارگانیک که از سال های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ به عنوان یک کشاورزی کاملاً خاص مطرح بوده و دارای روش های ویژه ای می باشد، در سال های اخیر تقریباً در تمام کشورهای جهان به طور گسترده و روزافزونی مورد توجه قرار گرفته است. آنچه در کشاورزی ارگانیک مطرح است، نگاهی جامع به مجموعه ای از کارکردها است که هدف از آنها تنها کسب محصول صرفاً اقتصادی نیست و عملکرد مفهومی فراتر از مفهوم رایج آن، به عنوان تنها بخشی از

کارکرد یک بوم نظام کشاورزی، را در برمی گیرد. کشاورزی ارگانیک در ایران با مشکلات و موانعی نیز روبه‌رو است. یکی از این موانع عدم حمایت از طرف دولت است. از جمله حمایت‌هایی که از طرف دولت می‌تواند صورت گیرد، پرداخت یارانه، تخصیص وام‌های بلندمدت، احداث مراکز تحقیقاتی به منظور پیشبرد کشاورزی ارگانیک و بازاریابی می‌باشد. مشکل دیگری که در این زمینه وجود دارد، این است که در ایران مراکزی جهت صدور گواهی برای محصولات ارگانیک تولید شده وجود ندارد. برای آن‌که این محصولات جای خود را در خانه‌های ایرانی پیدا کنند لازم است مصرف کننده از ارگانیک بودن محصول و رعایت استانداردهای لازم در آن، اطمینان کامل داشته باشد. بنابراین، صدور گواهی برای محصولات ارگانیک به منزله مهر تاییدی است برای اطمینان خاطر مصرف کننده. مسئله دیگر این است که هنوز در این زمینه تبلیغات کافی و فرهنگ سازی صورت نگرفته است. باید این فرهنگ در میان مردم نهادینه شود که هزینه بیش‌تری که آنها بابت خرید محصولات سالم‌تر می‌پردازند به نوعی صرفه جویی در هزینه‌های بهداشت و درمان محسوب می‌شود. امروزه همه مردم به خطرات کودها و سموم کشاورزی و تاثیرات منفی

آنها بر سلامتشان آگاه‌اند. بنابراین، باید به جمله طلایی «پیشگیری بهتر از درمان است» توجه بیشتری کنیم و این مسئله را جدی بگیریم.

فصل نهم

قوانین مدنی کشاورزی

قوانین آب در کشاورزی

یکی از مباحثات که بیشتر مورد ابتلا قرار می‌گیرد «آب» است و بدین جهت قانون مدنی باب مزبور را اختصاص به آن داده است.

ماده ۱۵۵ قانون مدنی: «هرکس حق دارد از نهرهای مباحه، اراضی خود را آبیاری کند یا برای زمین و آسیاب و سائر حوائج خود از آن نهری جدا کند».

ماده مزبور، نهرهای مباح را که بیشتر برای امور کشاورزی استفاده می‌شود، موضوع قرار داده است؛ و الا از تمامی

آب‌های مباح، دریا باشد یا باران یا چشمه، هرکس می‌تواند تملك یا استفاده بنماید. آب، مادام که در رودخانه یا در دریا است مباح می‌باشد و پس از آن‌که در نهر یا حوض یا ظرف ملکی کسی داخل گردید ملك صاحب آن می‌شود. براین اساس، ماده ۱۴۹ قانون مدنی می‌گوید: «هرگاه کسی به قصد حیات میاه مباحه، نهر یا مجرای احداث کند، آب مباحی که در نهر یا مجرای مزبور وارد شود ملك صاحب مجری است و بدون اذن مالك نمی‌توان از آن نهری جدا کرد یا زمینی مشروب نمود».

در صورتی که در کندن نهر یا چاه و همچنین در احیای اراضی موات چند نفر به صورت مشارکت عمل نمایند، در نتیجه عمل مزبور آنان در نهر یا چاه شریک خواهند بود و سهم هر یک به نسبت عمل و مخارجی است که در آن به کار برده است.

ماده ۱۵۰ قانون مدنی: «هرگاه چند نفر در کندن مجرای یا چاه شریک شوند، به نسبت عمل و مخارجی که موجب تفاوت عمل باشد، مالك آب آن می‌شوند و به همان نسبت بین آنها تقسیم می‌شود».

مثلاً هرگاه در کندن نهری دو نفر شرکت نمایند و یکی ده روز کار کند و دیگری دو روز، شخص اخیریک ششم از آن

نهر را مالك می شود و دیگری پنج ششم بقیه را. همچنین است هرگاه چند نفر به وسیله کارگرانی که مزد آنان را داده اند نهری را حفر نمایند؛ هر يك به نسبت هزینه که پرداخته در نهر مزبور مشاعا سهیم می باشد و به همان نسبت مالك آب جاری در آن نهر خواهد بود، نه به نسبت اراضی که مالك است و از آن نهر می تواند مشروب شود. بنابراین، هرگاه کسی که يك ششم نهر را مالك است بیش از شريك دیگر که پنج ششم آن را مالك است دارای زمین باشد؛ بیش از يك ششم حق آب از نهر ندارد و می تواند از دیگری مقدار لازم را اجاره بنماید.

تقسیم نهر مشترك مانند تقسیم اموال مشترك دیگر است. در صورتی که تقسیم آن ممکن باشد به درخواست یکی از شرکا تقسیم به عمل خواهد آمد. اما تقسیم مهایات: چنان که هرگاه سه نفر به طور تساوی در نهری شريك باشند و بین خود قرار دهند که در گردش شش، هر يك، دور روز و دو شب آب ببرد؛ در صورتی که تقسیم حقیقی نهر ممکن نباشد، برای جلوگیری از اختلاف، تقسیم مزبور الزامی به نظر می رسد و چنانچه با امکان تقسیم حقیقی نهر، شرکا تقسیم مهایات نمایند، آن تقسیم الزام آور نیست و هر زمان

می‌توانند برهم زنند.^۱

اراضی قابل واگذاری برای کشاورزی

ماده ۷: وزارت کشاورزی و عمران روستایی مجاز است به منظور احیا و بهره‌برداری از اراضی و براساس شرایط مقرر در این قانون و با رعایت ضوابطی که به وسیله آن وزارت تهیه می‌گردد، اراضی مشروحه ذیل را به اشخاص حقیقی یا حقوقی واگذار نماید:

الف) اراضی بایر واقع در دهاتی که با اجرای مقررات اصلاحات ارضی به دولت منتقل شده است و همچنین اراضی بایر خالصه و مجهول‌المالک.

ب) اراضی متعلق به دولت که در اختیار اشخاص حقیقی یا حقوقی یا مؤسسات دولتی قرار داشته و به علت عدم استفاده یا عدم اجرای قراردادهای دولت مسترد می‌شود.

ج) اراضی موات؛ اعم از آن که به نام دولت به ثبت رسیده یا سابقه ثبتی نداشته باشد.

د) مراتع (با توجه به مستثنیات مقرر در ماده ششم).

ه) اراضی جنگلی، جلگه‌ای پراکنده و محاط در مزارع

۱. سید حسن، امامی، حقوق مدنی، ج ۱، ص ۱۳۸.

و باغات.

و) اراضی دایریا بایری که بنا به مقتضیات انقلاب اسلامی یا براساس قوانین و احکام صادره شده، به تملک عمومی درآید و در اختیار وزارت کشاورزی و عمران روستایی قرار گیرد.^۱

ماده ۱۰: در واگذاری اراضی برای امور کشاورزی و فعالیت‌های وابسته با رعایت کلیه شرایط و ضوابط مقرر حق تقدم به ترتیب با اشخاص زیرمی باشد:

۱. ساکنین محلی که حداقل سه سال در محل سکونت داشته‌اند؛

۲. داوطلبانی که متعهد به سکونت در محل شوند؛

۳. تحصیل‌کرده‌های کشاورزی - دامپزشکی و دامپروری به شرط عدم اشتغال دولتی؛

۴. کارمندان دولت به شرط ترک اشتغال یا بازنشستگی یا باز خرید خدمت.^۲

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، قانون نحوه واگذاری و احیای اراضی در حکومت جمهوری اسلامی ایران، تاریخ تصویب ۱۳۸۵/۰۶/۲۵

پایگاه اطلاع رسانی <http://rc.majlis.ir>

۲. همان.

قوانین حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ ها

ماده ۱: به منظور حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ ها و تداوم و بهره وری آنها از تاریخ تصویب این قانون، تغییر کاربری اراضی زراعی و باغ ها در خارج از محدوده قانونی شهرها و شهرک ها جز در موارد ضروری ممنوع می باشد.

تبصره ۱: تشخیص موارد ضروری تغییر کاربری اراضی زراعی و باغ ها در هر استان به عهده کمیسیون مرکب از رئیس سازمان جهاد کشاورزی، مدیر امور اراضی، رئیس سازمان مسکن و شهرسازی، مدیر کل حفاظت محیط زیست آن استان و یک نفر نماینده استاندار می باشد که به ریاست سازمان جهاد کشاورزی تشکیل می گردد.

تبصره ۲: مرجع تشخیص اراضی زراعی و باغ ها، وزارت جهاد کشاورزی است و مراجع قضایی و اداری زیر نظر سازمان جهاد کشاورزی ذی ربط در این زمینه استعلام می نمایند و مراجع اداری موظف به رعایت نظر سازمان مورد اشاره خواهند بود.

تبصره ۳: احداث گلخانه ها، دامداری ها، مرغداری ها، پرورش ماهی و سایر تولیدات کشاورزی و کارگاه های صنایع تکمیلی و غذایی در روستاها بهینه کردن تولیدات بخش کشاورزی بوده و تغییر کاربری محسوب نمی شود. موارد

مذکور از شمول این ماده مستثنا است و بارعایت ضوابط زیست محیطی با موافقت سازمان های جهاد کشاورزی استان ها بلامانع می باشد.^۱

۱. قانون اصلاحی قانون حفظ کاربری اراضی زارعی و باغ ها مصوب ۱۳۷۴/۳/۳۱ و اصلاحیه ۱۳۸۵/۸/۱.

کتابشناسی

۱. جعفر شیخ الاسلامی، کشاورزی و دامداری در اسلام، نشر اسلامی، تهران، ۱۳۷۷ ش.
۲. محمد حسین ابراهیمی، کشاورزی در اسلام، الهادی، قم، ۱۳۷۸ ش.
۳. عبدالکریم پاک نیا، لقمه پاک و تاثیر آن در زندگی با نوشتاری در اهمیت کشاورزی در اسلام، فرهنگ اهل بیت علیهم السلام، قم، ۱۳۹۰ ش.
۴. ندرو، ام واتسون، نوآوریهای کشاورزی در قرون اولیه اسلام، مترجمان: فرشته ناصری، عوض کوچکی، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۴ ش.
۵. مرکز مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی، طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام، تهران، ۱۳۸۲ ش.

مقاله شناسی

۱. علی رضانی، بررسی تطبیقی اخلاق کشاورزی در اسلام و غرب، مجله معرفت اخلاقی، زمستان ۱۳۸۸، شماره ۱.
۲. عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، زراعت و کشاورزی کار پیامبران، مجله درسهایی از مکتب اسلام، فروردین ۱۳۵۵، سال هفدهم، شماره ۴.
۳. محمد مهدی فجری، کشاورزی در اسلام، مجله مبلغان، اسفند ۱۳۸۸ و فروردین ۱۳۸۹، شماره ۱۲۶.
۴. داود الهامی، اهمیت کشاورزی در اسلام، مجله درسهایی از مکتب اسلام، مهر ۱۳۷۵، سال ۳۶، شماره ۷.
۵. هوشنگ نظامی، کشاورزی در توسعه و توسعه در کشاورزی، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، تابستان ۱۳۷۷، شماره ۲۲.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. محمد بن محمود قزوینی، آثار البلاد و اخبار العباد، جهان گیر میرزا، تهران، ۱۳۷۳ ش.
۲. شیخ حرّ عاملی، إثبات الهداة بالنصوص و المعجزات، اعلمی، بیروت، ۱۴۲۵ ق.
۳. سید محمد تقی مدرسی، احکام معاملات، انتشارات محبان الحسین علیهم السلام، قم، ۱۳۹۰ ش.
۴. نعمت الله یوسفیان، احکام اقتصادی، زمزم هدایت، قم، ۱۳۹۱ ش.
۵. مظاهری حسین، استفتائات، موسسه فرهنگی مطالعاتی الزهراء علیها السلام، اصفهان، ۱۳۹۱ ش.
۶. مجلسی، بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.

۷. مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، انتشارات نگاه، تهران، ۱۳۸۲ ش.
۸. امام خمینی رحمته الله علیه، تحریر الوسیله، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۸۲ ش.
۹. فضل بن حسن طبرسی، ترجمه مجمع البیان، نشر فراهانی، تهران، بی تا.
۱۰. سید محمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۸۵ ش.
۱۱. تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیه، تهران، چاپ دهم، ۱۳۷۱ ش.
۱۲. عبد علی بن جمعه حویزی، تفسیر نور الثقلین، نشر اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۵ ق.
۱۳. مفضل بن عمر، توحید مفضل، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹ ش.
۱۴. امام خمینی رحمته الله علیه، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۲۴ ق.
۱۵. صادق سید نژاد، تولید ملی، کار و سرمایه از منظر آموزه‌های دینی، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران مرکز پژوهشهای اسلامی، اسلامی،

۱۶. شیخ طوسی، تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان)، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ ق.
۱۷. لطف الله صافی گلپایگانی لطف الله، جامع الاحکام، موسسه انتشارات حضرت معصومه علیها السلام، ۱۴۱۸ ق.
۱۸. شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، مطبعة حیدریه، نجف، بی تا.
۱۹. فاضل لنکرانی، جامع المسائل، انتشارات امیرقلم، قم، ۱۳۸۵ ش.
۲۰. شیخ محمد حسن نجفی، جواهر الکلام، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۹۸۱ م.
۲۱. امامی، سید حسن، حقوق مدنی (امامی)، انتشارات اسلامیة، تهران، ۱۳۹۰ ش.
۲۲. احمد صدر حاج سید جوادی، دائرة المعارف تشیع، نشر حکمت، تهران، ۱۳۹۰ ش.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، دائرة المعارف فقه مقارن، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم، چاپ اول، ۱۴۲۷ ق.
۲۴. دبیرسیاقتی، منوچهر، در غرب چه می گذرد؟، انتشارات بحرالعلوم، قزوین، ۱۳۷۵ ش.
۲۵. ناصر مکارم شیرازی، رساله توضیح المسائل، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم، پنجاه و دوم،

- ۱۴۲۹ق .
۲۶. کابلی، محمد اسحاق فیاض، رساله توضیح المسائل، انتشارات مجلسی، قم، ۱۴۲۶ ق .
۲۷. صحیفه نور، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۳۷۸ ش .
۲۸. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروة الوثقی، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۸۰ ش .
۲۹. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، عروة الوثقی، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۱۷ ق .
۳۰. ابن ابی جمهور، عوالی اللئالی، دارسید الشهداء للنشر، قم، چاپ اول، ۱۴۰۵ ق .
۳۱. سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، قم، چاپ اول، ۱۴۲۶ ق .
۳۲. حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، قم، ۱۴۱۳ ق .
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، دارالکتب الإسلامیة، تهران، ۱۴۰۷ ق .
۳۴. متقی هندی، علاء الدین علی بن حسام، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، قم،

۱۳۸۶ ش.

۳۵. معاونت آموزش و پژوهش، گزیده مناسک حج، نشر مشعر، تهران، ۱۳۸۵ ش.

۳۶. شهید اول، محمد بن مکی، اللعنة الدمشقية فی فقه الامامیه، دار الاسلامیه، بیروت، ۱۴۱۴ ق.

۳۷. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المعاسن، دار الکتب الاسلامیه، قم، ۱۳۷۱ ش.

۳۸. محدث نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، موسسه آل البيت علیهم السلام، قم، ۱۴۰۸ ق.

۳۹. ابن خلدون، مقدمه ابن خلدون، ترجمه محمد پروین گنابادی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۵ ش.

۴۰. بروجردی، آقا حسین و عده ای از فضلاء، منابع فقه شیعه (ترجمه جامع احادیث الشیعة)، انتشارات فرهنگ سبز، تهران، ۱۳۸۶ ق.

۴۱. کردوانی، پرویز، منابع و مسائل آب در ایران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۴ ش.

۴۲. نهج البلاغه

۴۳. مهتاب پور آتشی، ورود کودها و سموم شیمیایی به درون آب، علل عمده آلودگی آب‌ها در قرن حاضر، همایش ملی مباحث نوین در کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی ساوه، آبان،

۱۳۹۰ ش.

۴۴. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۱۰، مؤسسه آل

البيت للطباعة، قم، ۱۴۰۹ ق.

۴۵. سمهودی، علی بن عبد الله، وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی،

دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۴ ق.

۴۶. محمد خسروشاهی و شهاب الدین قوامی، هشدار، انتشارات

راه سبحان، ۱۳۸۷ ش.

منابع اینترنتی

۱. <http://farsi.khamenei.ir>

۲. <http://makarem.ir>

۳. <http://rc.majlis.ir>

۴. <http://parliran.ir>